

Seterbruk i vår tid

– mellom nostalgi og realisme?

En kvalitativ undersøkelse om seterbruket i Møre og Romsdal på begynnelsen av 2000-tallet

Karen Elise Hjelle
Masteroppgave i Kulturhistorie
Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Universitetet i Oslo. Våren 2011.

Forord

Når jeg nå endelig er kommet i mål med denne oppgaven, er det mange som fortjener en takk.

Først og fremst vil jeg rette en hjertelig takk til alle mine informanter som tok vennlig imot meg, satte av god tid og delte sine tanker om seterdriften med meg. Det ville ikke vært mulig å skrive denne oppgaven uten dem. Seterbesøkene i løpet av sommeren, gårdsbesøkene om høsten og ”fraktetappene” mellom alle disse stedene ga meg gode minner jeg sent vil glemme. Maken til storslagen og variert natur som Møre og Romsdal kan oppdrive skal man lete lenge etter!

Min tålmodige veileder, Ragnar Pedersen, fortjener også en hjertelig takk. Han har hele tiden vært både imøtekommende og positiv, og har kommet med konstruktive tilbakemeldinger. Da det så som mørkest ut, ga han meg troen på at jeg kunne klare å komme i mål, og i innspurten stilte han velvillig opp og leste gjennom kapitler på svært kort varsel.

Familien har også støttet meg på forskjellige måter. Min far – og min nå avdøde mor – har fulgt interessert med fra sidelinjen og har sponset deler av feltarbeidsturen. Mine tre voksne barns spøkefulle kommentarer om ”mamma som fjøsforsker” har vært en slags drivkraft til å komme i mål. Og sist, men ikke minst, en stor takk til Jens, som har støttet meg og holdt ut med en studentkone – uten lønnsinntekt – i flere år. Han bidro også med god hjelp da teknikken spilte meg et puss i dagene rett før innlevering.

Karen Elise Hjelle
Juni 2011

Innholdsfortegnelse:

Kapittel 1: Introduksjon	4.
Bakgrunn for valg av tema.....	4
Presentasjon av tema	6
Problemstilling.....	7
Tidligere forskning.....	8
Materiale og metode – med kildekritiske refleksjoner.....	9
▪ Å skape sitt eget kildemateriale.....	9
▪ Kvalitative intervjuer.....	12
▪ Fra muntlig kommunikasjon til tekst.....	14
▪ Ethiske refleksjoner.....	15
▪ Sekundære kilder.....	16
Teoretisk perspektiv og begreper.....	17
Oppgavens videre fremdrift.....	20
Kapittel 2: Seterdrift – før og nå	21
Seterbruket i det førindustrielle landbruket.....	21
Møre og Romsdal – natur, landbruk og seterbruk.....	22
Presentasjon av informantene.....	26
Kapittel 3: Hvorfor seterdrift i dag?	30
Seterdrift – nødvendig for gårdsdriften.....	31
Ønske om å utnytte gårdens ressurser i utmarka.....	35
Gode seterbeiter.....	37
Trivsel for folk og fe.....	38
Praktisk å ha dyra på setra.....	40
Ønske om å ta vare på en gammel tradisjon og ønske om å oppretholde kulturlandskapet	42
Kapittel 4: Setra som et tilbud til allmennheten	46
Tilbud til byfolk.....	46
Ønske om å skape litt positivitet til landbruket.....	48
Rydde velvilje for at norsk landbruk skal opprettholdes.....	49
Setra som en arena for undervisning og kulturformidling.....	52
Kulturformidling som motivasjonsfaktor.....	55
Kapittel 5: Seterdrift som en form for attåtæring?	59
Setra som et ekstra ben å stå på.....	61
Allsidig seterdrift – utfordring som kan gi ekstra inntjening og økt trivsel?.....	64
Et godt og meningsfullt liv?.....	66

Kapittel 6: Seterbruket i moderne tid	70
Fra nasjonale til regionale setertilskudd.....	70
Seterbruket inn i en ny tid	71
Seterprodukter for vår tid?	73
Turister på setra – før og nå.....	80
Setra som glansbilde eller ”ekte råvare” i opplevelsesindustrien?.....	84
Seterbrukeren som kulturlandskapspleier?.....	88
Med fortiden inn i fremtiden?.....	92
Det usamtidige i samtiden.....	97
Kapittel 7: Fremtid for seterbruket?	100
Hva slags rammebetingelser kan bidra til seterbruk i fremtiden?.....	104
Kapittel 8: Oppsummering.	
Seterbruk i vår tid – mellom nostalgi og realisme?	108
Kilder	110
Vedlegg: Spørreguider	117

Kapittel 1:

Introduksjon

Våren 1976 kunne man lese følgende annonse under ”Stilling søkes” i Bondebladet:

To jenter søker seterjobb. Alt av
interesse. Lønn underordnet. Bm.

Det var en av mine gode venninner og jeg som hadde rykket inn denne annonsen, og responsen uteble ikke. Vi fikk mange tilbud om budeiejobber, og for å gjøre valget enkelt, bestemte vi oss for å ta jobben på setra med det største dyretallet; 180 melkegeiter, en geitebukk og 70 killinger. Min venninne hadde året før vært budeie noen uker på en seter med ku, og hva meg selv angår, bestod min eneste ”landbrukspraksis” av noen dager som tilskuer mens min venninne var på setra. Geiter hadde ingen av oss hatt noen befatning med. Men uansett var vi ikke redde for å ta på oss denne seterjobben, for som tyveåringer flest hadde vi stor tro på oss selv og følte oss *vel* skikket til det meste. Midt i juni dro vi av gårde. Ettersom vi hverken hadde sertifikat eller bil, tok vi toget til Dovre stasjon der vi ble hentet for å bli kjørt inn til setra; tolv kilometer fra bygda og seks kilometer fra nærmeste nabo med telefon. Mobiltelefonen var ennå ikke oppfunnet. Setra lå ved enden av veien og bestod av et gammelt fjøs, et vedskjul som holdt på å dette sammen og en gammel, laftet seterbu bestående av et oppholdsrom og en liten mjølkebu. Oppholdsrommet inneholdt to litt brede, korte senger, et stort spisebord med en benk på hver side, samt en vedkomfyr. Dette skulle være vår residens i ti uker. Og jeg skulle raskt få et noe mer nyansert bilde av seterromantikken. Å ha ansvaret for stellet av alle disse dyrene under såpass primitive forhold innebar lange arbeidsdager med mye arbeid!

Læringskurven var bratt. Den gamle båtmotoren som skulle drive de to spannmaskinene, var meget vanskelig å starte – det skulle mye tung sveiving til før den var i gang. I den enkle melkestallen, som var bygd inne i det gamle fjøset, kunne vi ta inn åtte geiter ad gangen, og ettersom mer enn halvparten av geitene ikke var vant til maskinmelking, hadde vi fått beskjed om å ettermelke disse geitene for hånd. Det ble en styrkeprøve for våre utrente hender og armer, og det tok tid. Meget lang tid. Vaskevann til jur og spann måtte vi hente nede i elven og varme opp på vedkomfyren. Og etter melking måtte melkespannene trilles ned til avkjølingen ved elven; en oppgave som i seg selv hverken er særlig tung eller vanskelig. Men etter

seks timers morgenstell, delvis med håndmelking, var vi noen ganger så skjelvne i armene at vi rett og slett ikke greide å holde igjen trallen med de fulle melkespannene. De begredelige følgene av dette skal jeg ikke gå inn på her. Men, kort sagt; vi var slitne. Uendelig slitne. Og nettene ble forstyrret av mareritt om geiter og killinger som hoppet over gjerder og brøt seg inn av hull i fjøsveggen på jakt etter kraftfôr...

Etter en ukes tid hadde jeg mest lyst til å stikke av fra hele greia, men ettersom jeg nok var ganske pliktoppfyllende og også sterkt påvirket av ”kvinnefrigjøringsrørsla” som hadde sin glansperiode på den tiden, bet jeg tennene sammen for å bevise for meg selv og andre at dette var noe jeg kunne mestre: Jenter kan! Og snart gikk ting lettere; vi kom inn i arbeidet og fikk gode rutiner, og geitene ga etter hvert ned når vi satte på melkemaskinen. Fjøsstellene gikk fortere, solen skinte, venner kom på besøk og vi fikk flotte turer innover den frodige og vakre dalen og opp på fjellet; både for å hente geitene og for hyggens skyld. Og det ble en sommer jeg ikke ville byttet bort mot noe annet. Og en sommer som ga mersmak. For selv om det innimellom var slitsomt med arbeid fra tidlig om morgenen til sent om kvelden, var det et godt og fritt liv som i tillegg til å gi oss heltestatus blant våre mer urbane venner, også ga oss en følelse av mestring. Overlatt til oss selv der inne på setra uten bil og telefon var vi pent nødt til å ordne opp i det meste selv.

Året etter tok vi på oss ansvaret for 30 kyr i setersesongen, og siden ble det for mitt vedkommende både landbruksskole, ulike jobber innenfor landbruket og flere flotte somre på ulike setre – etter hvert også med mann og tre barn. Det var tidlige sommermorgener med vedfyring, måking av møkk som måtte spas ut av glugger høyt oppe på veggen og melking med spanmaskiner. Vann og vedbæring. Og fredelige stunder på fjøstrammen når alle dyra hadde fått sitt stell og var sluppet ut for dagen, og vi kunne ta en velfortjent liten pause og nyte den duggfriske sommermorgenen før vi fortsatte morgenstellet med ”pynting” av fjøs, vask av melkeutstyr og evt. separering og ysting.

Da jeg mange år senere skulle bestemme meg for tema til en Masteroppgave i Kulturhistorie, fant jeg ganske raskt ut at det måtte dreie seg om seterdrift på en eller annen måte. For meg så det ut til at seterbruket stort sett har liten betydning for husdyrbrukere i dag. Har det i det hele tatt en plass i moderne norsk landbruk?

Presentasjon av tema

Seterdrift er en tradisjon som går meget langt tilbake og var i det førindustrielle jordbruket en helt nødvendig del av gårdsdriften de mange steder i Norge. Da seterbruket nådde sitt høydepunkt rundt 1850 var det trolig rundt 52.000 gårder her i landet som hadde seterdrift (Reinton 1955:9). Tallene for Nord-Norge er litt usikre, men ettersom mange gårder hadde flere setre, var det sannsynligvis minst 70.000 setre i drift. Noen hevder at tallet er over 100.000 (Daugstad og Sæter 2001:25). Driftsendringer i jordbruket mot slutten av 1800-tallet og utover på 1900-tallet førte imidlertid til at behovet for utmarka som næringsmessig ressurs ble redusert, og seterdriften gikk som følge av dette kraftig tilbake. I følge ”sæterteljinga” i 1939 var tallet på setre i drift kommet ned i 30.296 (Reinton 1955:9), og i løpet av de neste 30 årene sank antall setre ytterligere, og var i 1969 kommet ned i 6100 (Stormoen 2004:10).

På slutten av 1970-tallet begynte privatpersoner og ulike offentlige instanser å engasjere seg mht å ta vare på det lille som var igjen av aktiv seterdrift her i landet. Det ble arrangert seminarer og satt i gang forskjellige prosjekter. For eksempel satte ”Stølsseminaret i Valdres” i 1983 fokus på ulike sider ved seterbruket. Fra myndighetenes side ble det tatt et grep i 1989 da det ble vedtatt at bønder som drev aktiv seterdrift skulle få et produksjonstillegg¹. Formålet med tilskuddet var å bidra til å opprettholde og gjerne medvirke til gjenopptaking av tradisjonell seterdrift, samt å opprettholde det unike kulturlandskapet i seterområdene. I 1998 ble det fireårige prosjektet ”Levande stølar” i regi av Norges Vel startet opp. Dette prosjektet fokuserte blant annet på hvordan man kan utvikle økonomisk gode driftsmetoder som viser at setring er en naturlig del av jordbruket i fjellbygdene også i fremtiden. (Tuv 2002:5f). Under ”Levande stølar” var bl.a. delprosjekt ”Ost 2000” som hadde som mål å stimulere til at ysting på setra kan bli en tilleggsnæring for interesserte bønder. I tillegg ble prosjektet ”Norske stølslandskap – et nøkkelområde for stølsdrift i Europa?” initiert av ”Levande stølar”. I 1999 ble organisasjonen ”Norsk seterkultur” etablert som resultat av en mobilisering blant seterbrukere og seterinteresserte gjennom det toårige prosjektet ”Norsk senter for seterkultur”. Interesseorganisasjonen har som formål å ta vare på seterkulturen gjennom aktiv bruk av setrene. I vedtektene² står det blant annet at de vil markedsføre setra som en positiv del av norsk jordbruk, at de vil styrke medlemmenes kompetanse og at de aktivt vil påvirke det offentlige rammeverket knyttet til næringsdrift på setra. Organisasjonen samarbeider med en

¹ Setertilskuddet var det første året på 9.000 kr. Gradvis ble tilskuddet økt til 13.000 kr., og var på det nivået frem til setertilskuddene ble regionale i 2005.

² Informasjonen er hentet fra nettsiden til Norsk seterkultur: www.seterkultur.no (lesedato 26.2.2009).

rekke organisasjoner og institusjoner – både nasjonalt og internasjonalt – og er høringsinstans og samarbeidspartner med myndighetene på alle nivåer.

Ekteparet som var initiativtagerne til ”Norsk seterkultur” kunne fortelle at selv om det på landsbasis nå var meget få setre i drift – 1277 i 2003 – hadde det de siste årene skjedd mye interessant på seterfronten mange steder. Dette paret driver selv en geiteseter i Møre og Romsdal, og de kjente til flere gårdbrukere i dette fylket som hadde tatt opp igjen seterdriften på setre som hadde ligget nede i opptil 50 år. De kunne fortelle om økt interesse for å foredle melken selv, og at det også var stor interesse for seterdriften blant folk utenfor landbruket.

I bestrebelsene etter å finne min lille nisje i seterforskningen, hadde jeg nå vært i kontakt med en rekke mennesker som med stor glød og entusiasme snakket om seterdriftens plass i moderne landbruk. Jeg ble inspirert til å undersøke denne fornyede interessen for seterdrift litt nærmere. Etersom jeg nå hadde fått tips om flere gjenopptatte setre i Møre og Romsdal, valgte jeg dette fylket som mitt undersøkelsesområde.

Problemstilling

Min Masteroppgave er en motivasjonsanalyse på individplan, der hovedproblemstillingen har vært å undersøke hvorfor bønder på begynnelsen av 2000-tallet velger å satse på seterdrift. Hva motiverer melkeprodusenter til å drive med noe som tilsynelatende er så gammeldags?

For å kunne komme litt mer under huden av fenomenet ”moderne seterdrift”, har jeg noen underproblemstillinger: For det første ville jeg undersøke i hvilken grad seterbrukerne foredler melken på setra og evt. deres motivasjon for å drive med slik virksomhet. Ser man tilbake på seterbruket i det førindustrielle landbruket, fantes det ikke noe alternativ til å stå for denne foredlingen selv, og samvittighetsfull foredling av all melken var helt avgjørende. Både for at gårdens folk skulle ha mat til vinteren og for å ha nok å selge til å kunne betale skatter og avgifter. Med etablering av smørmeierier, vanlige meierier og veibygging i siste halvdel av 1800-tallet og utover på 1900-tallet endret imidlertid dette seg, og foredling på setrene ble gradvis mindre vanlig. Og én ting er det faktum at noen av dagens seterbrukere foredler noe av melken. *Hva* de produserer er noe annet. Jeg har derfor også sett på hva som blir laget på setrene i dag. Er det de tradisjonelle produktene eller er det heller nyere produkter?

For det andre ville jeg undersøke om, og evt. hvorfor, seterbrukerne har åpnet opp setra for turister i større eller mindre grad. Det er ikke nytt at folk har kommet på besøk på setra eller at folk har tydd til setrene for å skaffe seg mat eller husly når de ferdedes i fjellet. Setrene var også viktige for de første turistene som oppsøkte den norske fjellheimen. Dette bekreftes både av reisebeskrivelser fra engelskmenn som ble gitt ut på 1800-tallet og av skildringer i årbøker fra Den Norske Turistforening. Det er også en kjensgjerning at mange av våre mest kjente turisthytter opprinnelig var setre i full drift, men der seterdriften av flere grunner etter hvert ble lagt ned til fordel for turismen. Det vi betegner som ”turistsetre” i dag, tar stort sett bare imot turister på korte dagsbesøk. Hva er det som motiverer bøndene på disse setrene til å ta imot turister?

Til slutt ville jeg forsøke å finne ut om denne gjenopptakingen av seterdriften er et tegn på at det er liv laga for denne driftsformen. Hvilke tanker har seterbrukerne om seterdriftens fremtid? Er det noe som tyder på at seterbruket har en plass i moderne husdyrbruk?

Tidligere forskning

Seterdrift er bredt behandlet i kulturhistorien. Seterbruket som økonomisk og sosial faktor, eller som kulturfaktor i videre betydning, ble tatt opp til systematisk gransking på bred basis da ”Instituttet for sammenlignende kulturforskning” tok emneområdet opp på sitt arbeidsprogram i 1928. Det var et ledd i Instituttets bondesamfunnsgranskinger, og i årene som fulgte ble det satt i gang et velorganisert innsamlingsarbeid for å redde det som ennå fantes av gammel tradisjon og opplysninger om seterbruket i bygdene rundt i landet. Arkeologer ble knyttet til tiltaket for å få kartlagt forhistorien, og fem vitenskapsmenn ble engasjert for å granske og skrive om ulike sider ved emnekomplekset (Reinton1969:7). Blant disse vitenskapsmennene var historikeren Lars Reinton, og hans arbeid resulterte i tre bind om ”Sæterbruket i Noreg” utgitt i henholdsvis 1955, 1957 og 1961. Disse bøkene har gitt meg en grundig innføring i seterbrukets opphav og utvikling i Norge gjennom tidene, om seterbrukes betydning, om ulike seterbruksformer, og om seterarbeidet og livet på setra.

Etnologen Ragnar Pedersen gir i sin magistergradsavhandling *Seterbruket på Hedmarken. Fra system til oppløsning* en beskrivelse av seterbruket på Hedmarken fra ca. 1800 til 1930. Han fokuserer på hvordan setra fungerte som ledd i et økonomisk system sammen med gården, og beskriver hvordan setra ble overflødig etter hvert som det nye jordbrukssystemet fikk innpass.

Setras funksjoner ble gradvis innskrenket og setra fikk etter hvert lavere status. Denne boken beskriver noe av det motsatte av det som er tema for min oppgave.

Historikeren Brynjylv Gjerdåker gir i 3.bind av *Norges Landbrukshistorie (1814-1920)* bl.a. et innblikk i hvor avgjørende seterbruket var for norsk landbruk – og i det hele tatt for det norske folk – rundt midten av 1800-tallet. Han beskriver videre hvordan jordbruk og husdyrhold sakte men sikkert ble modernisert i siste halvdel av 1800-tallet og utover på 1900-tallet. I det 4. bindet av *Norges Landbrukshistorie (1920-2000)* beskriver sosiologen Reidar Almås bl.a. hvordan jordbruket etter hvert ble en næring på vikende front. Han tar for seg hvordan utviklingen av seterbruket skjøt fart etter 2. verdenskrig og hvordan de gamle kurasene ble erstattet av høytstående NRF-kyr. Fjellbeiting, setring og markaslått ble etter hvert erstattet av kulturbeiter, kunstgjødsel og kraftfôr. Bøkene har vært viktige for å bygge opp konteksten.

Til slutt kan jeg nevne Torstein Johnsruds hovedoppgave ”*Viktig og riktig...*” – *En kvalitativ undersøkelse om bønder som driver økologisk i Norge* (2005). Oppgaven tar for seg bønder, som i likhet med mange av mine informanter, har valgt å la seg inspirere av tidligere tiders prinsipper i gårdsdriften.

Materiale og metode – med kildekritiske refleksjoner

Min undersøkelse er en motivasjonsanalyse der primærkilden er kvalitative intervjuer med seterbrukere og ledere på seterkurs. I tillegg til intervjuene, har jeg, som det er vanlig innenfor etnologien, benyttet meg av en rekke andre kilder for å sette informantenes utsagn inn i en større sammenheng og for å kunne veve inn faktorer som bidrar til å sette rammene for informantenes dagligliv. For – som Lars Kaijser påpeker i boken *Etnologisk fältarbeite* – selv om det er informantenes perspektiv som står i sentrum, er det viktig å se hvordan deres hverdag formes av forhold som i varierende grad står utenfor deres kontroll (Kaijser 1999:25f). Jeg har blant annet benyttet meg av statistisk materiale, stortingsmeldinger, aviser, tidsskrifter, bøker og forskningsrapporter.

Å skape sitt eget kildemateriale

Gjennom ”Norsk seterkultur” hadde jeg fått tips om noen mulige informanter; det var bønder som ganske nylig hadde startet opp med seterdrift på setre som hadde ligget nede i opptil 50 år. Disse seterbrukerne ble kontaktet og de ville gjerne være informanter i min undersøkelse.

En av dem ga meg også navn på andre seterbrukere som kunne være aktuelle. I tillegg kontaktet jeg Landbrukskontorer i flere kommuner, og gjennom disse kom jeg også i kontakt med seterbrukere. Alle jeg kontaktet var positive til å være informanter. To av dem uttrykte riktignok en viss engstelse for at de ikke skulle ha noe å bidra med, men de lot seg raskt berolige når jeg fortalte mer om hva jeg var interessert i å snakke med dem om.

Så kan man spørre seg om jeg på denne måten fikk ”gode” informanter. Etnolog Liv Emma Thorsen har i sin undersøkelse om mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner stilt krav om mangfold og relevans ved utvelgelse av informanter. Mangfoldet skal være slik at informantene er relevante for problemstillingen som skal belyses (Thorsen 1993:27). Mangfold og relevans var også avgjørende for meg; jeg bestrebet meg på å få et mangfoldig utvalg av seterbrukere for å få frem ulike typer motivasjon for seterdrift i vår tid. Mine informanter er eksempler på individuelle variasjoner, og jeg håper at jeg på denne måten har fått frem litt av bredden i det moderne seterbruket. For i motsetning til seterbruket i det førmoderne jordbruket – som var veldig normbundet og homogent – er seterdrift i dag i stor grad en selvvalgt og individuell virksomhet.

Karin Widerberg skriver i boken *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt* at det som gjør kvalitativ forskning så vanskelig, er at den kan gjøres på så mange forskjellige måter. Det er tusen valg, og ingen er lette eller helt riktige (Widerberg 2001:164). Og at det handler om en del vanskelige valg, fikk jeg raskt erfare når jeg nå var i gang med min første forskningsoppgave. Jeg valgte å utelukke fellessetrene fordi jeg først og fremst var ute etter de individuelle motivasjonene. En fellesseter med flere samarbeidspartnere vil antagelig være mer normbundet og instrumentell, og informanter derfra ville i mindre grad kunne gi meg de opplysningene jeg var interessert i. Et annet spørsmål var om jeg bare skulle ta for meg seterbrukere som selv hadde tatt initiativ til å ta opp igjen seterdriften, eller skulle også sette brukere som videreførte gårdens tradisjonelle seterdrift innlemmes for å belyse problemstillingene ytterligere? Her valgte jeg det siste.

Ved å ta utgangspunkt i opplysninger om seterbrukere både fra Landbrukskontorene, seterbrukere og seterbrukernes interesseorganisasjon, mener jeg at jeg til slutt fikk et godt utvalg av informanter: Det var kvinner og menn med stor spredning i alder – fra 25 til 65 år³. De

³ Av disse var fem over 60 år, fem i aldersgruppen 50-59 år, fem i aldersgruppen 40-49 år, og de resterende fire 31 år eller yngre.

fleste hadde startet opp seterbruk på eget initiativ, mens noen hadde videreført et seterbruk som var i drift da de overtok gården. Det var informanter med setre både i ytre og indre strøk, og både setre som hadde vært fullsetre og setre som hadde vært melkesetre var representert. Det var setre med ku og setre med geit. Mht det siste forsøkte jeg før jeg dro på feltarbeid – uten hell – å finne ut dyreslagene på de til sammen 20 enkeltsetrene som var i Møre og Romsdal sommeren 2004⁴. 12 av de 20 enkeltsetre er med i min undersøkelse – 6 av dem er kusetre, 5 er geitesetre og én har både ku og geit. Den trettende setra som er med i undersøkelsen, ligger like over grensen til Sør-Trøndelag. Gården, som driver med ku, ligger i Møre og Romsdal, men har leid en seter i nabofylket.

Mange av mine informanter driver med foredling og turisme i en eller annen form, noen har økologisk drift og flere har gamle kuraser. Det er både aktive og passive medlemmer av organisasjonen ”Norsk seterkultur”, og det er informanter som ikke har hørt om denne organisasjonen. Og sist men ikke minst, er det representanter fra setra jeg har valgt å kalle ”Dugnadsetra” – en seter med en særegen driftsform og lang tradisjon med seterkurs. Mange av seterbrukerne hadde anbefalt meg å oppsøke denne setra, og etter at jeg hadde tilbrakt bortimot et døgn der i løpet av min lille ”seterturné”⁵, bestemte jeg meg for å intervju to kursledere.

I utgangspunktet kunne man tenke seg at det mest ideelle ville være å foreta intervjuene på setra i setersesongen, men av flere grunner var dette vanskelig for meg å få til. Min erfaring fra seterdrift og landbruk tilsier også at man ikke nødvendigvis har tid til å sette seg ned et par timer i ro og mak midt i den hektiske sommersesongen. Disse antagelsene ble stort sett bekreftet under min ”seterturné” sommeren 2004. Etersom jeg syntes det var viktig at jeg fikk se og oppleve setrene mens de var i drift, bestemte jeg meg for å foreta en aldri så liten seterturné. I løpet av fem og en halv dag med vanvittig mye kjøring på til dels dårlige fjellveier fikk jeg besøkt setrene og snakket litt med de fleste seterbrukerne – tre av dem var dessverre borte den dagen det var aktuelt å komme på besøk. Likevel følte jeg meg ganske godt forberedt til intervjuene senere på høsten; vi hadde nå en felles referanseramme. Vi ble

⁴ Dette går ikke frem av statistikkene, og jeg fikk ikke svar på dette ved å henvende meg direkte til Fylkeslandbrukskontoret i Møre og Romsdal. Statens landbruksforvaltning, som har mye statistisk materiale om forhold i landbruket, kunne heller ikke hjelpe meg. I en statistikk fra 2008 fremgår imidlertid også dyreslagene, og av de 19 enkeltsetrene i 2008 var det 6 med geiter, 2 med både ku og geit og 11 med ku. I tillegg var det 39 fellessetre – 2 med geit og 37 med ku. Det ser dermed ut til at geitene i stor grad holder til på enkeltsetrene. Men hvordan fordelingen var i 2004, er vanskelig å si. Muligens er setre med geit overrepresentert i min oppgave. Statistikken fra 2008 var resultat av et engangsprosjekt som Norsk institutt for skog og landskap gjennomførte med midler fra Statens landbruksforvaltning: www.skogoglandskap.no/kart/temakart_seteridrift (lesedato7.10.09)

⁵ Denne ”seterturneen” kommer jeg tilbake til nedenfor

enige om at oktober var en gunstig tid både for dem og meg; det er en rolig periode i landbruket ettersom både dyr og avling er vel i hus, og jeg på min side fikk forberedt feltarbeidet ordentlig. Alle intervjuene kunne nå foretas i ro og mak uten avbrytelser. Med min problemstilling der jeg er ute etter mer kognitive sider ved seterdriften – motivasjon for seterdriften og tanker rundt denne – mener jeg at jeg ikke gikk glipp av vesentlig informasjon når feltarbeidet foregikk på denne måten.

Et par uker før jeg satte kursen over fjellet mot nordvestlandet, sendte jeg et informasjonsskriv til alle informantene der jeg kort gjorde rede for hva jeg var interessert i å snakke med dem om. Med to unntak ble alle intervjuene foretatt hjemme hos informantene i oktober 2004. All den stund informantene fra Dugnadsetra og jeg bor på Østlandet, foregikk intervjuene med dem på kafeer i Oslo i hhv april 2005 og i mars 2006.

Kvalitative intervjuer

For å komme ”inn i feltet” er det ca 8 timers ren bilkjøring fra mitt hjemsted. Og på grunn av de naturgitte omstendighetene i Møre og Romsdal fylke – med mange, lange fjorder og høye fjell – er det i tillegg flere timers kjøring mellom informantene, som bor spredt rundt i hele fylket. En del smale og svingete veier, samt venting på ferger hører også med i dette bildet. Jeg måtte derfor arbeide meg litt systematisk gjennom fylket, og for å få kabalen til å gå opp, hadde jeg gjort avtaler om dag for intervjuene uken før jeg dro hjemmefra. Overnattingssteder måtte også plottes inn. Det er kanskje unødvendig å føye til at det lå i kortene at det innenfor rammen av en Masteroppgave ikke var aktuelt med mer enn én intervjurunde. Dermed var det ekstra viktig å sette av god tid på hvert sted.

Jeg lot det være opp til seterbrukerne å bestemme hvem som skulle være med på intervjuet. På åtte av gårdene var det bare én person som ble intervjuet; av disse var det to kvinner. Noen steder var begge ektefellene med i samtalen, og på én gård var også odelsjenta på 26 år med på intervjuet. Der ble det mange stemmer om en felles sak; noe jeg utelukkende anser som positivt idet de tre informantene gjerne utdypet hverandres synspunkter. Hadde mitt tema vært av mer sensitiv natur, hadde det stilt seg annerledes, men med mitt tema fikk jeg ikke inntrykk av at noen av informantene kviet seg for å ta til motmæle dersom de var litt uenig i ektefellens eller de andre familiemedlemmenes utsagn. På disse 12 gårdene ble det til sammen 17 informanter; 7 kvinner og 10 menn, fordelt på 12 intervjuer. I tillegg kommer de to kvinnene fra Dugnadsetra. Totalt 19 informanter – 9 kvinner og 10 menn. At det ble så mange mannlige

informanter fra gårdene, er litt interessent ettersom setra tradisjonelt sett har vært kvinnenes domene. Etter å ha snakket med mange i setermiljøet og lest i *Seterbrukaren* sitter jeg imidlertid igjen med et inntrykk av at det i dag også er menn som starter opp med seterdrift helt alene. I min undersøkelse gjelder dette to setre. At jeg fikk så mange mannlige informanter er nok likevel litt tilfeldig; på en gård var kona på jobb og et annet sted var kona bortreist. Et par steder holdt mennene seg først litt nysgjerrige i bakgrunnen, men ble aktivt med i samtalen etter hvert. En gård med husdyr er i de fleste tilfeller et fellesprosjekt, og satser man i tillegg på seterdrift, er det antagelig avgjørende at de som bor og arbeider på gården er enige om denne satsingen. Om jeg på et par av gårdene kanskje kunne fått noen litt andre synspunkter dersom jeg hadde intervjuet den andre ektefellen, er ikke usannsynlig, men det blir en form for gjetning som jeg ikke vil begi meg inn på.

Mitt prosjekt ble meldt inn til Personvernombudet ved Norsk samfunnsvitenskapelig data-tjeneste (NSD), og selv om det ikke stilles noe formelt krav om det, var jeg blitt anbefalt å innhente skriftlig samtykke dersom jeg skulle velge å ha med fotografier, stedsnavn e.l. Før vi satte i gang med intervjuene, viste jeg informantene fotografiene jeg hadde tatt på setra om sommeren. Ingen av informantene hadde noe imot at setra evt. ble avbildet eller navngitt i oppgaven min, og de hadde ingen motforestillinger til å undertegne et slikt samtykke.

Etter denne litt formelle innledningen, ble kassettpilleren skrudd på. Jeg hadde valgt å ta intervjuene opp på bånd for å kunne konsentrere meg helt om samtalen. Asbjørn Klepp mener at en hovedinnvending til bruk av båndopptager er den tidkrevende transkripsjonen etterpå, men at båndopptageren uten sammenligning er det beste dokumentasjonsredskap i undersøkelser der informantens subjektive og emosjonelle vurderinger har betydning (Klepp 1988: 39). Båndopptageren ble raskt glemt, og intervjuene utviklet seg snart til lange og hyggelige samtaler. De lengste varte i nesten 3 timer, og det ble omtrent slik etnologen Eva Fägarborg har beskrevet det: ”Etnologiska intervjuer utvecklas ofta till långa, öppenhjärtiga och förtroliga samtal. Det här beror delvis på att intervjuaren framför alt är den uppmärksamme ock intresserade lyssnaren – och vem vill väl inte berättas för en verkligt intresserad lyssnare?” (Fägarborg 1999:58). Jeg hadde på forhånd utarbeidet en litt åpen spørreguide med punkter jeg ønsket å komme inn på, men i de fleste intervjuene beveget vi oss langt utover denne og kom inn på mange aspekter ved det å være bonde på enkeltbruk i dag. Dette opplevde jeg som utelukkende positivt ettersom det både bidro til å utvide min forståelseshorisont og til å justere mitt fokus noe. Asbjørn Klepp fremhever nettopp dette – at selve kildekapningen kan

generere problemstillinger – i en artikkel om kvalitative intervjuer (Klepp 1998:33). I løpet av intervjuene dukket det opp momenter som jeg ikke hadde reflektert over på forhånd, og et par av disse momentene har fått en relativt stor plass i min oppgave. For eksempel kom det litt overraskende på meg at mange synes det var så viktig at setra skulle være et tilbud til allmennheten, og at de følte et ansvar for å være kulturformidlere. Mitt helhetsbilde endret seg i det hele tatt mye i løpet av intervjuperioden. Hvert intervju ga meg nye innspill og bidro til å revidere min oppfatning av hele situasjonen. For meg utgjorde det totale kildematerialet en helhet, og hvert intervju utgjorde en del av denne helheten. Etter hver samtale ble utsagnene satt inn i en større kontekst, og bidro til at min helhetsforståelse hele tiden ble mer nyansert. Det forhold at tolkning går i stadige bevegelser mellom del og helhet betegnes i fagspråket for ”den hermeneutiske sirkel”.⁶

Fra muntlig kommunikasjon til tekst

Vel hjemme etter en intens innsamlingsperiode, begynte det møysommelige arbeidet med å transkribere intervjuene. Det har vært vanlig innenfor etnologi å skrive ut intervjuene i sin helhet, men ettersom jeg på forhånd var blitt advart mot ”transkriberingssyken”, valgte jeg å begrense meg til litt mer redigert transkribering av de delene av samtalen der vi beveget oss på siden av mitt tema. Noen av de kortere og mer konsentrerte intervjuene er likevel nesten skrevet ned i sin helhet, og tross mine forkortelser i de lengre intervjuene, ble det mye skriftlig materiale som skulle bearbeides videre. I løpet av denne transkriberingsprosessen erfarte jeg hvor nyttig det var å kunne høre båndene om og om igjen; da la jeg merke til ting jeg ikke hadde tenkt så mye på under selve intervjuet. Det foregikk på mange måter en tolkningsprosess hele tiden. Jeg fikk i større grad med nyansene; iver og inderlighet, men også frustrasjon og resignasjon. Svar som kom umiddelbart og svar som var litt nølende og kanskje rommet mer tvil. Asbjørn Klepp fremhever også tryggheten ved å vite at man alltid kan gå tilbake til båndopptaket og kontrollere der hvor utskriften gir grunnlag for tvil (Klepp 1988: 38). Rent kildekritisk har båndene en uvurderlig verdi. Ved å lytte på båndene, kunne jeg høre nøyaktig hvordan samtalen oss imellom forløp, og hvordan informantenes uttalelser hadde fremkommet. Dette kunne jeg ta med i betraktningen i tolkningen av materialet. Karin Widerberg skriver rett og slett at en slik ”analyse av intervjusituasjon og -relasjon” kan bli av avgjørende betydning for analysen og forståelsen av selve temaet (Widerberg 2001:102).

⁶ Se for eksempel Nils Gilje og Harald Grimen 1993: ”Hermeneutikk: forståelse og mening”. I: *Samfunnsvitenskapens forutsetninger. Innføring i samfunnsvitenskapens vitenskapsfilosofi*. Side 142-174.

Når det gjelder sitater, er det litt delte meninger mht om man skal gjengi informantene på dialekt eller ikke. Arne Lie Christensen mener dette blir en vurderingssak, men at det ofte vil være en fordel å benytte et mer normalisert nynorsk eller bokmål dersom man har lesere utenfor lokalmiljøet (Christensen 1981:105f). Liv Emma Thorsen har i boken *Det fleksible kjønn* gjengitt informantene på dialekt. Hun har også valgt å ha lange sitater fordi hun ønsker at leseren skal møte kvinnene gjennom deres egne ord og uttrykksmåter (Thorsen 1993:46). Jeg har valgt å bruke dialekt når jeg siterer mine informanter fordi jeg synes det gjør virkelighetsbeskrivelsen mer autentisk og i det hele tatt gir leseren en større nærhet til stoffet. Det blir mange ulike dialekter, både fordi dialektene varierer en god del innenfor mitt relativt store feltområde og fordi noen er innflyttere med dialekter fra helt andre steder. Andre har bodd på en annen kant av landet i noen år og har fått en mer avslepet dialekt.

Ettersom en muntlig samtale ofte fremstår som både rotete og usammenhengende når den blir nedskrevet direkte, har jeg tillatt meg lett redigering i sitatene for å gjøre meningen klarere. I så henseende støtter jeg meg på Arne Lie Christensen som synes at det ofte virker nesten illojalt å gjengi en samtale helt direkte (Christensen 1981:105). Der det bare er fjernet småord, er dette ikke markert på noen måte. Forøvrig markerer klammeparenteser at noe av samtalen er fjernet. Noen ganger er dialekten også tillempet litt for å hjelpe frem budskapet. Billy Ehn påpeker at sitater har en overtalende funksjon, og at leseren får inntrykk av at ordet overlates til informantene. I praksis er det naturligvis skribenten som avgjør hvem som får si hva, når og hvordan (Ehn 1996:142). Jeg håper at jeg tross alt har vært relativt tro mot mine informanter, og ikke minst at jeg yter dem rettferdighet når jeg har valgt ut sitater som bare utgjør deler av en helhet.

Etiske refleksjoner

Når man intervjuer personer som representerer en så liten gruppe som seterbrukere er i dag, har det også noen etiske implikasjoner. Karin Widerberg påpeker at det etiske ansvaret generelt både er større og mer gjennomgripende i kvalitativ forskning enn det som gjelder for kvantitativ forskning (Widerberg 2001:165). Min undersøkelse er ikke noe unntak her. Som nevnt tidligere er mitt prosjekt meldt til Personvernombudet ved Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD), og dette innebærer at jeg har måttet følge visse etiske retningslinjer med hensyn til personvern og anonymisering. Dette har vært en utfordring. All den stund jeg har valgt å opplyse om hvilket fylke som er mitt undersøkelsesområde, og spesielt fordi mine informanter er representanter for en svært liten gruppe, er det vanskelig å sikre informantene

full anonymitet. For andre seterbrukere, seterinteresserte og for folk i lokalmiljøet kan det være relativt lett å kjenne igjen den enkelte informant. Jeg kunne selvfølgelig unnlatt å opplyse hvor i landet opplysningene er innhentet, men jeg syns det er viktig å ta det med, ettersom det for eksempel er litt ulike vilkår for seterdrift i Møre og Romsdal i forhold til i de store seterområdene på fjellet i Valdres eller Hallingdal. Min oppgave dreier seg heller ikke om sensitive opplysninger, og alle mine informanter har samtykket i at jeg både kan navngi setrene og bruke fotografier som jeg tok på setrene sommeren 2004.

I min fremstilling har jeg likevel med ett unntak valgt å utelate navnene på setrene. Unntaket er Dugnadsetra, ettersom denne setra driver utstrakt markedsføring. Jeg har gitt alle setrene et nummer, og informantene benevnes med en bokstav og et tall, slik at M-1 er den mannlige informanten fra Seter nr. 1, mens K-2 er den kvinnelige informanten fra Seter nr. 2 osv. Den voksne datteren som var med på ett av intervjuene betegnes med en D. Jeg har, med et par unntak, valgt å ikke knyttet alder direkte til hver informant.

Sekundære kilder

For å få et bedre innblikk i seterbrukernes situasjon i dag, har jeg vært gjennom samtlige utgaver av tidsskriftet *Seterbrukaren* – t.o.m. nr. 1 i 2011. *Seterbrukaren*, som er medlemsbladet til organisasjonen ”Norsk seterkultur”, har vært gitt ut 4 ganger i året fra 1998⁷.

Jeg har også fulgt med i aviser for å få et visst inntrykk av det som har vært skrevet om landbruk, seterdrift og tilgrensende temaer i den perioden jeg har arbeidet med denne oppgaven. Det må understrekes at dette på ingen måte er en systematisk studie av aviser. Jeg har fulgt relativt godt med i aviser jeg abonnerer på – Nationen og Bondebladet er ikke blant disse – og i tillegg har jeg tilfeldig kommet over stoff i andre aviser. Av og til har jeg fått tilsendt artikler fra familie andre steder i landet, og enkelte ganger har jeg søkt opp artikler på nettet.

For å gjøre meg kjent med mitt undersøkelsesområde, har jeg hatt stor nytte av bygdebøker og lokalhistoriske bøker om seterdrift. Gjennom den svenske boken *Klövsjös fäboddar* (Kardell og Olofsson 1999) og rapporten *Fäbodbruket – hotad näring. Rapport om fäbodbruket i Sverige*

⁷ Da jeg begynte arbeidet med denne oppgaven, fikk jeg ad omveier høre at det også fantes et tilsvarende tidsskrift i Sverige. Jeg har tidligere snakket med svenske seterbrukere over telefon, og fått negativt svar mht et slikt svensk medlemsblad. Da jeg i mai 2011 undersøkte på hjemmesiden til ”Föreningen Sveriges Fäbodbrukare”, som ble stiftet rundt 2004/ 2005, ser det fremdeles ikke ut til at det er gitt ut noe medlemsblad.

1980⁸ (Hansen og Jansson 1982), har jeg fått et lite innblikk i seterdriftens vilkår i Sverige; både i fortid og nåtid. På norsk side har rapportene fra de tidligere nevnte prosjektene ”Levende stølar”, ”Ost 2000” og ”Norske stølslandskap – et nøkkelområde for stølsdrift i Europa?” gitt meg et innblikk i hvilket arbeid som har foregått mht å vise at seterdrift kan – og bør – være en naturlig del av jordbruket også i fremtiden. I tillegg kommer rapporten *Seterbruk i Oppland* som er utarbeidet av Oppland fylkeskommune i samarbeid med Fylkesmannen i Oppland etter oppdrag fra Riksantikvaren (2000). Her ble det lagt vekt på at man skulle utrede i hvilken grad dagens rammevilkår og virkemidler er egnet til å opprettholde og utvikle et bærekraftig seterbruk.

For å få et innblikk i myndighetenes visjoner for norsk landbruk generelt har jeg sett nærmere på noen Stortingsmeldinger og -proposisjoner. Viktigst var *Stortingsmelding nr.19 (1999-2000) Om norsk landbruk og matproduksjon* – det var denne stortingsmeldingen som lå til grunn for landbrukspolitikken da jeg intervjuet seterbrukerne høsten 2004⁹. Stortingsmeldingen fra 1999-2000 nevner ikke seterdrift spesielt, men gir et godt innblikk i rammebetingelsene for dagens norske melkeprodusenter og den strukturrasjonaliseringen som myndighetene mener er nødvendig innenfor denne næringen. Ved å gå inn på departementenes arkiver som ligger på nettet, har jeg fått innblikk i taler holdt av det daværende (i 2004) Landbruksdepartementets statsråd og statssekretær. Alt dette har bidratt til å sette mine informanternes utsagn inn i en større kontekst. På Landbruksdepartementets og Fylkesmennes nettsider har jeg gjort meg kjent med vedtak, rapporter og annen informasjon som berører seterdriften. Jeg har også studert ulike forskningsinstitusjoners nettsider; for eksempel Bioforsk som har forsket på setermelkens gode egenskaper og Nordisk Genbank Husdyr som tar til orde for å bruke gamle lokale husdyrraser som ledd i næringsutvikling på gården. I tillegg har jeg benyttet meg av statistisk materiale, både fra Statistisk sentralbyrå (ssb), Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (Nilf) og Statens landbruksforvaltning (Slf).

Teoretiske perspektiver og begreper

Bondeyrket kan fortone seg nokså forskjellig fra andre yrker. I hvertfall kan det være slik på de mer tradisjonelle familiebrukene med husdyr og seterdrift som min undersøkelse tar utgangspunkt i. Dagliglivet blir strukturert av de ulike arbeidsoppgavene på gården, og disse

⁸ Dette var en spørreundersøkelse der 272 seterbrukere deltok, og målet var å forsøke å få frem typiske trekk for seterdriften i vår tid.

⁹ For ordens skyld kan jeg føye til at den neste Stortingsmeldingen om landbruk og matpolitikk kommer på forsommeren 2011. Dette fikk jeg opplyst over telefon til LMD 2.2.2011.

oppgavene varierer etter årstidene. Den danske etnologen Lone Rahbek Christensen skisserer i boken *Hver vore veje* tre ulike typer livsformer: det er *lønnsarbeiderlivsformen*, *den karrierebundne livsform* og *den selvstendige livsform*. I følge Rahbek Christensen finner vi for eksempel den selvstendige livsformen på familiebrukene, der virksomheten på gården går forut for alt annet, og arbeid og privatliv henger nøye sammen. (Christensen 1987: 17ff). Mange av informantenes utsagn om livet som bonde passer inn i Christensens beskrivelser.

Jeg diskuterer i denne oppgaven blant annet mine informanters seterbruk i lys av begrepene *tradisjon* og *revitalisering*. Etnologen Asbjørn Klepp legger i artikkelen *Tradisjon og kultur* vekt på tradisjonen som en kulturbevarende prosess: ”Tradisjon er en intrasosial prosess som viderefører kultur over tid og dermed tenderer til å skape stabilitet” (Klepp 1980:197). Tradisjonen bidrar til videreføring av ”gammel kultur” samtidig som den yter motstand mot ”ny kultur”. Anthony Giddens skriver i boken *Modernitetens konsekvenser* at tradisjon er rutine: ”Men det er rutine som er dypt meningsfull, snarere enn meningsløs vane for vanens egen skyld” (Giddens 1997:79). Han hevder at refleksiviteten i førmoderne samfunn stort sett er begrenset til ”omfortolkning og klargjøring av tradisjonen, slik at tidens vektskål er langt mer tyngt ned på ’fortidens’ enn på ’fremtidens’ side” (Giddens 1997:34). Giddens beskriver videre hvordan moderniteten rommer en kontrast til tradisjonen, og at refleksiviteten får en annen karakter med modernitetens inntog. Det holder ikke lenger å sanksjonere en praksis fordi den er tradisjonell. Tradisjonen kan rettferdiggjøres, men bare i lys av viten som ikke i seg selv er godtgjort av tradisjonen. Anne Eriksen mener at tradisjonen får sin verdi og mening nettopp på grunn av det moderne. Det stabile blir verdifullt fordi alt endrer seg. Mens ”den gamle kulturen” er preget av tradisjon i betydningen stabilitet, lange linjer og langsom endring, kjennetegnes det moderne av at ”alt som er fast forflyktiges” (Eriksen 1993:23).

Når det gjelder begrepet *revitalisering* gir den svenske etnologen Anders Salomonsson i boken *Mera än mat* følgende definisjon: ”återopptagandet av äldre kulturdrag eller bibehållandet av sådana trots att den ursprungliga motiveringen eller förklaringen försvunnit” (Salomonsson 1987:77). Han synes det er ideen bak gjenopptakingen som er interessant og som bør definere begrepet, og legger vekt på at man i forskningen bør bestrebe seg på å få tak i tankene og motivasjonen bak gjenopptakingen og ikke bare nøye seg med å konstatere at enkelte kulturelementer gjenopptas. Salomonsson mener at man kan skille mellom to typer drivkrefter bak revitalisering: Den primære, ideologiske og den mer konkrete som vanligvis er forbundet med økonomiske betraktninger (Ibid:78ff). I boken *Gotlandsdricka* (1979)

diskuterer Salomonsson den økte interessen for å brygge det tradisjonelle Gotlandsølet i lys av disse begrepene. Ved å analysere et hverdagslig fenomen forsøker han å belyse hvordan kulturen utvikler seg eller opprettholdes. Er en tilsynelatende ubrutt kontinuitet virkelig et faktum? Salomonsson spør om materielle og immaterielle fenomener stort sett betyr det samme for folk i dag som for folk før 1900. Er motivasjonen bak ølbryggingen den samme i dag som for hundre år siden? De samme spørsmålene kan stilles til en del setre i vår tid.

Med tanke på motivasjonen bak seterdriften, spør jeg meg om det er et økonomisk incitament eller mer nostalgiske grunner som ligger til grunn. Man kan tenke seg polaritetene *nostalgi* og *realisme*, der realismen er en del av moderniteten, mens nostalgien er mer tilbakeskuende. Begrepet *nostalgi* ble først brukt innen medisin/ psykologi om personer som led av hjemlengsel. Fra 1700-tallet ble nostalgi også brukt om ”lengsel etter det enkle”, og i England ble begrepet fra slutten av 1700-tallet brukt om en ”längtan efter det förgångna” (Wolf-Knuts1994:62). En svensk ordbok fra 1987 beskriver nostalgi som en ”vemodig men njutningsfylld längtan hem eller tillbaka till ngt förlorat särsk. om längtan till vissa miljöer”(ibid:63). En *realist* karakteriseres i følge ordboken med følgende uttrykk: ”nøktern, praktisk, livsnær, med begge bena på jorden”¹⁰. *Realismen* kan forbindes med økonomiske kalkyler, rasjonalitet, ønske om fritid og fleksibilitet. *Realisme* kan også betraktes som en polaritet til *idealisme* – definert som ’streben etter å virkeliggjøre et ideal, uegoistisk innstilling’¹¹, ”uselvisk (og svermerisk) hengivelse for en sak”¹². Man kan også snakke om *etisk idealisme*: ”det syn at våre handlinger bør dikteres av høyere moralske verdier og ikke bare av egoistiske behov. Motsatt er egoisme.”¹³.

Til slutt kan jeg nevne psykologen Roy F. Baumeister som i boken *Meanings of life* har listet opp fire behov som det er avgjørende å få tilfredsstillt for at tilværelsen skal oppleves som meningsfull. Det første er behovet for at tilværelsen har en hensikt eller formål. Det andre er behovet for å føle at det man gjør er riktig, godt og forsvarlig. Det tredje er behovet for å oppleve mestring, og det fjerde er behovet for å føle at man har en egenverdi. (Baumeister 1991: 32ff). I forhold til mine informanter gir denne teorien interessante perspektiver.

¹⁰ Norsk Illustrert Ordbok, Kunnskapsforlaget 1993

¹¹ Bokmålsordboka, Universitetsforlaget 1986

¹² Norsk Illustrert Ordbok, Kunnskapsforlaget 1993

¹³ Store Norske leksikon, Kunnskapsforlaget, Oslo 1981. Bind 6

Oppgavens videre fremdrift

I Kap. 2 blir det først en kort innføring om seterbruket i det førindustrielle landbruket. Derneft en beskrivelse av landbruk, husdyrhold og seterbruk i Møre og Romsdal – i fortid og nåtid. Til slutt presenteres informantene. I de tre neste kapitlene er det i første rekke informantene som kommer til orde. Først – i Kap. 3 – lar de oss få innblikk i hvorfor de har valgt å videreføre eller ta opp igjen et seterbruk. Kap. 4 tar for seg et moment som ca. halvparten av informantene er opptatt av; at setra både kan og bør være et tilbud til allmennheten. Hvorfor syns disse seterbrukerne det er så viktig å åpne opp setra for besøk? I Kap. 5 omhandles enda en side ved den utadrettede seterdriften. Det er tanken om at denne virksomheten kanskje kan bli en slags attåtnæring til gården etterhvert. Jeg går også litt inn på livet som bonde og seterbruker, og ser på aspekter som kan gi utfordringer og økt trivsel. I Kap. 6 trekker jeg først noen tråder bakover til det førindustrielle seterbruket for å se i hvilken grad tradisjonen er videreført. Deretter fokuserer jeg på seterbruket i dag. Hvilken rolle har seterbruket i vår tid? Hva forventes av dagens seterbrukere? Og hvilke utfordringer møter de? Til slutt – i Kap 7 – retter jeg blikket litt fremover. Er det liv laga for seterbruket?

Ettersom det har tatt meg så lang tid å fullføre denne oppgaven, har jeg sett meg nødt til å operere med to tidsperspektiver. De første kapitlene – til og med Kap. 5 – er ut fra hvordan rammebetingelsene var i 2004 da jeg intervjuet seterbrukerne. Fra Kap. 6 har jeg tatt hensyn til endringene som kom i forbindelse med innføringen av de Regionale miljøprogrammene (RMP) i 2005; en endring som medførte at setertilskuddene gikk fra å være statlige til å bli regionale. Kap. 7 blir en blanding, der jeg både tar utgangspunkt i hvordan informantene beskrev situasjonen i 2004 og hvordan de beskrev situasjonen over telefon i 2009.

Kapittel 2:

Seterdrift – før og nå

I dette kapittelet vil jeg først rette blikket bakover og se litt generelt på seterbruket i det førindustrielle landbruket. Deretter vil jeg se på hva som kjennetegner Møre og Romsdal både når det gjelder naturgitte forhold, jordbruk og husdyrhold generelt og seterbruket spesielt.

Avslutningsvis kommer en liten presentasjon av mine informanter.

Seterbruket i det førindustrielle landbruket

I sitt trebindsverk *Sæterbruket i Noreg* gir Lars Reintons følgende definisjon av seterbruket:

Sæterbruk er det når ein gard (ein fast vinterbustad) har krøtera sine i sumarbeite på ein stad eit stykke frå garden der det er husvære og fast personale, så ein kan nytte ut større vidder til beite, som regel òg til slått og onnor fôrsanking, og så ein kan spara på heimemarkene og nå i betre beite, føde fleire krøter over vinteren og skaffe forråd til levemåten på den faste bustaden (garden) (Reinton 1955:2).

Seterbruk av dette slaget har vært drevet i store deler av verden, i Europa og i Asia, først og fremst i de indoeuropeiske områdene. I Norden har det, i tillegg til i Norge, vært seterbruk både i Sverige, Finland og på Island. (Reinton 1955:2). I Norge har det vært seterbruk over hele landet, men utbredelsen og intensiteten har variert både i tid og rom, og i tillegg har seterdriften variert fra distrikt til distrikt og representerer ikke ett og samme økonomiske system alle steder. Reinton deler setrene inn i tre *seterbrukstyper*:

- Fullseterbruk – er setre der seterfolket bor på setra hele sommeren, de foredler all melken på setra og flytter ikke ned før høsten kommer. Litt grovt kan man si at fullseterbruket har vært mest vanlig på hele Østlandet og i de indre delene av kystfylkene fra Rogaland i sør til og med Nord-Trøndelag i nord.
- Melkeseterbruk – er setre der dyra blir melket og det meste av melken blir båret hjem til gården og foredlet der. Dette forutsetter kort vei mellom gård og seter, slik at melken kan bæres hjem daglig. Melkeseterbruket har vært mest vanlig i de ytre delene av kystfylkene fra Rogaland i sør til og med Nord-Trøndelag i nord.
- Slåtteseterbruk – er setre der fôrsankingen i utmarka er det viktigste. Slått og fôrsanking på setervollen, på heiene eller i utmarka. Denne seterbrukstypen hører først og fremst til i deler av Rogaland, Agder-fylkene og Telemark (Reinton 1976:25ff).

Reinton presiserer imidlertid at grensene ikke var skarpe; de ulike seterbrukstypene levde side om side, og noen steder var det også blandingsformer der budeiene foredlet mesteparten av

melken på setra, og bare gikk hjem med melk to ganger i uken. Reinton kaller disse setrene for et slags 2/3-seterbruk; det lå nær fullseterbruket (Reinton 1955:27).

Det har også vært drevet *vinterseterbruk*¹⁴ i mange fjellstrøk i Sør-Norge (Reinton 1955: 111ff), og *øyseterbruk* på mange øyer langs kysten. Det siste er kanskje et særnorsk fenomen. Setrene på øyene kunne være både melkesetre og fullsetre, men skiller seg ut som en særegen driftsform fordi all frakt av dyr, folk, avdrått osv. måtte foregå med båt (Reinton 1955:134). Reinton forteller om seterbruk på en rekke øyer langs kysten av Møre og Romsdal (ibid:142f).

I tillegg til at landsdeler og gårder hadde ulike former for seterbruk, kunne også gårdene ha flere setre. Disse fikk navn etter hvor langt de lå fra gården, og ifølge Reinton er det tre hoved-setertyper: *Heimseter* (vårseter/høstseter), *mellomseter* og *langseter/fjellseter* (sommerset). Heimsetra lå forholdsvis nær gården, og var som regel bare en stasjon på veien til og fra langsetra som var hovedsetra. Noen steder, der avstanden til langsetra var svært lang, kunne de også ha en mellomseter.

Møre og Romsdal – natur, landbruk og seterbruk

Møre og Romsdal ligger nordvest langs norskekysten og grenser i nord og nordøst mot Sør-Trøndelag, i øst og sørøst mot Oppland, i sør mot Sogn og Fjordane og i vest og nordvest mot Norskehavet. Det er et forholdsvis lite, men variert fylke med dype daler og lange fjorder mellom høye og bratte fjellpartier, og med mer enn 6000 øyer og holmer utenfor. I Sunnmørsalpene lengst sør i fylket, og i Trollheimen øst på Nordmøre er det topper på rundt 1600 m., og fylkets høyeste fjell, Pyttegga på 1999 moh., ligger nær grensen til Oppland. På flere av de halvstore og store øyene er det topper på mellom 400 og 700 m. Ca 55 % av fylkets areal ligger over den klimatiske skoggrensen som er ca. 200 m.o.h. i de ytre bygder og som stiger til rundt 600 m.o.h. i de indre.¹⁵

De varierte naturgitte forholdene har gitt – og gir – ulike vilkår for jordbruket, men landbruket står fremdeles sterkt i fylket. Det samlede jordbruksarealet utgjør ca. 4 % av fylkets totale landareal. Innerst i fjordene, i dalbunner og ute ved kysten er det til dels store sammen-

¹⁴ Vinterseterbruket foregikk på de vanlige sommersetrene og innebar at buskapen enten ble holdt igjen utover høsten, eller ført til seters om vinteren, slik at de fikk føret opp seterhøyet og det de ellers hadde sanket og høstet av før i fjellet.

¹⁵ Aschehoug og Gyldendals STORE NORSKE leksikon. Bind 8. 1982. Side 434.

hengende flater med lettdreven jord, mens det langs fjordene og oppe i dalsidene innover i fylket er brattlendt og til dels tungdreven jord og lite innmark. Her utgjør tilgangen på gode beiter en viktig ressurs. De beste jordbruksdistriktene ligger i de midtre og indre strøk av Nordmøre og på Romsdalshalvøya, og mens gårdene her er omtrent som landsgjennomsnittet, er gårdene på Sunnmøre små. Størst betydning har grovfôrbasert kjøtt- og melkeproduksjon, og tall fra 2006¹⁶ viser at eng til slått og beite utgjør ca. 95 % av fylkets jordbruksareal. På Nordmøre og Romsdalshalvøya dyrkes litt korn, poteter og grønnsaker, og i de midtre og indre bygder på Sunnmøre dyrkes noe bær og frukt.

Fra gammelt av – før moderniseringen av jordbruket satte inn på slutten av 1800-tallet – ble det, så vidt jeg har fått brakt på det rene, dyrket litt korn de fleste steder i fylket. Ofte dreide det seg kun om korn til eget bruk. Dette går frem i bygdebøker både fra Sunnmøre og Nordmøre (bl.a. Fet 1992:12, Orten 2000:97). Men det ble også dyrket korn til salg; for eksempel i

¹⁶ Tallene er fra Statistisk sentralbyrå (www.ssb.no), mens de øvrige faktaopplysningene om Møre og Romsdal er fra ”Brosjyre om landbruket i M&R 2003” fra Møre og Romsdal Bondelags hjemmeside <http://www.bondelaget.no/fakta-om-landbruket> (lesedato 1.4.2008), fra ”Fakta om landbruket i Møre og Romsdal” – 2009 – fra <http://www.bondelaget.no/fakta-om-landbruket/category2617.html> (lesedato 15.12.2010) og fra Aschehoug og Gyldendals STORE NORSKE leksikon. 1982. Bind 8, side 434.

de indre strøk av Nordmøre (Orten 2000: 97). I dag dyrkes det i stor grad gras på de tidligere små kornåkrene. Når det gjelder seterbruk, fremheves det at seterdriften har vært et viktig element i kystkulturen selv om det sjelden er omtalt (Mehlum 2000:9). Fra kystkommunen Aure nordvest på Nordmøre fortelles det for eksempel at setring med hamning og beiting i utmarka var en sentral forutsetning for landbruket – det var høyet på setervoller og engsletter som skulle berge fôrtilgangen og krøttertallet. Fra de indre strøk på Nordmøre forteller Hans Hyldbakk at all fedrift og avdrått var basert på sommeren og seterdriften (Hymbakk 1959: 189). Og at markaslåtten var viktig, går igjen i mange bøker – både fra Sunnmøre og Nordmøre (Gjerde:1997,Orten 2000, Mehlum 2000 og Hyldbakk 1959).

At seterbruket har vært en avgjørende del av gårdsdriften de fleste steder i Møre og Romsdal går også tydelig frem i Reintons kart over ”Utbreiinga av sæterbruk i 19. hundreåret” (Reinton 1955:kart1). Kartet viser for eksempel like stor konsentrasjon av setre i Møre og Romsdal som i mange bygder i Oppland – fylket som i dag har desidert flest setre. Tall bekrefter dette inntrykket: I 1723 var det Møre og Romsdal og Oppland som hadde flest bruk med seter, hhv. 3.159 og 3.418.¹⁷ Da seterbruket nådde sitt absolutte høydepunkt like etter 1850 var antall bruk med seter i M&R kommet opp i 6.565, mens antallet i Oppland var 6.925.¹⁸ (Reinton 1961: 405). I 2004 var det i M&R og Oppland hhv 198 og 697¹⁹ gårder som hadde dyr på seter.

Og i et fylke som M&R – med så varierte naturforhold – utviklet det seg ulike former for seterdrift. Det har vært drevet seterbruk på øyene langs hele Mørrekysten, og det er også eksempler på at gårder på øyene har hatt seterbruk på fastlandet. (Reinton 1955:142f). Langs kysten har melkeseterbruket vært dominerende. For som Reinton sier: ”I det oppkløyvde landet i kyststroket på Vestlandet²⁰ var setervegane stutte. *Det* gjorde mjølkesæterbruket til det rådande systemet der. Det var naturtilhøva som skapte mjølkesæterbruket, og røtene ligg langt att i tida” (Reinton 1955:28). I følge Reintons litt skjematisk inndeling (Reinton 1955: 27; kart 1) har melkeseterbruket vært dominerende i den ytre halvdel av både Romsdals-halvøya og Nordmøre, mens fullseterbruket har vært dominerende i de indre områdene. På

¹⁷ Hedmark og Sogn og Fjordane kom på 3. og 4. plass med hhv. 2.723 og 2.616 bruk med seter.

¹⁸ Rundt 1850 var det bare Sogn og Fjordane som hadde flere setre – 7.555 setre. (Reinton 1961:405).

¹⁹ I M&R fordelte disse 198 gårdene seg på 20 enkeltsetre og 40 fellessetre – i Oppland fordelte de 697 gårdene seg på 523 enkeltsetre og 42 fellessetre (Tallene er fra SIF: <http://32.247.61.17/skf/prodrapp.htm>). For ordens skyld kan jeg føye til at dette er setre som søker om setertilskudd. Det kan være setre som ikke søker – de er ikke med i statistikken.

²⁰ Når Reinton skriver *Vestlandet* innbefatter det fylkene Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane samt Møre og Romsdal.

Sunnmøre har melkeseterbruket i følge Reinton stort sett vært enerådende. Nærmere undersøkelser bekrefter imidlertid det Reinton påpeker; grensene var ikke skarpe, og det var fullseterbruk også mange steder på Sunnmøre. Alle mine fem informanter på Sunnmøre har setre innenfor Reintons ”melkeseterområde”, og tre av disse har helt sikkert vært fullsetre på 1800-tallet. De to siste er litt usikre. I Møre og Romsdal fantes det også blandingsformer,²¹ men når det gjelder mine informanters seterbruk, ser det ut til at det først er i dag det er snakk om enkelte blandingsformer.

Sammenliknet med for eksempel områder i Buskerud, Telemark og Oppland der de fleste gårdene hadde flere setre, har ikke flerseterbruket vært like vanlig i Møre og Romsdal. Ut fra Reintons kartoversikt (Reinton 1955: kart 2) var det i ca halvparten av ”heradene” ikke vanlig med flere setre. Med korte seterveier var ikke behovet der. Andre steder var det imidlertid en viss grad av flerseterbruk – om enn langt fra så vanlig som i de tre ovennevnte fylker. Men at det har vært flerseterbruk, bekreftes av bygdebøker fra områder der noen av mine informanter hører hjemme. Likevel er det bare én av mine informanter som kan fortelle at gården har hatt en heimseter i tillegg til langsetra.

Fra gammelt av har det vært mye geit sør i fylket og slik er det fremdeles. Stranda kommune på Sunnmøre er den største geitekommunen i Sør-Norge, mens fylket som helhet var landets tredje største geitefylke etter Troms og Sogn og Fjordane. I 2004²² var det 61 geitebruk i M&R. Når det gjelder melkekyr, hadde fylket dette året 1681 driftsenheter, og var også her landets tredje største etter Rogaland og Oppland. Av disse til sammen 1742 melkebrukene, var det altså totalt 198 gårder som sendte dyr på en eller annen form for seter. Antall setre var totalt 60; 20 enkeltsetre og 40 fellessetre – tall som har holdt seg relativt stabilt i flere år.²³ Av disse 20 enkeltsetrene er 12 med i min oppgave. I tillegg kommer setra som ligger i Sør-Trøndelag.

²¹ Reinton refererer til en undersøkelse fra 1891 som omfattet ca 60 % av herredene, og der går det frem at rundt 30 % av seterbrukene i disse herredene var blandingsformer. Undersøkelsen har en oversikt over 27 ”herad” i Møre og Romsdal, og i disse ”sat ikkje budeia fast i 9 herad”, fast hele sommeren i 11 og delvis fast i 7 av disse herredene (Reinton 1955:27). Dvs. ca 33 % melkeseterbruk, ca 37 % fullseterbruk og ca 30 % som **var en** blanding av disse to typene. Ut fra folketellingene ser det ut til at det var 46 herreder i Møre og Romsdal i 1891.

²² Jeg har valgt tall fra 2004 ettersom det var da jeg foretok feltarbeidet/intervjuene. Tallene er hentet fra Statistikkbanken hos Statistisk sentralbyrå: www.ssb.no

²³ Fra 1996 til 2008 har tallet på enkeltsetre stort sett ligget på 19 og 20; med 18 som det laveste i 2000 og 23 som det høyeste i 2002 og 2003. For fellessetrene har antallet stort sett svingt mellom 39 og 41, med et høydepunkt på 45 i 1999. Dette i følge statistikk fra Slf fra 1996 til 2004 (<http://32.247.61.17/skf/prodrapp.htm>), tall for 2006 fra Seterbrukaren nr. 2-2007:3 og tall for 2008 fra statistikken til Skog og landskap (http://www.skogoglandskap.no/kart/temakart_setreridrift)

Presentasjon av informantene – anno 2004

Som det går frem i dette kapittelet, har seterbruket tidligere vært en svært viktig del av husdyrbruket i Møre og Romsdal. Jeg har tatt med disse historiske opplysningene for å sette min samtidsundersøkelse inn i en større kontekst. Når jeg nå skal presentere informantene, har jeg forsøkt å få med det viktigste om gårdsdriften, og ettersom det blir en del kjøring mellom gård og seter, har jeg også tatt med noen detaljer om avstand og setervei.

Seter 1. M-1 overtok gården etter sin onkel i 1982. Gården var da uten dyr. M-1 og hans kone bygget gradvis opp en kubesetning, og har nå rundt 10 kyr og 12-18 vinterfora sauer. I 1985 tok de opp igjen seterdriften som på den tiden hadde ligget nede i vel ti år. Inkludert gjødslet innmarksbeite er gården på 115 mål. 65-70 mål blir slått. Melkekvote 40.000. Setra ligger på 430 m.o.h. – ca. 10 km. unna gården som ligger på rundt 30 m.o.h. Relativt god setervei med ett bratt parti. M-1 har fra 1982 hatt 100 % jobb på trevarefabrikk; er pensjonist nå.

Seter 2. K-2 er oppvokst et annet sted i landet, men mannens familie har drevet både gården og setra i mange generasjoner. Gården har 66 mål brattlendt jord, 90 geit og 25 vinterfora sauer. Som en atåtånering driver familien en campingplass. Setra ligger på ca 400 m.o.h. – ca. 10 km. fra gården som ligger på rundt 200 moh. Grei setervei med relativt jevn stigning.

Seter 3. K-3 er oppvokst på gården som i dag har 84 geiter og 15 vinterfora sauer. Gården er på 52 mål og har lang tradisjon med seterdrift. Setra ligger på ca 400 m.o.h. – ca. 13 km. fra gården som ligger på rundt 250 m.o.h. Grei setervei med relativt jevn stigning. K-3 har 50 % jobb i helsevesenet utenom. Mannen har tidligere jobbet i transportbransjen.

Seter 4. M-4 kjøpte gården i 1977 sammen med sin far. Da var gården uten dyr. Den tidligere brukeren hadde storfe og sau de siste årene, og hadde kyrne på setra frem til ca 1970. M-4 startet med geit i 1982 og startet opp igjen med seterdrift i 1986. Begynte med ca. 100 geiter; har nå 160. Setra ligger på 600 m.o.h. – ca. 9 km. unna gården. Gården ligger på litt over 200 m.o.h. og er på 95 mål. De leier 35 mål jord. God setervei med relativt jevn stigning. M-4 har full jobb som ansvarlig for uteseksjonen i kommunen, mens kona har 50 % jobb i barnehage. De leier inn folk for hele setersesongen.

Seter 5. M-5 er oppvokst på gården som i dag har rundt 20 kyr. Melkekvote 95.000 tonn. I 1989 la han og kona om til økologisk drift og i 1994 tok de opp igjen seterdriften som hadde ligget nede siden ca. 1950. Setra ligger på ca. 370 m.o.h. – rundt 4 km. fra gården. Det er god vei med jevn stigning helt inn. Gården ligger på 12 m.o.h., den er på 70 mål og leier bortimot 110 mål. De leier inn buedeie for ca. en måned. Kona jobber litt på skolen og litt som gartner.

Seter 6. M-6, som er født og oppvokst et annet sted i landet, overtok gården etter sin onkel i 1986. Gården har 12-15 kyr og har melkekvote på 60.000. Rundt 1989 begynte de å legge om til økologisk drift, og i 1996 tok de opp igjen seterdriften som var blitt nedlagt rundt 1960. Setra ligger på ca. 370 m.o.h. – rundt 3 km. fra gården som ligger 210 m.o.h. Det er god vei med jevn stigning helt inn. Gården har 50 mål jord og leier 85 mål. Innleid buedeie tre uker midt i sesongen. M-6 jobber litt som elektriker, mens kona har 60 % jobb som lærer.

Seter 7. M-7 er oppvokst på gården som han driver sammen med faren. Gården har lang tradisjon med seterdrift og turisme, men hadde et opphold i selve seterdriften fra 1987 til 2000, da M-7 tok opp kyrne på setra igjen. M-7 står for dyrestell og melkeforedling, men leier inn hjelp til turisthyttedriften. All melken blir foredlet på setra. Setra ligger ca. 400 m.o.h. – 2 mil unna gården som ligger ved fjorden. De siste 3,5 km av seterveien, som både er bratt og i meget dårlig forfatning, er stengt for alminnelig ferdsel, og besøkende må derfor gå inn. Gården har 140 mål jord, den leier 80 mål og har en melkekvote på 30.000. I tillegg til 5-7 kyr og 2-3 griser på setra, har gården 130 vinterfora sauer. M-7 har en 70 % jobb utenom.

Seter 8. M-8 er oppvokst på gården, men har bodd og arbeidet på en annen kant av landet i ca.10 år. Da han overtok i 1987 var det 12 sauer på gården. Gården har i dag 7 kyr, 24 geiter og 30 vinterfora sauer. Fra gammelt av hadde gården en seter som lå rett opp fra gården. Den ble lagt ned rundt 1900. M-8 etablerte i 2001 et seterbruk i et lettere tilgjengelig område. Leier fjøs, men har bygget ny seterbu. All melken blir foredlet på setra. Den brattlendte gården ligger ved fjorden, mens setra ligger sju mil unna på 850 m.o.h. Veien er en etablert turistvei med bra standard som først går meget bratt opp fra fjorden og deretter slakt innover fjellviddene. Gården har 25 mål bratt jord som brukes som beite, og leier 120 mål. M-8 har 50 % jobb utenom gården; stort sett i prosjekter i tilknytning til landbruksorganisasjoner. Har hjelp både på gården og setra.

Seter 9. K&M-9 kjøpte gården i 1974 av en fjern slektning av mannen. Da var det ku på gården. I 1980 begynte de med geiter i tillegg, og året etter tok de opp igjen seterdriften som var blitt lagt ned rundt 1950. Kyrne var ikke på setra. Etter hvert sluttet de med ku og økte da antall melkegeiter fra 20 til 75. Setra ligger 2 km. bratt opp fra gården, og veien er i en slik forfatning at det nesten bare er M-9 som klarer å kjøre der med firehjulstrekket. Gården ligger rett ved fjorden, og har 100 mål jord som drives økologisk. M-9 har tidligere hatt full jobb i anleggs- og transportbransjen.

Seter 10. K-10 er fra en annen kant av landet, mens mannen er oppvokst på gården. Gården har rundt 9 kyr og 30 geiter, men det er bare geitene som er på setra. Gården ligger ved fjorden, og har bortimot 50 mål jord. I tillegg leier de jord. Setra ligger ca. 4 km. fra gården. Seterveien er av god standard. K-10 har tidligere jobbet som lærer.

Seter 11. M-11 er oppvokst på gården, mens K-11 er fra en annen kant av landet. Gården hadde seterdrift frem til 1946, og hadde fra 1927 til 1946 overnatting for turister i tillegg til seterdriften. På den tiden måtte man gå 6-7 timer over fjellet for å komme til setra. Gården har 14-18 kyr og startet opp igjen med full seterdrift da veien ble ferdig helt inn til setra i 1979. På den tiden begynte de også å legge om til økologisk drift. Har i mange år foredlet all melken på setra, og fra 1994 har de drevet med organisert turisme i tillegg til seterdriften. Setra ligger ca. 10 km. fra gården på ca. 400 m.o.h., og veien har relativt god standard til tross for et temmelig bratt parti. Gården ligger 30 m.o.h., den er på 139 mål og leier ca. 110 mål. M&K-11 vurderer å bruke noe av jorda til korndyrkning for å kunne være selvforsynt med kraftfôr. K-11 har jobbet en del som lærer. Familien leier inn unge jenter som hjelp på setra.

Seter 12. M-12 er oppvokst på gården, mens K-12 kommer fra et annet land. Gården er et bureisingsbruk fra 1930-tallet, og det fulgte ingen seter med da bruket ble skilt ut fra "hovedbølet". Gården har 10-12 kyr, en hest og 50 vinterfora sau, og startet opp med seterdrift på en leid seter i 2003. De har 2-3 griser i tillegg til kua på setra. All melken blir foredlet på setra. Setra ligger på ca 600 m.o.h. rundt 3,5 mil fra gården. God vei. De siste 3 km. er en privat bomvei, og besøkende til setra må gå denne strekningen. Gården ligger på ca 200 m.o.h., den er på rundt 95 mål jord og leier ca. 65 mål.

Seter 13 – Dugnadsetra

Denne setra skiller seg fra de andre setrene ved at den blir administrert av en Stiftelse som har det formelle ansvaret for driften. Stiftelsen leier inn 12 kyr i setersesongen²⁴, og den daglige driften står en gjeng unge seterentusiaster for – nærmest på dugnad. All melken blir foredlet på setra, og det arrangeres seterkurs. Rundt setra står det også et Seterdriftslag som bl.a. arrangerer dugnader der det for eksempel blir ordnet med ved og vedlikehold av hus og gjerder. Det er ikke vei inn og man må derfor gå de siste 5 km. Setra ligger ca. 850 m.o.h.

Etter at vi nå har blitt litt kjent med informantene, er det på tide å la dem komme til orde. I det neste kapittelet skal vi få et innblikk i deres egne begrunnelser for hvorfor de har valgt å videreføre eller ta opp igjen et seterbruk. Hva er det som får noen av vår tids melkeprodusenter til å drive med noe som tilsynelatende er så usamtidig og gammeldags som seterdrift?

²⁴ Det var slik frem til og med sommeren 2004. Fra sommeren 2005 begynte setra med ”egne” kyr; det er kyr fra gården som eier setra de flyttet til i 1996.

Kapittel 3: Hvorfor seterdrift i dag?

Det viste seg at det var mange ulike vurderinger som lå til grunn – både for å gjenoppta seterdriften og for den fortsatte driften. For å få et lite overblikk gjengir jeg først en skjematisk oversikt over de viktigste momentene som kom frem i løpet av samtalene med informantene:

- Seterdrift – nødvendig for gårdsdriften
- Ønske om å utnytte gårdens ressurser i utmarka
- Praktisk å ha dyra på setra
- Bra for dyra å være på setra
- Trivsel for folk
- Ønske om å ta vare på en gammel tradisjon – kulturhistorie
- Ønske om å ta vare på kulturlandskapet rundt setra
- Gode beiter
- Seterdrift som en nødvendig og naturlig del av en økologisk driftsform
- Økonomiske betraktninger
- Setra som et tilbud til allmennheten – ønske om å skape et positivt bilde av landbruket
- Flersysleri – forsøk på å skaffe gården flere bein å stå på

Noen av punktene var avgjørende for at informantene bestemte seg for å starte opp med seterdriften, mens andre punkter har fått mer betydning etter hvert og er motivasjonsfaktorer for å fortsette. Jeg tror det er viktig i denne sammenheng å se dette som en prosess – altså ”motivasjon i prosess”, slik at det i dag er flere – eller evt. andre – grunner til at de opprettholder seterdriften. Punktet med flersysleri ble naturlig nok utelukkende nevnt av de seterbrukerne som driver med foredling og turisme i en eller annen form. Når det gjelder punktet om setra som et tilbud til allmennheten, var dette momentet viktig for alle de som driver med turisme. Men ikke bare for dem; det var faktisk også et moment for en av seterbrukerne som har valgt å ikke satse på noen form for turisme. Sistnevnte bygde seterfjøset en meter bredere enn nødvendig fordi han visste at det kom til å komme så mange barn på besøk. For å gjøre fremstillingen mer oversiktlig, vil jeg ta for meg de to siste punktene i egne kapitler, og holde meg til de generelle begrunnelsene i dette kapitlet. De generelle begrunnelsene har jeg valgt å dele inn i seks kategorier i et forsøk på å få det hele mer tydelig. Men før jeg nå lar informantene komme til orde, vil jeg understreke at selv om hver kategori har sitt fokus, er det glidende overganger dem i mellom. Overlapping forekommer også.

Seterdrift – nødvendig for gårdsdriften

Allerede etter å ha snakket med noen få informanter, slo det meg at det var et ganske markert skille mellom en del av bøndene som driver med geiter og bøndene som driver med ku. For mens de sistnevnte hadde mange ulike grunner til å ha dyra på setra, la flere av geitebøndene mest vekt på at seterdriften nesten var helt nødvendig dersom de skulle fortsette med det husdyrholdet de har i dag. La oss se litt på geitebøndene først:

”Avhengig tå å ha dem på setra”

Tre av geitesetrene drives av gårdbrukere på gårder som har vært i samme familie i flere slektsledd. Gårdene har drevet med geiter lenge og de har en ubrutt tradisjon med seterdrift. Når jeg spør informanten på en av disse gårdene om hun og mannen er avhengige av å ha geitene på setra om sommeren, svarer hun helt kategorisk: ”Hvis oss ikkje he det, so var det ikkje nokke meir”(K-3). En annen er like klar i sitt svar når jeg spør om de like gjerne kunne hatt geitene hjemme på gården om sommeren: ”Å nei, nei, nei. Avhengig tå å ha dem på setra” (K-10). Denne informanten fikk erfare hvor vanskelig det var å ha geitene hjemme den tiden hennes svigermor lå på setra. Sistnevnte pleide å dra opp på setra senere enn de gjør nå, og da hadde de geitene på et beite nede ved sjøen på forsommeren. Dette var ofte problematisk ettersom hovedveien går mellom gården og dette beitet, og trafikken økte på:

K-10: Det var nå nesten håplaust, veit du. [...] Det øka på med trafikk, og det var faktisk trafikkfarlig; [...] det går an å stoppe ei ku, veit du, men geiten' veit du; kjem heile flokken... .. rett over vei'n. [...] Nei dem er'kje gode å gjerde inn.

KE: Og så har dere kanskje noen naboer?

K-10: Ja, og dem har blomster... og dem har...[...] Kunn' nesten ikkje forlata garden altså når geiten' var ut her omkring heime.

På en av gårdene hadde de geitene hjemme en periode på 1970-tallet mens de bygget nytt fjøs på setra. Det var før informanten giftet seg til gården. Hun mener at det på den tiden var enklere å ha geitene hjemme rundt gården enn det er nå:

På 70-tallet var det dyr på nabogården, og gjerdinga var mykkje bedre. [...] Det er no tretti år sidan, og på de tretti åran er det mange naboer som har lagt ned. [...] Neste generasjon har overtadd gården, men dem bor ikkje her, eller dem vil ikkje driv. Og dermed slutter dem å gjerde. Eller dem har ikkje lært seg å gjerde, så når dem gjerde, så blir det ikkje så veldig holdbart (K-2).

Hun berører et tema som flere av mine informanter er inne på: de store endringene som har foregått i det norske landbruket i løpet av de siste tredve årene, har også fått merkbare konsekvenser for dem. Nedlegging av husdyrbruk i nabolaget, manglende gjerding og gjengroing er

noen eksempler. Når K-3 anser det som umulig å ha geitene hjemme, er mangel på gjerder en av grunnene: ”Du kan ikkje sleppe dem oppi her... da finn du dem ikkje att på to år... for det er ikkje att gamlekara, og det er ikkje att gjerde... og de to følges vel åt”(K-3). At skogen på oversiden av gårdene bortetter dalen nå er blitt så tett at det ”ikkje er råd å gå der” gjør ikke saken enklere. Denne informanten er på setra med geitene så lenge det går an – det kan bli bortimot 4 mnd. – og så settes geitene rett inn i fjøset når de kommer hjem.

Selv om ingen av de tre ovennevnte informantene har hatt store problemer med naboene i forbindelse med geiteholdet, sier alle at det er vanskelig å holde styr på geitene hjemme rundt gården. Derfor er seterdriften en helt nødvendig del av gårdsdriften. De liker å holde på med geiter, og har innrettet gårdsdriften slik at det blir minst mulig problemer: ”Du får fri meir enn når dem er her heime... for så lenge dem går her ute må vi heile tida vette kor dem e, for dem kan finn på å bryt seg ner...” (K-2). Og informantene er ikke alene om å mene at geiter kan være uregjerlige. Den norske ”Gjerdeloven av 1860” bekrefter at geita er blitt betraktet som et skadedyr, og loven satte for alvor geiteholdet opp mot skogbruk og hagebruk (Engeset 1996: 14ff). Loven bygget indirekte på det prinsipp at det var husdyreierens plikt å vokte sine dyr slik at de ikke ulovlig kom inn på annen manns grunn. Reglene når det gjaldt geit var spesielt strenge. Som en kuriositet tar jeg med § 21 som et eksempel:

Kommer Gjød ind paa fremmed Eiendom, ansees dens Eier, uden Hensyn til Aarstid, Strækning eller Gjærdepligt, med Bøder fra sexti Skilling til ti Speciedaler, og har han at erstatte Skaden. Gjød i Frugt- eller Urtehave, der er omgivet av lovligt Gjærde, kan dræbes paa Stedet” (NOU 1980-49:15).

I tillegg til Gjerdeloven bidro bl.a. også Skogloven av 1863 og Fjell-loven av 1920, til at geita så å si ble lyst fredløs. I vår tid er dette bildet noe endret, idet geitene – fra offisielt hold i alle fall – ønskes velkommen som kulturlandskapspleiere mange steder. Alle er imidlertid ikke like begeistret for geiter. Et par av mine informanter fikk erfare det. Da de valgte å starte opp med geiter, møtte de raskt motstand fra naboer. Hos en av dem går dette klart frem når jeg spør hvorfor han valgte å starte opp med seterdrift:

M-4: Det var nå for å utnytte utmarkja... geita e nå eit utmarksdyr. Og med samme e begynde med geite – det va i 82 – da hadd oss geiten rundt oss her. Så kom oss opp i beitesak med naboa...[...] – naboa litt lenger ut da – og då fekk e avgrensa området heime. Derfor begynde e då å kikke på setra som ei anna mulighet da. Og det e vel det so e.... pluss at det e mykkje bedre beite der inne da.

KE: Men egentlig hadde det vært nok før her hjemme? Til å ha dem hjemme?

M-4: Tvilsoomt.

KE: Ikke til så mange geiter som du har nå?

M-4: Nei, e hadd måtta brukt setra uansett. Det ha blitt for dårlig beite.

Som det går frem her, var gode seterbeiter i tillegg til ønsket om at geitene skulle få gå fritt i utmarka viktige begrunnelser. Men jeg tror ikke det kan herske noen tvil om at beitesaken også var medvirkende; muligens var det sparket som skulle til for at M-4 begynte å bygge opp igjen setra som hørte til gården. Det moderne seterfjøsset med plass til 100 geiter ble innviet sommeren 1986. I 2003 ble seterfjøsset utvidet og gården har nå 160 geiter der inne. Med et så stort antall dyr er det blitt enda mer nødvendig å bruke ressursene rundt setra, og geitene er der inne i ca 3 mnd.

”Avlingsnivået minka jo litt når vi driv økologisk”

Med kubøndene stiller det seg noe annerledes - det er ingen sak å gjerde inne en ku! Flere av disse informantene synes likevel av ulike grunner at det er nødvendig å ta i bruk arealene på setra. Tre av dem ble ekstra motivert til å ta i bruk utmarksressursene og å satse på seterdrift i forbindelse med at de gikk over til økologisk drift:

Avlingsnivået minka jo litt når vi driv økologisk.....slik at øss fekk vel litt knapt med fôr...så øss fant ut vi skull ta i bruk utmarkja igjen, altså. Og hvis øss greie å være på fjellet i 2 til 2 ½ måned, så tekj øss en sjettedel ta årsfôret på fjellet (M-5).

Ved å ta i bruk setra frigjorde de arealer hjemme på gården til dyrking av vinterfôr. Etter hvert har avlingsnivået tatt seg opp igjen, slik at det ikke lenger er så nødvendig å ha kyrne på setra for å kunne få nok vinterfôr. Og, som en av informantene sier: ”blir det jo sikkert lettere og lettere å få tak i fôr da” (M-6). Men bøndene på disse gårdene trives veldig godt med seterdriften og har mange grunner til å opprettholde driften; blant annet synes de ikke det er noe gunstig alternativ å bruke oppdyrket innmark hjemme som beiter. Et annet poeng er at disse bøndene har satset på gamle kuraser som egner seg meget godt i utmarka. For en av dem var det også et annet moment som ville gjøre det enda mer nødvendig å utnytte fôrressursene rundt setra; året etter at jeg intervjuet denne bonden kom det nemlig et krav om at alt kraftfôret i økologisk melkeproduksjon måtte være økologisk²⁵:

Frå neste år så må alt kraftfôret vera økologisk. Og det e'kkje så ænkelt å få tak i. Og likeeins, eller, så e den jo kostbar. Og derfor e det no aktuelt; vi kan produsér kraftfôr sjøl.[...] Og dermed da så e det nå interessant for oss å heller bruk noko areal te det (M-11).

Kravet om at alt fôret i økologisk husdyrhold skulle være av økologisk opprinnelse ble

²⁵ Intervjuet foregikk høsten 2004. Kravet om at all kraftfôr måtte være økologisk kom i 2005.

antydning i Stortingsmelding nr. 19 (1999-2000), og hadde bakgrunn i en ny rådsforordning fra EU om økologisk husdyrhold. For å oppfylle dette kravet vurderte Departementet det som spesielt viktig at omleggingstakten for den økologiske kornproduksjonen ble økt for i størst mulig grad å imøtekomme kravet i EUs husdyrforordning med norsk økologisk korn. I tillegg til å dekke behovet for kraftfôr i den grovfôrbaserte produksjonen, var det også et ønske om å dekke etterspørselen etter økologisk matkorn (St.meld 19:23). Når det bare er én av de økologiske bøndene i min undersøkelse som vurderer å bruke noe av gårdens dyrkningsareal til å dyrke korn til kraftfôr, kan det bl.a. forklares ut fra klimatiske forhold og arrondering.

”Det var en betingelse at eg skulle bygg opp et sæterbruk etter kvart”

En av seteretableringene har en spesiell historie, og jeg tar det med her for å vise mangfoldet; både i dagens landbruk og seterbruk. M-8 bestemte seg for å reise hjem og overta hjemgården etter å ha bodd og arbeidet et annet sted i landet i mange år. Mens han bodde hjemme i oppveksten hadde ingen på gården sett for seg noen fremtid på den lille, brattlendte gården, og selv hadde han bare sett ”den helsikes garden” som en begrensning for sprell og fritid, og var totalt uinteressert. Etter mange år i byen fikk han imidlertid et nytt syn på saken, og i 1987 fant han ut han ville reise hjem og forsøke å skape et bærekraftig bruk ut av hjemgården, som i mellomtiden var blitt svært forfallen. Melkeproduksjonen ble lagt ned i 1963, og da han overtok var det kun 12 sauer på gården. Et enormt arbeid ventet for å få husene og jordveien ”på stell”, og informanten har hele tiden vært avhengig av lønnet arbeid utenfor gården for å finansiere det hele. Da jeg intervjuet ham høsten 2004 – 17 år etter at han startet opp igjen – telte gården 30 sauer, 24 geiter samt 7 kyr av rasen Sidet trønderfe. Restaureringen av husene var nesten slutført og et lite gårdsysteri var snart ferdig. I 2001 startet han opp med seterdrift i et leid fjøs, året etter fikk han bygget ferdig en seterbu, og det tredje året kunne han ta det lille seterysteriet i bruk. Tanken om seterdrift kom på begynnelsen av 1990-tallet da han hadde skaffet seg sine første geitekillinger og fikk produksjonsrett istedenfor kvote på geitemelken. Noen år senere skaffet han seg også en ku, og fikk produksjonsrett på den óg; en produksjonsrett som innebar at han både måtte foredle og selge alt selv, og i tillegg forpliktet seg til å bygge opp et seterbruk etterhvert:

Så kom eg i kontakt med det gammelrasemiljøet når det gjeld kyr..... og kjøpte meg ku.. Første kua mi kom i 97.... og fikk også sånn produksjonsrett på den da ...utifra en sånn historisk drift, altså knytta til gamle rasa, sætring.... Det var en betingelse for at eg skulle få yste uta kvote at eg skulle bygg opp et sæterbruk etter kvart (M-8).

Men selv om seterdriften nærmest var et krav fra myndighetene, må det tilføyes at M-8 i løpet av prosessen med å bygge opp gården og anskaffe seg melkedyr, også hadde gjort seg mange tanker om at seterdrift både var en ønskelig og nødvendig del av gårdsdriften. Eksemplet vitner om at det i dag er mulig å gå sine egne veier. M-8 er i det hele tatt opptatt av at det ikke er størrelsen på gårdens areal som teller lenger; det er kreativiteten til de som bruker dette arealet som er avgjørende. Men selv om bønder i dag på mange måter har mer valgfrihet enn bønder i førindustriell tid, er det også i dag rammebetingelser utenfor den enkeltes herredømme. Det er for eksempel ikke fritt frem å starte opp med melkeproduksjon dersom man ikke har melkekvote. Uten kvote må man stå for foredlingen selv – noe som igjen innebærer at man må oppfylle Mattilsynets strenge hygienekrav i produksjonen. Samtidig syns jeg eksemplet viser at det blant bønder kan være en god porsjon pågangsmot og kreativitet.

Ønske om å utnytte gårdens ressurser i utmarka

Altså når æ begynt med setringa; æ tenkt mykkje på å utnytt ressursan som var på garden. [...] Det e jo mykkje beite der [...]; det e mykkje mat te dyra der, så den ressursbruken..... i staden for å ga og beit på... åker heim her, så kan ein slå og bruk te vinterfôr. Og det e jo det opprinnelige da... det var derfor dem ha setre; for å få dyra unna... unna garden (M-7).

For flere av informantene var dette med å bruke ressursene i utmarka en viktig grunn til å ta opp igjen seterdriften, og dette er helt i tråd med det som var hensikten med seterbruket i det førindustrielle jordbruket. Før moderniseringen av jordbruket kom i gang i siste halvdel av 1800-tallet, var bruken av utmarksressursene helt avgjørende for matproduksjonen her i landet. Jordarealene nede i bygda var begrensede og måtte spares til korn- og fôr dyrking. Derfor var det om å gjøre å holde beitedyra unna disse arealene om sommeren, og setrene var av den grunn en meget viktig del av gården. På setra var det som regel rikelig med sommerbeite; mange steder var beitemulighetene bortimot ubegrensede, og dette ga et godt grunnlag for melkeproduksjonen. I tillegg spilte setrene en viktig rolle i "haustingsbruket". Reinton beskriver setra som gårdens forlengede arm, fordi man i tillegg til slått på selve setervollen også kunne drive med utslått og annen fôrsanking i utmarka med setra som utgangspunkt. (Reinton 1957:VII). At seterbruket var viktig for å holde dyra unna jordarealene i bygda om sommeren, bekreftes også i de gamle lovene. I Gulatingsloven, som ble skrevet ned før 1100, står det for eksempel at bøndene skulle flytte dyra "or heimehagen når det har gått to månader av sommaren" (Reinton 1976:12). Ble noen hjemme lenger, måtte de betale bot.

I dag er det ingen lover som regulerer hvor beitedyr skal være om sommeren, men likevel syns flere det er fornuftig å ta i bruk utmarka. Det er imidlertid ikke for å ”spara heimemarka” til korndyrking slik det var på 1800-tallet. Ingen av mine informanter dyrker korn²⁶. Det er helt andre avveininger som ligger bak setersatsingen. For geitebøndene er det absolutt en fordel å holde dyra unna heimemarka – men i våre dager er dette mer for å hindre at geitene gjør ugagn hjemme og hos naboer. I tillegg legger flere vekt på at geitene bør få gå i utmarka. For som M-4 uttrykker det: ”Geita e nå eit utmarksdyr”. Og at geita egner seg i utmarka er nok hevet over enhver tvil. Dette bekreftes av beiteundersøkelser foretatt utover på 1900-tallet, som viser at 87 % av geitenes totale beitetid i 1939 foregikk i utmarka, mens 61 % av kyrnes beiting var i utmarka. I 1974 foregikk fremdeles så mye som 86 % av geitenes beiting i utmarka, mens det tilsvarende tallet for kyr nå var sunket til 12 %²⁷. Jeg har ikke nyere tall, men jeg syns tallene fra 1939 og 1974 viser at geiter, i langt større grad enn kyr, opprettholder beitingen i utmark. Og det er kanskje grunn til å tro at det fremdeles er noenlunde slik?

”Jeg har jo mye beite innpå der... det er jo gratis fôr”

Flere av informantene fremhever at de ved å sende dyra på utmarksbeitene rundt setra om sommeren får gratis fôr samtidig som de sparer arealer hjemme på gården. Som jeg har nevnt tidligere, mener M-5 at kyrne kan ta en sjettedel av årsfôret i løpet av 2 til 2 ½ mnd på setra. En annen sier det slik:

Jeg startet jo opp seterdrifta her på grunn av... det var jo mye dette her med at dyra skulle ut om sommeren..... og jeg har jo mye beite innpå der... det er jo gratis fôr, kan du si... så... samt at dyra har det veldig fint når de går fritt sånn innpå... de har det godt..... og så har jeg litt lite beite her nede selvfølgelig hvis jeg skulle hatt dem ute her hele sommeren..... det er mest derfor...(M6).

Denne informanten har kyr som kalver utpå høsten, og kyrne blir derfor sinet av i løpet av august. Etter at det er slutt på melkingen, lar han kyrne gå på fjellet en måneds tid før han tar dem ned på gården hvor de får beite på innmarka før han tar dem inn. Kyrne tilbringer dermed mye av beitetiden i utmarka, og informanten legger vekt på at dette sparer ham for mye fôr

²⁶ Som jeg har vært inne på tidligere, er det kun én av informantene som i det hele tatt har vurdert å bruke noe av gårdens dyringsareal til å dyrke korn. Dette ble uttrykt i 2004, men da jeg snakket med dem på forsommeren 2009, hadde de ikke begynt med korndyrking. K-11 tvilte også på om det kom til å bli noe av; bl.a. fordi de da måtte investere i nytt utstyr.

²⁷ Disse tallene fra Statistisk Sentralbyrå er gjengitt i NOU 1980-49. ”Revisjon av gjerde- og beiteloven”. (Side 24). I følge SSB er det ikke foretatt lignende undersøkelser siden 1974. Det ble riktignok foretatt en undersøkelse om beitetid for ulike husdyr sommeren 2000, men denne er i følge SSB ikke sammenlignbar.

hjemme: ”Jeg sparer meg mye fôr hjemme... [...] De går jo innpå fjellet fra rundt St. Hans, [...] så de går der inne tre og en halv måned da.... så de eter jo mye fôr innpå” (M-6).

Det er i det hele tatt flere som ser fordelene ved å ta utmarka i bruk. M-8 mener at det er et ”være eller ikke være” for de små brukene å tenke på utgiftene. Han svarer slik når jeg spør hva man kan spare på:

Maksimalt beite i stedet for kraftfôr, kunnskapa, ha maskinvedlikehold. [...] E trur også på at ved å ta tilbake gamle rasa, altså spesialista på utmark – har du utmark; gratis beite.[...] Og i tillegg får du regionale miljøprogram no som skal styrke beitinga... du får mye meir betalt no framover på det å ha beitedyr i utmark (M-8)

At det er penger å spare/tjene ved å utnytte beitearealene på setra, bekrefte av sluttrapporten fra det tidligere nevnte prosjektet *Levande stølar*. Prosjektet hadde blant annet som mål ”å utvikle økonomisk gode driftsmetoder hjemme og på stølen, der utnytting av utmarka står sentralt” (Tuv 2002:5). Oppsummeringen viste at vertsbrukene i Levande Stølar i gjennomsnitt hadde økt ”samla dekningsbidrag” med 70.000 kr. i løpet av prosjektperioden, mens kontrollgruppen (uten seterdrift) hadde en økning på 20.000 kr. Én viktig grunn til dette var at vertsbrukene hadde redusert kraftfôrforbruket vesentlig til fordel for et større grovfôropptak, spesielt av beitegras (Tuv 2002:24ff).

M-8 hevder at det kan lønne seg å ta tilbake gamle raser ettersom de er ”spesialister på utmark”. Og han er ikke alene om å se fordelene ved de gamle rasene. På fem av de åtte setrene som har kyr, er det bare gamle raser – Vestlandsk fjordfe, Sidet Trønderfe²⁸ eller Telemarksfe: ”For disse gamle rasene passer jo mye bedre til å gå i utmark; på beite der inne da” (M-6). I tillegg er det én som har både NRF og Vestlands fjordfe. Alle disse informantene snakker varmt om de gamle rasene, og jeg kommer tilbake til dette i Kap. 6

Gode seterbeiter

Litt over halvparten av informantene legger vekt på at det er bedre beiter på setra. Selv om dette ikke var utslagsgivende for å starte opp med seterdriften, fremhever de dette som en ekstra bonus: ”Pluss at det er mykkje bedre beite der inne da. [...] Det e billigare drift der inn

⁴ Rasen heter nå Sidet Trønderfe og Nordlandsfe (STN). Den stammer fra det gamle, opprinnelige feet i Trøndelag og Nord-Norge. Det var flere lokale varianter; Rørosfe, Trysilfe, Snåsafe og Nordlandsfe m.fl. som etter hvert ble samlet til ”Sidet Trønderfe og Nordlandsfe”. Det er et fjellfe av tilsvarende type som det gamle feet i nordlige deler av Sverige og Finland.
http://www.skogoglandskap.no/filearchive/regional_forvaltning_og_beveringsarbeid.pdf (lesedato 21.9.2007)

da. Bedre beite [...] dei produsera meir og bedre.... meir mjelk der inne....enn dei ha gjort om dei va heime” (M4). Bedre beiter gir bra melkemengde med mindre kraftfôr, og dette gir selvfølgelig et positivt utslag på økonomien. Flere av informantene legger vekt på at det er mer variert fôr på setra. En av geiteinformantene sier det slik:

Dem melka veldig godt. Vi bruka ikkje mykkje kraftfôr når vi e oppå der, nei, i forhold te når dem e heime. For du veit at det... det e så mykkje grønt, og så mykkje lauv og så mykkje bark og så mykkje sånt, veit du... det e geitemat det. [...] Så da e det berre å få seg littegrann mjøl når dem ska... for at dem ska stå i ro når dem blir melka (K-10).

Noen av informantene er også opptatt av at den varierte fôrtilgangen i utmarka på fjellet gir seg utslag i smaken på seterproduktene:

*M-12: Så gikk dem og åt tå gras, så to' dem sånne urta, så to' dem læv på trea. Dem va så allsidig hæle tida.. [...] E ha nå hært det der at... kyrne it meir allsidigt når dem e i utmarken.
K-12: Telemarkskyr'n e frøkteleg flink te å beite i utmarka.... hvis du ser ka dem plukke ti seg, det e ikkje bare gras nei, det e alt dem e borti; sopp og tre og gras og blomster og... Derfor blir det vel den ekstra smaken da på rømmin ...*

Og at seterprodukter betraktes som kvalitetsprodukter er ikke noe nytt. Lars Reinton skriver for eksempel at setersmøret tidligere ble betraktet som gull fordi det holdt seg så godt; det var hard valuta som kunne brukes til å betale skatter eller benyttes i handel (1961:491ff). I dag blir det forsket på dette med smak og kvalitet på setermelken og seterproduktene. En blindtest fra 1998 i regi av Matforsk og Norges Vel avdekket at setermelk produsert på seterbeiter i Valdres, med lite kraftfôr i produksjonen, smakte merkbart annerledes enn vanlig melk fra kulturbeite (Bårdsgård 2008). Videre viser en omfattende EU-studie at utebeitende kyr gir mer næringsrik melk; særlig på vår- og sommerbeite (Bårdsgård 2008). Og foreløpige resultater fra et femårig forskningsprosjekt²⁹ her i landet, indikerer bl.a. at sommermelk produsert på fjellbeiter har betraktelig høyere innhold både av antioksidanter og umettet fett, og lavere innhold av mettede fettsyrer enn vintermelken. Med andre ord: sunnere melk! (Schärer 2008b). Dette kommer jeg tilbake til i Kap. 6.

Trivsel for folk og fe

Trivsel er et ord som ofte går igjen når livet på setra omtales, og trivsel er også et viktig poeng for mange av informantene i min undersøkelse. For de fleste av de ni seterbrukerne som selv har tatt initiativ til å starte opp med seterdrift, var dette med at dyra skulle få gå fritt i utmarka en av grunnene bak avgjørelsen om setersatsingen: ”Jeg startet jo opp seterdrifta her på grunn

²⁹ Forskningsprosjektet startet i 2007, og er et samarbeid mellom Bioforsk, UMB og Nilf.

av... det var jo mye dette her med at dyra skulle ut... om sommeren... [...] samt at dyra har det veldig fint når de går fritt sånn innpå...de har det godt...” (M-6). Noen av informantene legger også vekt på det rent helsemessige aspektet ved at dyra får gå fritt i fjellet. En av ku-bøndene sier det slik:

For det første så e det voldsomt godt for dyrå å få være på fjellet. [...]. Det e ein del sortar som ikkje e i ei eng som e laga te heima. Det blir ein heilt annen diett for dyrå. [...]. Og for dyrehelsa og selvfølgelig. Dei får god kondisjon. Dei får jo ein heilt annen kondisjon der enn om dei går på eit innmarksbeite heima. Om det regnar litt, så går dei under... i skogen, og det kan dei ikkje gjæra heima. Så det e stor forskjell på det (M-1).

M-1 hadde hatt nok fôr og arealer til at kyrne kunne gått hjemme om sommeren, men han syns likevel at det er mange grunner til å opprettholde den seterdriften han startet opp midt på 1980-tallet. Hensynet til dyras trivsel er en av dem. Og en ting er dyras trivsel; mange av informantene legger vekt på at de trives veldig godt på setra selv også. En av informantene, som ikke hadde vært vant til husdyrstell før hun giftet seg med en husdyrbonde, så det som en selvfølge at hun skulle overta seterstykket da hennes svigermor ble gammel og måtte gi seg. Hun gir tydelig uttrykk for at hun har kost seg på setra: ”E ha bestandig lika mæ’ på setra, e syns det ha vore kjøle trivelig å vore på seter’n” (K-10). Andre informanter nevner trivsel for dyr og mennesker omtrent i samme åndedrag:

Jeg trives veldig godt innpå stølen, jeg har det jo bra der; både dyr og mennesker har det jo fint der inne, det er helt sikkert. [...] Jeg syns det er ... kjekt; det er godt å være på stølen, komme seg litt... bort ... herfra og... forandring, all forandring fryder; er det ikke det de sier? (M-6)

Og den avvekslingen som seterdriften innebærer er det mange som setter pris på: ”E ha faktisk sett på det som ein sommarferie. [...] Det ha vore ei avveksling” (K-10). Denne informantene har i likhet med sju andre seterbrukere stått for alt arbeidet på setra selv. I tillegg til geitene som er på setra, har denne informantene og mannen kyr hjemme, og ettersom det er mye å gjøre på gården om sommeren, har det aldri vært snakk om å ta noen ”vanlig” form for sommerferie. En annen informant startet opp med seterdrift på leid seter i 2003, og hun syns at seterdriften har gjort dyrestellet om sommeren mye triveligere. Hun og mannen har 10-12 kyr og 50 vinterfôra sauer, og de er avhengige av å leie jord på andre gårder for å få tilstrekkelig med fôr. Før de begynte med setringen, har de hatt en form for nullbeiting hjemme om sommeren; kyrne har vært ute hver dag og gått rundt gården, men ettersom det ikke har vært nok fôr til dem der hele sommeren, har de fått nyslått gras som er kjørt hjem fra de leide arealene. Hjemme har de et litt gammelt og trangt fjøs, mens de på setra har bygd en enkel ”gapahuk-melkestall” med spannmelkemaskin. Informantene gir tydelig uttrykk for at hun trives bedre med opplegget på setra:

Ja, sånn i det hele tatt hele opplegget, jeg storkoser meg med å sitte og melke i fjøset på setra... i stedet for å ha dem inn og ut, og... slå dette raigraset. Inn og ut og... ta ut møkka av båsene og... det blir så rutinemessig, og så ... om det er mye tyngre, så... nei, jeg liker meg hver bidige dag, har ikke vært lei et sekund nei (K-12).

Og mine informanter er ikke alene når de sier at trivsel er en motivasjon for å opprettholde seterdriften. I en undersøkelse om seterbruket i Oppland fra 2000³⁰, er det i overkant av 70 % som oppgir ”trivsel for folk og fe” som viktigste årsak til å fortsette med seterdrift. På spørsmål om hvorfor de trives på setra sier seterbrukerne i denne undersøkelse blant annet: ”Setring gir økt livskvalitet. Det frie livet på setra er helsebot for folk og fe.” og ”For familien vår er tida på stølen den tida vi har mest/best tid sammen” (Seterbruk i Oppland 2000:49ff). At seterbrukere mener at setringen er en trivselsfaktor, bekreftes også av en undersøkelse³¹ foretatt av jordbrukssjefen i Vestre Slidre i 1994. Der svarer 96 % at seterlivet skaper helse og trivsel for folk og fe (ibid. 56). Trivsel fremheves også i en spørreundersøkelse i Sverige fra 1980³². Seterbrukere som var med i denne undersøkelsen sa for eksempel at ”fåbodlivet oppleves som trivsamt och rekreativt för både folk och djur” (Hansen og Jansson 1982:23).

Livet på setra har i det hele tatt blitt omtalt i positive vendinger. Tidsskriftet *Seterbrukaren* har mange reportasjer om seterbrukere som betrakter seterdriften som en viktig trivselsfaktor for hele familien. En gårdbrukerfamilie fra Valdres forteller for eksempel at de av og til har vært inne på tanken om å gi opp melkeproduksjonen pga stort arbeidspress og dårlig økonomi i jordbruket. Det positive med seterdriften har imidlertid holdt dem igjen: ”Utan sommaren med kyr på stølen meiner vi, både store og små, at det blir borte for mykkje av det som er oss. Vi trur kanskje vi kan seia at utan stølen hadde vi ikkje vore mjølkeprodusentar i dag” (Nr.1–1998:5).

Praktisk å ha dyra på setra

Noen av informantene er inne på det praktiske ved å ha dyra på setra om sommeren. For en av dem var for eksempel muligheten for avløsning i dyrestellet en viktig grunn til å starte opp med seterdrift. Denne informanten overtok gården etter en barnløs onkel som hadde lagt ned

³⁰ Undersøkelsen ”Seterbruk i Oppland. Status og utfordringer” ble foretatt på oppdrag fra Riksantikvaren. Det skulle legges vekt på å utrede i hvilken grad dagens rammevilkår og virkemidler er egnet til å opprettholde og utvikle et bærekraftig seterbruk, samt foreslå miljøkrav og eventuelle virkemiddelendringer.

³¹ Bøland, Andris 1994: *Stølsbruket i Vestre Slidre før og no, men kva med framtida?* Noe fra denne undersøkelsen er gjengitt i rapporten ”Seterbruk i Oppland”.

³² Undersøkelsen om ”fåboddriften i Sverige” ble gjennomført av ”Fåbodkommittén” og omfattet fem län i Midt-Sverige. Det var en spørreskjemaundersøkelse der de fikk inn svar fra 272 bønder som hadde vært på setra sommeren 1980. Dette var ca 90 % av de aktive seterbrukerne i området. (Hansen og Jansson 1982)

seterdriften ca. 10 år før informanten og hans kone tok over gårdsdriften i 1982. Gårdens seter ligger like ved setra som informantens svigerforeldre drev på den tiden, og dette åpnet for muligheten til å få litt avløsning i dyrestellet slik at han og familien kunne reise bort litt:

Det var jo det at svigerforeldrene dreiv på setra... og kåna har ein del søsken, slik at det var voldsomt greit å ha dyra på setra. For det var voldsomt lett vint når det kom heim noen av søstrene til kåna... så tok dei våre og, slik at me kunne reise på ferie... halvannen veke. Da var jo dyra på samme plassen. Så dei hadde foreldrene sine dyr samtidig som dei hadde våre (M-1).

Etter hvert falt dette med avløsning bort, men M-1 regner seterdriften som en tradisjon det er svært viktig å ta vare på og har en rekke gode grunner til å opprettholde seterdriften. Andre informanter er inne på det praktiske ved at dyra kan slippes fritt i terrenget. Som jeg har nevnt tidligere, har M-6 kyr som kalver sent på høsten. Han synes det er veldig greit at kyrne kan gå innpå fjellet litt utover høsten: ”Det er jo veldig praktisk i det driftsopplegget jeg har nå da. Jeg har kalvinger i november, så mjælker jeg ut august der inne, og så får dem gå, alt ettersom hvordan været er og sånn, så kan dem gå en måned til innpå fjellet før jeg har dem ned her”.

På én av de tre gårdene der informantene selv tok initiativ til å starte opp med både geiter og seterdrift, var det på mange måter geitene selv som bestemte at de skulle til seters. På denne ene gården har ikke geitene skapt noen problemer i forhold til naboene; snarere tvert i mot ettersom naboene har sluttet med dyr og gjerne vil at geitene skal beite på deres jordbruksarealer for at det ikke skal gro igjen. Likevel syntes informantene på denne gården at det er best å ha geitene på setra om sommeren. Gården ligger nede ved sjøen, mens setra ligger to km. temmelig bratt opp fra gården, og da informantene på denne gården startet opp med geiter i 1980, fant de raskt ut at det var mest praktisk å ta opp igjen seterdriften ettersom geitene søkte lenger og lenger oppover mot setra når det led utpå våren:

K-9: Førre vi fløtte på setra, så går dem så langt oppover fjellet so dem vil ... for det e åpe oppover ... det e gjerdt på begge sider ... men det bli så langt å gå for dem opp og ned den bratt lia, vet du, så det e mye bere å fløtt på setra. Når vi sjer at geiten går så høgt om våren, so setra, så fløtte vi opp. Så slepp dem å gå ned. [...]

M-9: Så det e geiten som bestemme heile tida kor dem vil hen egentlig.

K-9: Det lønne sæ å spella på lag med dem ...[.] ..ta ha vi lært oss gjennom åra... for da vi begynt, da trumfa vi mykkji... at no skal dem dit og dit og sånn... underlig til greier, vet du... når dem ikkje vil sjøl, så e det vanskelig. [...] Vi må spella litt på lag med geiten, så går det godt.

Da K&M-9 tok opp igjen seterdriften, hadde ikke setra vært i bruk siden det ble slutt på geiteholdet rundt 1950 og seterfjøset var falt sammen. Det første året drev de derfor under temmelig primitive forhold i en gammel høybu mens de bygget opp igjen det gamle fjøset; men etter

hvert har de bygget et lettvent seterfjøs med rørmelking og tank. Men om selve fjøsstellet er enkelt, er frakten av melken ikke helt uproblematisk. De må selv frakte melken ned til gården tre ganger i uken på den bratte seterveien, og selv om veien nå er blitt betraktelig forbedret, er det omtrent bare informantene som greier å kjøre der med sin firehjulstrekk. Dette har gjort det veldig vanskelig å få noen form for avløsning. Likevel synes de at seterdriften gjør geiteholdet mer praktisk; det er mye greiere at geitene kan utfolde seg i utmarka rundt setra enn at de hele tiden må være i nærheten av gården. Selv om man har greie naboer:

K-9: Men det e no et mareritt heile tida når en ha' geiter, for plutselig en dag so e dem no ut, og så e dem no inn i hagan å nabon da... (hun ler)

M-9: Det e greit med dem som nabo

K-9: Mmm... må helst ha greie naboer når en ska drive med geiter... lønne sæ det (hun ler).

K&M-9 har i det hele tatt innrettet seg mest mulig praktisk for at det skal være både hyggelig og mindre arbeidskrevende å holde på med geiter. Og i den forbindelse spiller setra en viktig rolle. Det samme gjelder for flere av de andre informantene. Ved å ta setra i bruk åpnet det seg nye, praktiske løsninger mht husdyrstell om sommeren. Enten det innebar en kjærkommen mulighet for avløsning eller praktisk beitebruk litt utover høsten.

Ønske om å ta vare på en gammel tradisjon og opprettholde kulturlandskapet

Og så e det jo dette her med kulturhistoria, at... .. det e ein driftsmåte som var vekk her i 50 år, og på Sunnmøre e det knapt nok kusætra i drift... .. det e to-tre stykkje..... slik at... øss vilde nå halde vedlike det... begynn å drive på den måten før alle... all kunnskap gjekk tapt; for det e på slutten no med dei so hadde erfaring frå før... (M-5).

Mange informanter er opptatt av seterbrukets plass i kulturhistorien. Seterbrukeren som er sitert over nevner dette som en begrunnelse for å ta opp igjen seterdriften. For de fleste er imidlertid dette med kulturhistorie, kulturarv og tradisjon heller noe de er blitt mer bevisste på etter hvert. Det gir seterdriften en ekstra dimensjon og er også en motivasjon til å fortsette.

En av informantene har lagt stor vekt på å ta vare på den allsidigheten som var en så selvfølgelig del av det førindustrielle jordbruket. Han har etterhvert utviklet gården sin til et allsidig drevet husdyrbruk med sauer, geiter og kyr, der seterdrift inngår som en naturlig del. At han også er opptatt av hvilken betydning seterdriften har i kulturhistorien, kommer tydelig frem når jeg spør hvorfor han ville ha ku i tillegg til geit og sau:

Eg meiner det at en ensidig beitebruk tå en rase, en type rase ikkje e bra for naturen. Har aldri vore tradisjon her. Og litt utfordring... gamle rasa... blir voldsomt fokusert på de gamle rasan og den historien som dem brakte med seg. En ting e dyreholdet, men også den historiske biten med foredling, kunnskapa knytta til mat, kultur, kulturlandskap, sætring ... Altså eg trur på det, selv om alle lo av me...[...]. Eg har jo vært mye i fjella rundt her, overalt i hele Norge, jakta og fiska og gått og kjent... det med sætring, det e noe heilt vanvittig, altså, i forhold til norsk historie. Gå på Nasjonalmuseet og se kem som har skapt motiva på maleri; ikkje minst i musikk, i diktekunst, ikkje sant? Hvis det e noe som e norsk, rotekte norsk, så e det sætra. Så for me har den vore heilt sånn... gullramme. Men selvfølgelig nostalgi og alt det der, ikkje sant? (M-8).

M-8 tegner en gullramme rundt seterbruket, og han er som flere andre informanter opptatt av at vi må ta vare på verdiene som ligger i seterbruket: ”Sætervoller med idyll, ikkje sant? Altså i stedet for at du nå finn bare ruina av gamle bygg. Å komme på ein sætervoll kor det kling ei bjølle...[...] det e verdia som vi i landbruket må ta vare på” (M-8). Som jeg har vært inne på tidligere i dette kapittelet, har flertallet av kubøndene i min undersøkelse valgt å satse på kyr av gammel rase. M-8 er blant disse. Og det går frem i intervjuene at det for de fleste både lå praktiske og mer kulturhistoriske begrunnelser bak dette valget. En av informantene sier det slik: ”Disse gamle rasene de passer jo mye bedre... til å gå i utmark da; på beite der inne. Og... de er ... litt mindre og kjekkere å arbeide med enn disse store, syns jeg [...] Og... det er jo viktig å ta vare på disse gamle rasene... det er jo gener som går ut etter hvert” (M-6).

Når en del av mine informanter tar til orde for at landbruket har et ansvar for å ta vare på sin del av kulturarven, er det helt i tråd med signalene fra myndighetene. Stortingsmelding nr.19 (1999-2000) *Om norsk landbruk og matproduksjon* har for eksempel et eget punkt om *Landbruket som kulturbærer* der det slås fast at utviklingen av norske tradisjoner og kultur har hatt nær tilknytning til jord- og skogbruksnæringen. Stortingsmeldingen legger vekt på at kulturarven er et felles gode i form av at den er en viktig del av identiteten til det norske folk, og at landbruket både har et ansvar for å ta vare på og formidle disse verdiene (s.72). Formidling av kulturarven er også etter hvert blitt en agenda for noen av mine informanter. Dette kommer jeg tilbake til i Kap. 4 og Kap 6.

Med hensyn til dette med å opprettholde kulturlandskapet, er også det et poeng som mange av seterbrukerne er blitt mer bevisste på etter hvert. De er opptatt av at de ved å ha dyr beitende rundt setra bidrar til å holde det særegne seterlandskapet åpent: ”Og så held dei jo kulturlandskapet åpe og. Det e voldsomt viktig” (M-1). Flere fremhever nettopp det med å hindre gjengroingen av kulturlandskapet som et pluss med seterdriften: ”Og så den bonusen at du får te å beite, det gror jo att i.... vill fart” (M-7). M-7 kan tenke seg å ha litt flere kyr for å øke

beitepresset rundt setra. Han fyller ikke melkekvoten ettersom han foredler all melken på setra og hele denne produksjonen går utenom kvoten, og det er derfor ikke noe i veien for å utvide besetningen litt. ”Og det e rett og slett berre for å få meir dyr dit,[...] meir beitedyr for å grei og hold ned meir...”(M-7). Både M-7 og flere andre informanter mener at det er blitt mer fokus på kulturlandskapet. M-12 sier det slik: ”Og det e så mange i dag som e opptatt av at kulturlandskapet ska være åpe; at det ska være beit’. Ikkje berre på innmark, men det ska være åpe kulturlandskap i utmark óg. Det skal synes at bætedyra har gått der” (M-12). En annen setter dette i sammenheng med turisme:

Og så lenge som noen vil driva på setra, så har det vel noe med turisme å gjæra óg. For den dagen so det blir lagt ned seterdrift og blir mindre dyr på fjellet, så gror det igjen óg. Og dermed så møsse jo turistan interessa for å dra opp (M-1).

Som det går frem i sitatene ovenfor, er mange informanter interessert i å forsøke å holde det åpne kulturlandskapet på setra i hevd. Flere er opptatt av at dette har stor betydning for folk flest også. Dette poengteres også av myndighetene. I Stortingsmelding nr.19 (1999-2000) *Om norsk landbruk og matproduksjon* heter det for eksempel under punktet *Kulturlandskapet* at landbrukets kulturlandskap gjenspeiler menneskets bruk av naturgrunnet på stedet og gir den enkelte region et særpreg. Det fremheves at man ved å opprettholde landbrukets kulturlandskap bevarer og forvalter viktige miljøgoder som biologisk mangfold, kulturminner og opplevelsesverdiene knyttet til godene. Videre understrekes det at landbruksnæringens bruk av utmarka gjør at også disse arealene er viktige i en kulturlandskapsammenheng (side 141). Under punktet *Miljøgodene* står det for eksempel:

Mange av de truede artene i Norge er avhengig av tradisjonell jordbruksdrift. Bakgrunnen for at disse artenes utbredelse går tilbake er på den ene siden for intensive driftsmetoder og på den andre siden at arealer går ut av drift. Det er derfor også et mål å sikre og vedlikeholde kulturlandskapet. Som en del av dette er det viktig å bevare et tilstrekkelig omfang av ekstensive driftsformer som sikrer biologisk verdier, og som drives av og i samspill med et aktivt landbruk (St.meld.nr.19:71f).

Mine informanter opprettholder en ekstensiv driftsform som seterdrift representerer, og gjør dermed sitt for å oppfylle noen av intensjonene i denne stortingsmeldingen. Men de er dessverre ikke mange nok. Flere av informantene påpeker at det i dag er for få dyr som beiter i utmarka rundt setrene, og at det åpne seterlandskapet, som vi har vært vant til å se, sakte men sikkert gror igjen:

Klart at kulturlandskapet vårt, det gror igjen, liksom. Og det er kanskje den største utfordringa vi står overfor i dag... at alle historien, alle plassan, og alle de spora vi kan sjå etter ka dem har gjort og kos dem har gjort det, forsvinn i einer og småkratt liksom. Og det er litt sånn der: jeg er for fem hundre geit... (K-13)

Og en ting er at seterbrukerne er klar over at landskapet rundt setrene står i fare for å gro igjen. Mange informanter mener at folk flest også er blitt oppmerksomme på denne gjengroingen de siste årene: ”E trur nøyk det at det bli’ meir og meir vanleg at folk får opp auene for.... for kor utviklinga gjeng” (K-3). Det er også det inntrykket jeg sitter igjen med etter å ha fulgt med i avisene de siste årene. Og jeg er ikke alene om denne observasjonen: ”De skjønner det nå meir og meir; eg har aldri sett tema så mye omtalt i pressa som i år”(M-8). I det hele tatt er det blitt økt fokus på bieffektene av jordbruket; fra flere hold er det blitt oppmerksomhet rundt de såkalte samfunnsgodene som jordbruket produserer. At kulturlandskapet jordbruket produserer regnes som et viktig samfunnsgode, er hevet over enhver tvil. Noen har sågar foreslått at myndighetene må endre yrkestittelen fra bonde til kulturlandskapspleier mens det ennå er bønder igjen i bygdene. Dette kommer jeg tilbake til i Kap 6.

Som det går frem her, er mange av seterbrukerne i min undersøkelse bevisste på at de bidrar til å ta vare på en viktig del av vår kulturarv. Med sin seterdrift og bruk av ressursene i utmarka tar de vare på setertradisjonen og bidrar til å holde seterlandskapet åpent. Blant informantene er det en klar tendens at de som har startet opp med seterdrift på eget initiativ er mer bevisste på dette enn de som har videreført et seterbruk i drift. I tillegg ser det ut til at seterbrukere som har valgt å satse på turisme, i større grad er bevisste sin rolle som tradisjonsbærere og kulturlandskapspleiere. Noen av disse er også i stor grad opptatt av sitt ansvar for å videreformidle kulturarven som seterdriften representerer.

Jeg har i dette kapittelet gjengitt informantenes viktigste begrunnelser for å begynne med seterdrift eller evt. videreføre en drift som var i gang da de overtok gården. Det er de mer generelle begrunnelsene som har kommet frem her, og som vi har sett, var det mange ulike vurderinger som lå til grunn. Noen av begrunnelsene var helt klart avgjørende i utgangspunktet, mens andre faktorer har fått mer betydning etter hvert og motiverer seterbrukerne til å opprettholde seterdriften. I de to neste kapitlene skal vi se litt på et par momenter som ikke hadde større betydning fra først av, men som har blitt viktigere etter hvert for en del av seterbrukerne. Det er tanken om at setra både kan og bør fungere som et tilbud til allmennheten. Noen av informantene mener også at seterdrift med foredling og turisme kan gi gården ekstra inntekter og bli en slags attåt næring, samtidig som det kan være en ekstra utfordring.

Kapittel 4:

Setra som et tilbud til allmennheten

Og så lenge som noen vil driva på setra, så har det vel noe med turisme å gjæra og. [...] Me har jo ein del familier oppe på sommeren som er interessert i å sjå inn i fjøset og sjå når me mjølkar og slike ting. Så me driv vel litt sånn ... informasjon og. [...] Så det er jo voldsomt viktig for oss... i alle fall... å vise frem setra... og det at folk som ikke er vant til å gå på sånne plasser får se (M-1).

At setra både kan og bør være et tilbud til allmennheten, er en side ved seterdriften som med et par unntak ikke hadde større betydning i starten, men som har blitt viktigere etter hvert for rundt halvparten av mine informanter. I dette kapittelet skal vi se litt på hvilke begrunnelser eller motivasjonsfaktorer som ligger bak for de som har valgt å åpne opp setra for besøk.

Tilbud til byfolk

For informantene på de seks setrene som driver med en eller annen form for foredling og salg/ servering til turister, er dette med å være et tilbud til allmennheten etter hvert blitt en ekstra motivasjonsfaktor for seterdriften. Men ikke bare for dem; det var faktisk også et poeng for en av seterbrukerne som ikke har satsset på noen form for foredling eller organisert turisme:

M-5: Så e det eit tilbud te byfolk óg på ein måte..... der oppe, der e jo fullt med unga.

KE: De kommer innom setra?

M-5: Innom fjøsen, og ska sjå på dyra og hjelp te og... Så det e jo; øss bygde fjøsen ein meter breiare enn nødvendig fordi øss visste at det kom te å bli så mye unga.

Denne seterbrukeren har seter i et område med mange hytter, og han og kona var allerede fra starten forberedt på at det kom til å komme mange barn på besøk. Derfor bygde de seterfjøset bredere enn nødvendig. For selv om dette ekteparet ikke har tenkt å begynne med noen form for turisme og dermed ikke har forpliktet seg til å være tilgjengelige på bestemte tidspunkter, syns de at det er viktig å holde dørene litt åpne for de som vil komme og se. Og interessen er stor. Det bekreftes av seterbrukerne som mer aktivt har åpnet opp for turisme. Noen av disse setrene ligger også i områder med mange hytter, og informantene på en av dem forteller at mange av barna som er med foreldrene på hytta kommer opp på setra for å være med å melke litt eller hjelpe til med andre små oppgaver. Disse seterbrukerne lar gjerne barna være med og se på fjøsstellet og hjelpe til litt under kyndig veiledning, og de syns i det hele tatt at det er viktig at ”folk flest” kan få et lite innblikk i husdyrstell og foredling:

M-12: At man kan lær seg korleis det foregår; det e nå berre positivt... for det e nå mange i dag som ikkje he peiling på korleis... kvar mjølkja kjem i fra.

K-12: Dem har interesse, men det var utrolig så lite dem visst ja.

M-12: Nei, dem he jo ikkje noen erfaring; dem he ikkje mulighet te å ha haft det... og da kan en ikkje vente at dem vet... korleis produksjonen foregår. Så det e nå... en form for grønn omsorg³³ egentlig.

Som K&M-12 sier, er både melking og melkeforedling temmelig ukjente fenomener for mange mennesker i dag, og derfor mener både de og de andre informantene som har åpnet opp setra, at det er meget viktig å invitere folk inn. D-11 trekker inn enda flere aspekter, og forteller at hun av og til blir helt paff når hun snakker med folk:

Ka væt folk egentleg om mat og matproduksjon, og ... sammenhenga... ... altså folk som e oppvokse i by [...] Det e en del sånn realkunnskapa altså, som e bort... dem forstår ikkje sammenhenga... Sånn som pris; ka tjen en gjennomsnittlig nordmann; kor mang tima bruk en nordmann på den der handlekurven? [...] Og så e det i forhold te dyrehelse. Altså, kjem det eit program der det vises at det e noen dyr som har det "ilt", da e det jo hyl og skrik... Men å ta det opp i hjernen sin og tenkje det at; hallo... går det an å betal litt meir for den maten slik at dyra skal ha det godt? [...] Men bare etter ein dag... så e det bort igjen.

D-11 – og flere med henne – blir i det hele tatt opprørt over alt snakket om billig mat. Derfor tror hun, i likhet med mange andre, at det er viktig å åpne opp setra og drive en form for folkeopplysning. Og det er tydelig at de åpne setrene dekker et behov. En av informantene på Dugnadsetra, der de i veldig mange år har hatt utstrakt utadrettet virksomhet, forteller at folk blir veldig begeistret: "Det er en liten oase på en måte der det foregår ting" (K-14). De besøkende kan bl.a. se på at løpen blir satt til melken i ystepannen, hvordan ostestoffet etter hvert blir tatt ut og mysen til slutt blir kokt inn til brunost. "Og det er jo prosesser som folk ikke kan... wow, er det sånn?" (K-14).

Flere av setrene kan nok oppfattes som oaser. Det er små fredede plasser der det foregår prosesser som for mange er både ukjente og eksotiske, og som kan gi utenforstående et lite innblikk i noen av prinsippene i melkeforedlingen. Og mine informanter er ikke alene når de gjerne vil at setra skal være et tilbud til byfolk. På nettsidene til Norsk Seterkultur³⁴ kan man for eksempel lese om mange setre som tar imot besøk, og Den Norske Turistforening har etter hvert etablert samarbeid med flere setre. Foreningen går i sine medlemsblader ut med tilbud

³³ "Grønn omsorg er bruk av gårdens fysiske og menneskelige ressurser til opplæring, omsorg og arbeidstrening. Her forenes gårdens muligheter med menneskers behov for mestringsfølelse, omsorg, læring, aktivitet og tilhørighet. Gårdbrukerne/tilbyderne har Grønn omsorg som en del av jobben sin på gården. De gir et mangfold av tilbud til barn og voksne, med ulike behov." http://www.fylkesmannen.no/Brosjyre_Gronn_omsorg_Alta_Sa7PV.pdf.file(Lesedato 7.5.2011) Grønn omsorg kommer inn under "samlebetegnelsen" *Inn på tunet* som er et begrep som favner enda bredere. www.innpaatenet.no (lesedato 23.5.11)

³⁴ www.seterkultur.no under linken *Til seters*

til barnefamilier om turer, der en eller to overnattinger på setre i drift inngår. I tillegg har de tilbud om budeiekurs for voksne medlemmer³⁵. Midtre Gauldal kommune i Sør-Trøndelag har også sett at det i tradisjonell seterdrift ligger mange kvaliteter som barn vil ha glede og utbytte av. Siden 2003 har alle barn mellom 8 og 13 år fått tilbud fra kommunen om en ukes seteropphold³⁶. Og sist, men ikke minst, har det fra myndighetenes side blitt uttrykt et ønske om at landbruket skal åpne dørene for samfunnet. Tidligere statssekretær i Landbruksdepartementet, Leif Helge Kongshaug³⁷, har for eksempel uttalt at det er viktig at barn får en opplevelse av hvor maten kommer fra. For som han sier: ”Vi må ikke glemme at barna våre skal vokse opp og forvalte landets ressurser. Nettopp derfor er det så viktig at landbruket bidrar med sine ressurser, kunnskap, tradisjon og kultur. Landbruket må åpne dørene for samfunnet” (2004).

Ønske om å skape litt positivitet til landbruket

M-12: E tykkje det e kjøle viktig at folk får meir forståels for korleis produksjonen foregår, for i dag så ha det nå vore en del hetsing mot landbrukjet ... og det e slitsomt. Og den hetsen, han kjem mykkje på grunn tå uvitenhæt. [...]

K-12: Og så skape litt positivitet til landbruket. Det e ikkje bare å syt og klage... At det e gøy å holde på med; og at det fins folk som tykkje det e gøy å hold på med det, det tykkje e e veldig viktig..

KE: Det er en viktig ting med den åpne seterdriften?

K-12: Ja, ja.

Flere av informantene er inne på hvordan landbruket av og til blir fremstilt i mediene – enkelte går så langt at de kaller det hets og føler seg direkte uglesett. Av den grunn syns de det er ekstra viktig å forsøke å skape et litt positivt bilde av landbruket og livet som bonde: ”Det er jo et interessant liv og et godt liv... og et meningsfylt liv” (K-11). De håper og tror at de ved å åpne opp setra og la folk få et lite innblikk i husdyrstellet og melkeforedlingen som foregår der, kan få formidlet at det er positive ting som skjer i norsk landbruk, og at det faktisk finnes folk som setter pris på og trives i sitt arbeid med husdyr og melkeproduksjon.

For mine informanter er ikke alene når de innimellom føler seg litt tynget av det de opplever som kritikk og en form for hets fra folk utenfor landbruket. Sosiologen Reidar Almås skriver i

³⁵ DNT Oslo og Omegn: *TURTID SOMMER*. (Bl.a. 2008: s.38 og 52, 2009: s.17f og 63, 2010: s.45 og 54).

³⁶ Mellom 20 og 30 barn har hver sommer deltatt på disse seterleirene, som foregår på tre-fire setre med grupper på fire barn, og er i regi av barnevernstjenesten og landbrukskontoret. I rapporten fra Seterleir 2004 ble det bl.a. lagt vekt på kontakten med dyr og at gjøremålene på setra er en ressurs både som læring og mestring. Tilbakemeldingene og evalueringen i etterkant viste at dette var et vellykket prosjekt som alle var veldig fornøyde med. (www.innpaatenet.no/FLIB/977-Rapport%20seterleir%20042.pdf) (Lesedato 8.4.2010) Da jeg snakket med ansatte på Barnevernskontoret i mars 2010 var det ingen planer om å slutte med dette tilbudet.

³⁷ Leif Helge Kongshaug var statssekretær i Landbruksdepartementet i Bondevik II-regjeringen. (Denne regjeringen satt fra 19.10.2001 til 17.10.2005). Høsten 2004 ble navnet endret til Landbruks- og matdepartementet.

siste bind av *Norges landbrukshistorie* at mange av dagens bønder mistrives fordi de opplever at både samfunnet og myndighetene er kritiske til næringen. Han beskriver også hvordan bøndene utover på 1970-tallet gradvis tapte sin posisjon; både når det gjaldt lønn og sosial status. Hele landbruket som gruppe ble deklassert, og bygdesamfunnet fikk en underordnet posisjon i forhold til bysamfunnet (Almås 2002: 291&255). Statistikk over menigmanns holdninger til de statlige overføringer til landbruket i perioden 1979 til 2008, sier også sitt: I 1993 var det for eksempel 43 % av befolkningen som var *for* de statlige overføringene, mens 34 % var klart *imot* (Aalborg 2008).

Selv om oppslutning til jordbruksstøtten gradvis økte utover på 2000-tallet, var det fremdeles en stor del av befolkningen som var lunkne til de statlige overføringene. Derfor er det ikke å undre seg over at flere av informantene på begynnelsen av 2000-tallet var opptatt av å skaffe litt goodwill til næringen ved å legge til rette for hyggelige opplevelser på setra. Seterbrukerne som er sitert innledningsvis i dette avsnittet hadde bare holdt på et par år da jeg snakket med dem i 2004, men de erfarte allerede den første sommeren at det var veldig stor interesse for virksomheten. Og de besøkende kom ikke bare for å spise ”setermat” eller kjøpe med seg seterprodukter hjem. De viste også stor interesse for selve driften. Mange tok seg god tid, og kunne gjerne bare sitte og se på at kyrne ble melket eller at budeia kinnnet smør. Og den begeistringen og interessen de besøkende viste for seterdriften, kom nok ganske overraskende på informantene. Det gikk opp for dem at seterdriften ikke bare hadde betydning for dem selv. Flere av seterbrukerne er inne på det samme; M-7 sier for eksempel: ”Det e jo ikkje berre førr sin eigen del en gjær det... det e jo like mykkje samfunnet som tjener på det... du får mykkje gode bieffekta tå det”. Flere av ”turistseterbrukerne” gir uttrykk for at alle de positive tilbakemeldingene har gjort at de synes det er litt hyggeligere å fortsette som melkeprodusenter. Samtidig er det en drivkraft til å fortsette med den utadrettede virksomheten på setra. I det hele tatt føler de seg mer verdsatt. Dette kommer jeg mer tilbake til i neste kapittel.

Rydde velvilje for at norsk landbruk skal opprettholdes

En ting er at seterbrukerne åpner opp setra for at folk flest skal kunne få et lite innblikk i setertradisjonen med husdyrstell og foredling. Enkelte av informantene har i tillegg en mer overordnet og kanskje en mer politisk ladet målsetning. De er opptatt av at landbruket bør markedsføre seg overfor det øvrige samfunn på en positiv måte for å rydde velvilje blant folk flest for at støtten til norsk landbruk skal opprettholdes. De mener det er viktig ”å vis fram at

jordbrukjet, det skaffer frem mykkje mer verdia hell mjølk og kjøtt” (M-11), og at et levende norsk landbruk – der det også er plass til små og mellomstore gårder med aktiv seterdrift – i det hele tatt har positive ringvirkninger:

Det e klart at vi³⁸ må rydde velvilje for at norsk landbruk skal opprettholdes, og da må vi betale for de såkalte fellesgodene som landbruket sier sjølv at dem gjør... og som blir forventet at vi gjør: Kulturlandskap, levende bygder, biologisk mangfold... sæterdrift... ikkje sant? Alt det som folk har funne for selvfølgelig... å gå på fjellet fra hytte te hytte... passere gjennom fin natur. Men det e'kkje selvfølgelig; [det e] fordi det har vore beita. Det e det som gjør at fjellet e vakkert å sjå. Og sætervoller med idyll, ikkje sant? Altså i stedet for at du nå finn bare ruina av gamle bygg. Å komme på ein setervoll kor det kling ei bjølle...[...] Og det e verdia som vi i landbruket må ta vare på. Og derfor så e setringa forferdelig viktig: Setra mi, påstår e, e mye viktigar for opinionen enn fellesfjøset neri bygda med 80 kyr. Kem e det som går dit inn og finn hygge og kos? (M-8)

I likhet med flere andre informanter er M-8 opptatt av å synliggjøre fellesgodene som følger med et levende landbruk. Og at jordbruket i Norge har en viktig funksjon som produsent av fellesgoder blir presisert flere steder i *St.meld. nr. 19(1999-2000) Om norsk landbruk og matproduksjon*. Det står bl.a.: ”I tillegg til den primære funksjonen som produsent av mat og fiber, har jordbruket i Norge en spesielt viktig funksjon i produksjon av kollektive goder som ikke kan omsettes i et marked” (s.14). Videre legges det vekt på at det fremover blir viktig å synliggjøre disse godene for samfunnet:

Miljøgodene i jordbruket er biologiske, kulturhistoriske og estetiske verdier som skapes gjennom en aktiv jordbruksproduksjon. Miljøgodene omfatter kulturlandskapet, biologisk mangfold, kulturminner, mulighet for ferdsel og rekreasjon og en god plante- og dyrehelse. De er eksempler på fellesgoder som karakteriseres som ikke-handelsmessige goder. Det er en offentlig oppgave å legge til rette for at samfunnets behov for disse godene blir ivarettatt. Landbruksnæringen har et sektoransvar for å ta vare på slike miljøverdier knyttet til landbruket. Vårt småskala jordbruk har skapt et bredt spekter av miljøgoder. Utfordringen framover blir å videreutvikle og i større grad tilrettelegge og synliggjøre disse godene for samfunnet (s. 39).

At det er viktig å skape en forståelse for at landbruket bidrar mye til fellesskapet selv om det først og fremst er en distriktsnæring, ble understreket av Leif Helge Kongshaug i en tale høsten 2004. Han la vekt på at dette er nødvendig for å opprettholde oppslutningen om dagens landbrukspolitik i folket. Befolkningen i byene må verdsette et levende landbruk: ”Dette er ikke like selvsagt i et samfunn der stadig færre har nære slektninger som driver gård. Det er snakk om å synliggjøre at by og land er gjensidig avhengige av hverandre”(Kongshaug 2004).

³⁸ Jeg har valgt å gjengi denne informanten ordrett, men det kan være nødvendig med en liten presisering: ”Vi” i dette sitatet peker noen ganger hen på ”bondestanden” mens det andre steder peker hen på ”folk flest/det norske folk”.

Ved å invitere folk opp på setra bidrar mine informanter til at folk flest får litt mer kjennskap til hvilke verdier landbruket fremskaffer i tillegg til kjøtt og melk. Og for at folk utenfor landbruket virkelig skal kunne få inntrykk av noen av disse fellesgodene, har tre av seterbrukerne planer om å bygge ekstra husrom på setra slik at de kan ta imot overnattingsgjester. For en av dem innebærer dette en jordkjeller, til lagring av ost, med en gjestebu over. Bua vil han blant annet bruke til å profilere norsk landbruk på en positiv måte ved å leie den ut til familier som er interessert i en ukens seteropp hold for å ”se og opplev og værre med og kjenn lukta” (M-8):

KE: Gjør du dette mest for at folk skal få anledning til å oppleve seterlivet; en form for pedagogisk virksomhet? Eller for å tjene penger på det?

M-8: Begge deler. Men det e forferdelig viktig å profilere norsk landbruk på ein positiv måte, og eg meiner at sætra e noe av det mest positive du kan bruke te å rydde velvilje for norsk landbruk, altså. Og det, eg meiner at ... ja, det meiner eg, det må vi, det ansvaret har vi bønder, ellers så har vi ikkje no' framtid altså, trur eg... Og det går på det; vi må gi en forståelse av ka det særnorske landbruket e for noka, for at hvis vi ikkje he no' særnorsk lenger; hvis at norsk landbruk e likedan som det i Danmark... .. ka støtte vil vi da ha for å opprettholde støttenivået, ikkje sant? Vi har ikkje... det e'kkje nó grunn te å beskytte norsk matproduksjon lenger (M-8).

Seterbrukeren som er sitert over hadde startet opp med seterdrift fire år før jeg intervjuet ham høsten 2004, og han hadde ennå ikke fått realisert alle sine planer mht mer utadrettet virksomhet. Andre informanter har imidlertid i flere år hatt utadrettet virksomhet i større eller mindre grad. På en av disse setrene har de hatt et meget variert tilbud til besøkende idet de i tillegg til foredling, salg, servering og pakketilbud til ulike grupper, bl.a. også har arrangert kulturkvelder, tatt imot skoleklasser og hatt tilbud til barn om å være med på melking av kyrne. De har i det hele tatt nesten boblet over av ideer mht opplevelser og aktiviteter på setra, og det er ingen tvil om at ønsket om å profilere landbruket på en positiv måte har vært en viktig drivkraft. Ønsket om økonomisk gevinst har ikke vært motivasjonen:

KE: Men hvorfor driver dere med alt dette her? Er det masse penger å tjene på dette her?

M-11: Nei, det ha vore ingenting. [...] Du kan sei dét; at æ personlig – det trur æ vi e enige om alle sammen³⁹ – at det e utrolig viktig for jordbrukjet ... å markedsfør seg overfor det øvrige samfunn ... på ein positiv måte. Og det e vi så freidige å innbille oss, at med å gjær slike ting, så gjær en det. For det får vi respons på.

Og når disse og flere av informantene mener det er viktig å markedsføre seg overfor resten av samfunnet på en positiv måte, er det bl.a. for å øke forståelsen for hvilke fellesgoder små og mellomstore husdyrbruk bidrar med i tillegg til produksjonen av melk og kjøtt. I tillegg er mitt inntrykk – etter å ha snakket med flere av dem i to-tre timer – at det rett og slett er fordi

³⁹ Her mener han de tre som er med på intervjuet: Kona, den voksne datteren og seg selv.

de håper at folk flest skal se fordelene med å opprettholde et levedyktig norsk landbruk i hele landet. De er eiere og forvaltere av noen av landets gårder, og vil gjerne drive gårdene videre. En av dem sier blant annet: ”Vi eier land, og vi eier en gård, og vi har erfaring, og vi har ståpåvilje, og vi har kunnskap og kan gjennomføre ting [...] Her har folk livnært seg i generasjoner og plutselig skal det ikke være mulig å leve av det lenger” (K-11). En annen informant er mer direkte og krass i sine uttalelser: ”Hvis ikkje vi i Norge – så rike som vi e – skal kunne utnytte maksimalt av jorda vår te å produsér maten vår mens verden sulte, da e ting for jævlig altså”(M-8).

For meg vitner disse siste uttalelsene om at bønder i dag kan føle at de er trengt litt inn i et hjørne. De har likevel ikke tenkt å gi seg. For til tross for den resignasjonen som flere av informantene gir uttrykk for i større eller mindre grad, viser de en stor glede over arbeidet med dyr. Samtidig som de er litt oppgitt over stadig strammere rammebetingelser og de kort-siktige perspektivene i landbrukspolitikken, gir de uttrykk for at de ønsker å gjøre det beste ut av situasjonen for å kunne drive gården og setra videre. For noen informanter har den åpne formen for seterdrift blitt en måte å synliggjøre hva det særnorske landbruket står for og å øke forståelsen for fordelene ved å opprettholde norsk matproduksjon.

Setra som en arena for undervisning og kulturformidling

De fleste seterbrukerne som driver med foredling og turisme i en eller annen form er opptatt av at de kan ha en misjon som formidlere. Noen av dem er i det hele tatt meget bevisste på at de har en rolle som kulturbærere: ”Vi har fått en status da; som kulturformidlera” (K-13). Og mine informanter er ikke alene. Det faktum at mange seterbrukere i dag betrakter seg som historiefortellere eller kulturbærere kommer frem i flere artikler i *Seterbrukaren*. Det fortelles for eksempel om en seterbruker med gamle kuraser som ville valgt ”kulturbærer” dersom hun skulle satt tittel på seg selv. Hun har ikke organisert åpning av setra, men ”tek imot dei som vil sjå innom med opne armar. Og det er når ho kan fortelja om seterdrifta og dei gamle kurasane at ho verkeleg kjenner seg som ein kulturarbeidar” (Seterbrukaren nr.1-2007:5). Og – som jeg så vidt har vært inne på i Kap. 3 – er dette helt i tråd med signalene fra regjeringen i *Stortingsmelding nr. 19 (1999-2000) Om norsk landbruk og matproduksjon*. Der står det for eksempel under punktet *Landbruket som kulturbærere*:

De kulturhistoriske verdiene i landbruket er blant annet knyttet til kunnskap om forvaltning av lokale ressurser, håndverk, matkultur, og kulturlandskap med husdyr, bygninger og andre typer infrastruktur. Forvaltning av disse verdiene forutsetter at kulturarven blir ivaretatt gjennom aktiv jordbruksdrift. Dette fordi det er en nær kobling mellom jordbruksproduksjon og ivaretagelsen av de kulturhistoriske verdiene knyttet til jordbruket. Regjeringen vektlegger at landbruket skal utføre et viktig samfunnsbidrag gjennom å sikre og formidle kulturarven knyttet til jordbruket for kommende generasjoner (St.meld.nr. 19:72).

Denne stortingsmeldingen nevner hverken gamle husdyrraser, seterdrift, seterlandskap eller seterbebyggelse spesielt, men jeg mener det ligger implisitt i begrepet ”de kulturhistoriske verdiene knyttet til jordbruket”. Og én ting er at flere av seterbrukerne har åpnet opp setra slik at de som vil kan komme på besøk og få et lite innblikk i seterstedet. Noe annet er en mer systematisk form for formidling; det være seg undervisningsopplegg for skoleklasser eller seterkurs for folk flest.

To av setrene i min undersøkelse har jevnlig hatt besøk av skoleklasser som har fått ta del i noe av dyrestellet og melkeforedlingen på setra, og selv om det er litt problematisk at setersesongen i stor grad faller sammen med skolens sommerferie, vil de strekke seg langt for få dette til. Informantene på en tredje seter er også veldig interessert i å få til et samarbeid med skoler i distriktet for å kunne ta imot skoleklasser til mer organiserte undervisning. Dette ekteparet hadde imidlertid bare hatt seterdrift i to somre da jeg snakket med dem høsten 2004, så for dem er dette foreløpig bare på planleggingsstadiet. Men de som har tatt imot skoleelever, har erfart at det blant barn og ungdom i dag er stor mangel på kunnskap om hvordan noen av våre vanligste næringsmidler blir til. En⁴⁰ forteller fra et besøk av elever på rundt 13 år – en elevgruppe denne informanten karakteriserer som ”så var de jo i den verste alderen óg”:

De fekk sjå, og væra med å dra separatoren. Så fekk de væra med å kinna, og så fikk de smaka på produktene etterpå. Så det var jo litt av en opplevelse. For det var snaut nok de hadde sett ei ku, på fjernsyn. Og at det gjekk an å laga slike ting, det var jo heilt... det var nesten utrolig. [...] Når de var ferdig med dagen, så hadde de faktisk talt ikkje lyst te å reisa i det heile tatt. [...] Så e var litt forundra når de kom då... te oss etterpå og sa at de kunna godt tenka seg at foreldrene var med en tur opp óg. Så det var litt uventa at de sette såpass pris på det (M-1).

At det er verdifullt med slike læringsarenaer er det nok liten tvil om. Men det er ikke å forvente at alle seterbrukere skal ta imot barnehager eller skoleklasser jevnlig; man må ha både interesse, anledning og ekstra arbeidskapasitet for å sette i gang med slike prosjekter. For M-1, som er sitert ovenfor, kom besøket av skoleklassen i stand etter en forespørsel fra en

⁴⁰ For ordens skyld kan jeg tilføye at denne ene ikke er en av de tre jeg har nevnt før i avsnittet

bekjent. Besøket var meget vellykket, og selv om denne seterbrukeren synes det er både viktig og meningsfullt å gjøre slike ting, ble det med denne ene gangen: ”Det hadde jo ikkje gått an å holda på sånn. Men akkurat i det tilfellet... så var det jo litt... me fekk jo vist fram ka me har” (M-1). Han og kona hadde tid akkurat da, men det ble både en del ekstra arbeid og utgifter – men ingen inntekter: ”Me fekk jo ei lita julegave da, der de takka for at de fekk komma og være der” (M-1). Med full jobb utenom gården har det for denne informanten vært uaktuelt å bruke tid og krefter på å organisere undervisningsopplegg som man kan ta seg litt betalt for. De har hatt nok arbeid som det er, og har ikke hatt kapasitet til å forplikte seg til mer.

Alle mine informanter som driver med foredling og turisme i en eller annen form – og enkelte av de andre seterbrukerne også – synes det er meget viktig at barn og ungdom kan få et lite innblikk i husdyrstell og foredling, men det er bare tre av setrene som har planer om å fortsette med eller evt. starte opp med et undervisningsopplegg for skoleelever. Dugnadsetra er blant dem. Den kommer jeg tilbake til. De to andre har planer om å bygge ut litt på setra slik at det evt. kan bli plass til overnatting. K-11 forteller at de flere ganger har tatt imot skoleklasser både hjemme på gården og på setra, og ettersom de kan tenke seg å utvikle dette videre, har de fått utarbeidet tegninger av et hus som kan bygges i tilknytning til setra:

Vi har jo tegninga for utbygging av setra... med et serveringshus og... med soveplassa, og vi kan tenke oss óg det at det kan være et opplegg for... for leirskole og sånne ting, altså... så det blir det da mulighet for hvis... neste generasjon er interessert i det for eksempel, så er det tegna for det. [...] Vi bor jo så nære skolen her, at vi kan bruke både skolen og barnehagen og ... at vi både heim her og på setra laga til undervisningsopplegg. (K-11).

Og så vil fremtiden vise om neste generasjon på gården får rammebetingelser som gjør det fristende å videreføre seterdriften; både den tradisjonelle driften og den mer pedagogiske og utadrettede virksomheten. For det er liten tvil om at det er arbeidskrevende å være melkeprodusent – selv uten seterdrift. En undersøkelse gjort av Statistisk Sentralbyrå slo fast at melkebønder er de mest hardtarbeidende, med en arbeidstid gjennom hele året på gjennomsnittlig 51 timer i uken. I juni arbeider melkebonden nærmere 60 timer i uken på gården (Aftenposten 4.11.2004). Sannsynligvis er det ikke så mange seterbønder blant de som er med i denne undersøkelsen, og timetallet for seterbrukere som står for driften på setra selv, er antagelig høyere. Tar man disse opplysningene med i betraktningen, er det ikke å undre seg over at ikke alle har overskudd til å ha noen form for utadrettet virksomhet i tillegg til den, i seg selv, arbeidskrevende seterdriften. K-11, som er sitert over, fikk smertelig erfare hvordan det kan gå når det idealistiske prosjektet med ”døgnåpen” seter – med et usedvanlig allsidig

utadrettet tilbud – tar overhånd. Hun slet seg rett og slett ut, og var helt satt ut av spill i lengre tid. Likevel er hun entusiastisk med når familien diskuterer videre planer om pedagogisk virksomhet i tilknytning til seterdriften. Og selv om K-11 og resten av familien en periode satset enda sterkere enn de andre seterbrukerne som er med i denne undersøkelsen, kan hun stå som et eksempel på hvor viktig dette med kulturformidling er for noen av seterbrukerne.

Kulturformidling som motivasjonsfaktor

For Dugnadsetra i Grøvdalen på Nordmøre er den utadrettede virksomheten på mange måter ryggraden i dagens seterdrift. Setra har en veldig spesiell historie og er den dag i dag en meget særegen seter. Derfor tar jeg med en detaljert beskrivelse av virksomheten. Setra har jevnlig tatt imot klasser på ukesopphold, men det er seterkursene for ”folk flest” som har gjort denne setra kjent. Setra har drevet seterkurs hver sommer siden 1972, og skal være den setra i Norge som har lengst tradisjon med seterkurs.⁴¹ Det arrangeres opp til tre kurs pr. sommer, og alle kursene er ukeskurs for folk i alle aldre der deltakerne er med i det daglige arbeidet; stell av dyra, melking, melkeforedling, renhold og alt annet som hører seterstellet til. Man lærer prosesser og teknikker knyttet til produksjon av fløte, rømme, smør, brunost, gubbost, skjør-ost og saupost, og i tillegg får man en grundig innføring i lokal setertradisjon og bakgrunnen for seterdriften. Men det er ikke bare kursvirksomheten som gjør at denne setra skiller seg ut fra de andre setrene i denne undersøkelsen. Det er også selve driftsformen. For i motsetning til de andre setrene, drives ikke denne setra av én gård, men den blir administrert av en stiftelse som leier inn kyr⁴². Den daglige driften står en gjeng unge seterentusiaster for, nærmest på dugnad⁴³ – i dag er det rundt ti unge mennesker som deler på å stå for seterdriften. Setra ligger ca. 1½ times gange fra bilvei, den drives som fullseter med 12 kyr og har, i tillegg til seterkursene, også servering og salg til turister.

Før jeg går videre, vil jeg ta et lite blick tilbake til 1970-tallet da historien til denne ganske egenartede Dugnadsetra begynte. Kraftutbyggerne ville da legge hele Grøvdalen under vann, og som så mange andre steder her i landet på den tiden, var motstanden mot neddemming stor. Motstanderne brukte mye krefter på å dokumentere hvilke verdier og ressurser som lå i

⁴¹ Hjemmesiden til Sunndal seterdriftslag: <http://www.gammelsetra.no>

⁴² Slik har det vært fra midten av 1970-tallet og frem til og med sommeren 2004 da jeg var på feltarbeid. Som nevnt i Kap 2, begynte de med setereierens kyr fra sommeren 2005.

⁴³ K-14 sier det slik: ”[...] det har ikke vært noen penger å tjene.[...], men alle har fått en liten godtgjørelse på slutten av sommeren”.

området i urørt tilstand, og i tillegg ble det å fortsette seterdriften og ta vare på tradisjonene et ledd i motstanden mot neddemmingen. En informant sier det slik:

Dem ønska å demm' ned dalen... det var liksom 10.000 megawatt.... det er bedre enn norsk natur... så det var på en måte det som var utgangspunktet for dem som da satt' i gang: "Vi må gjør' et eller anna for å redd' dalen, vi må gjør' et eller anna sånn at stedet er unikt" (K-13).

Og en ting var å fortsette seterdriften. De startet også opp med seterkurs for å ta vare på kunnskapen og kulturen. Det første seterkurset ble arrangert på Heimer Gammelsetra i 1972 av seterbrukerne som eide setra og hadde drevet fullseterbruk på denne setra i mange år. Men sjølfolket begynte å bli slitne, og da de året etter ville legge ned seterdriften, tok noen av kursdeltakerne over, og siden har setra blitt drevet av unge mennesker som har leid inn kyr og drevet setra med foredling og seterkurs. Mange av disse ungdommene er uten tilknytning til gård eller husdyrbruk, men har gjennom kursing og praksis blitt drevne budeier. I 1995 opphørte leieavtalen på Heimer Gammelsetra, og driften flyttet derfor i 1996 til Inner Gammelsetra; nabosetra som ikke hadde vært i bruk siden 1930-tallet. Et stort restaureringsarbeid måtte til, og det ble noen somre med seterdrift og kursvirksomhet under meget primitive forhold: "Første året så leide vi inn et sånn der kasernetelt, og så spikra vi opp noen planker som skulle være fjøs og så fikk vi frakta opp et gammelt melkeanlegg [...] skikkelig dårlig. Og vi hadd' jurbetennelse, og vi frøys no' sinnsykt, for det regna nesten hele sommeren" (K-13). Men de mistet ikke motet: et "seterdriftslag" ble opprettet for å kunne ta opp lån til byggingen, og takket være at Sunndal seterdriftslag i 2000 fikk et stipend på 270.000 kr fra Finsefondet⁴⁴, ble det fortgang i arbeidet. Og i dag kan budeier og kursdeltakere glede seg over et flott seteranlegg med restaurerte og "nygamle"⁴⁵ bygninger, en moderne "gapahukmelkestall" med plass til 4 kyr av gangen, og et mikrokraftverk som skaffer lydløs og forurensningsfri strøm til melkemaskin, varmtvann og kjølerom til melkeproduktene. Og i løpet av årene som har gått, har fokus endret seg. For dalen ble etter hvert vernet "for å ta vare på et særpreget og vakkert natur- og kulturlandskap, der setervoller og kulturminner etter fangst, jordbruk og beitebruk utgjør en vesentlig del av landskapets egenart."⁴⁶ Nå er det formidling av seterkulturen som står i sentrum. Informanten som nærmest har fått denne "dugnadsseter-

⁴⁴ "Finsefondet er en uavhengig stiftelse etablert i 1988. Gjennom utdeling av årlige stipendier, ønsker fondet å stimulere arbeidet for vern av norsk fjellnatur. Natur- og miljøproblemene kan synes overveldende, og ens egen evne til påvirkning begrenset. Derfor må vi lære oss å tenke globalt, men handle lokalt. Finsefondet vil påvirke utviklingen ved å fremme kunnskap og praktiske løsninger – gjerne på lokalplanet." (www.finsefondet.no). På nettsiden til Seterlandet Sunndal står det at "seterdriverne har fått Finseprisen for arbeidet med å ta vare på seterhusa og setertradisjonene". (www.seterlandet.no/?div_id=3&pag_id=3) (lesedato 5.5.2008)

⁴⁵ Selet er for eksempel satt sammen av to gamle hus (fra bygder i nærheten) som er fint føyd sammen med en nybygd midtgang. Selet rommer bl.a. et stort kjøkken med ystepanne, stor stue og tre soverom.

⁴⁶ <http://www.dovrefjellradet.no/Default.asp?WCI=DisplayGroup&WCE=113&DGI=113> (lesedato 8.9.2008)

driften” inn med morsmelken, sier ”det starta egentlig som en sånn naturvernsak, og så har det i løpet av 30 år blitt en kulturvernsak. For nå er det på en måte det som er i fokus” (K-13).

Hun fortsetter:

K-13: For oss så er liksom seterkursa... det er på en måte ryggraden det. Det er på en måte det vi brenn’ for; det å lær’ det videre. Og det vi brenn’ for, er på en måte å la folk ta del. [...]

Vi har fått en status da; som kulturformidlere. Som er utrolig. Det er på en måte givende å føl’ at du e med på no viktig da. For å si det sånn.

KE: Så du ser på deg selv som kulturformidler når du arbeider der inne?

K-13: Ja. Rett og slett.

At alle som arbeider som budeier på denne setra er ganske bevisste på at de er kulturformidlere, blir bekreftet av den andre informant fra denne setra. At det nettopp er *det* som er en del av jobben med å være der inne. (K-14). Og selv om seterdriftslaget og seterbrukerne siden de flyttet driften i 1996 har brukt veldig mye krefter på restaurering – og å opprettholde seterdriften – har det samtidig vært veldig viktig for dem å opprettholde kursvirksomheten. Selv om det har vært temmelig primitivt en periode⁴⁷. Men nå som restaureringen og utbyggingen er ferdig, håper de at de kan bruke tid og krefter på å utvikle setra videre og rendyrke sitt eget ”produkt”: En seter der folk kan komme på besøk og få innblikk i setertradisjonen og melkeforedlingsprosessene. Og ikke minst kjenne ”lukta og smaka” (K-13). For som K-13 sier det; få til ”at historia blir en del av oss. [...] Hvis vi oppleve det, så er det mye lett for oss å forstå det”. Enten det nå er på korte besøk i forbindelse med en dagstur, eller ukesopphold på seterkurs. Og for at det skal bli mulig å opprettholde både seterdriften og den utadrettede virksomheten med ”topp kvalitet heile veien” (K-13), arbeider seterdriftslaget aktivt med å utarbeide alternative opplegg i et forsøk på å nå flere mennesker, og komme seg inn på markeder som kan gi inntekter til setra⁴⁸. Begge informantene fra denne setra mener dette er veien å gå; for de har ikke lyst til å prise de tradisjonelle seterkursene så høyt. Målet er at setra kan bli en bedrift som står på egne ben og som kan betale skikkelig lønn til de som jobber der. På den måten håper K-13 og K-14 at man sikrer seterdriften og kulturformidlingen også i fremtiden. Og dette med å ha en viss økonomi i seterdriften for å kunne være et godt ”tilbud til byfolk” er også andre informanter inne på:

⁴⁷ Det er kanskje på sin plass å føye til at kursdeltakerne hele tiden har bodd på den selvbetjente turistforeningshytta som ligger rett nedenfor setra. Og ikke minst må det føyes til det hele tiden har vært en solid dugnadsgjeng rundt setra. I tillegg har familien, som eier denne ”nye setra”, helt fra slutten av 1970-tallet engasjert seg for at denne dugnadsseterdriften og kursvirksomheten skulle opprettholdes. Derfor har dette latt seg gjennomføre.

⁴⁸ For eksempel opplegg for bedriftsansatte som bedriften betaler.

D-11: Det e jo mykkje idealisme og [...]... og peng e vel ikkje det vektigaste i livet... ha vorre i grunn'... men...

M-11: Nei, æ må sei det når vi sjer på peng; det e no... det e'kkje noe mål i seg sjølv...

[...] men det e somm' tida du treng noko peng, som middel for å kunna gjær teng... og det e nå en sammenheng der óg... og ska vi grei å få by ut og få det te så det blir triveleg [...], så e vi avhengig tå å få te økonomi i det.

K-11: Og kunne leie inn nok folk, og ha økonomi til å leie inn de riktige folka, sånn at ikke vi sliter oss ut.

Når disse informantene sier at de må få litt økonomi i den utadrettede virksomheten på setra, er det ikke for å kunne sitte igjen med et stort overskudd. Det er for at de for eksempel skal kunne ha anledning til å leie inn flinke folk og/eller for at de skal få økonomi til å bygge eller modernisere litt slik at de får en enklere hverdag på setra. På den måten kan de være i stand til å gi et bedre tilbud til besøkende. At enkelte av seterbrukerne har et ønske om at de med tid og stund kan få et overskudd slik at setra blir en form for attåttnæring, er en annen sak. Den kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

For å oppsummere litt avslutningsvis, så har informantene fra sju av de tretten setrene i denne undersøkelsen gitt uttrykk for at setra både kan og bør være et slags "tilbud til byfolk". Seks av disse setrene driver med foredling og turisme i en eller annen form, og seterbrukerne på disse setrene syns det er viktig at barn og voksne kan få et lite innblikk i både setertradisjon, husdyrstell, melking og foredling. Enkelte av informantene er opptatt av at mange i dag er negative til landbruket, og de syns av den grunn at det er ekstra viktig å invitere folk inn på setra. De vil gjerne vise at det tross alt er mye positivt som skjer innenfor norsk landbruk, og at arbeidet som melkeprodusenter både er viktig og meningsfylt. Mange mener også at det er avgjørende å skape en forståelse for hvilke fellesgoder det norske landbruket produserer i tillegg til den rene matproduksjonen. Ved å profilere landbruket på en positiv måte overfor resten av samfunnet, håper de å kunne rydde velvilje for at de statlige overføringene til landbruket skal kunne opprettholdes også i fremtiden. Informantene mener at setra kan være en god ambassadør for landbruket i så måte. Noen av seterbrukerne ønsker også å bruke setra i mer pedagogisk øyemed. På setra kan folk komme nær produksjonen, samtidig som produksjonen er enkel og relativt lett gjennomskuelig. Noen av informantene har derfor mange ganger tatt imot skoleklasser eller barnehager som har fått delta i seterstellet, og enkelte av disse informantene vil gjerne utvikle dette tilbudet videre. De er i det hele tatt meget bevisste på sin rolle som formidlere.

Kapittel 5:

Setra som en form for attåtnering?

På tre av gårdene henger seterdriften bl.a. sammen med et ønske om at gården skal få flere bein å stå på. I likhet med flere andre informanter, gir også informanter fra disse gårdene uttrykk for at det har blitt stadig lavere inntekter av gårdsdriften. Tall for årene 1980 til 2004 fra Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (Nilf) bekrefter deres uttalelser⁴⁹. For eksempel viser statistikk over årene fra 1980 til 2009 at jordbruksinntektene hadde vært nede i en bølgedal da jeg snakket med mine informanter i 2004. Vestlandsfylkene⁵⁰ hadde i disse årene vesentlig lavere gjennomsnittlig jordbruksinntekt enn landet sett under ett – med 134.000 kr. som det laveste i 2003. Melkebrukene i Møre og Romsdal kom for øvrig bedre ut enn andre Vestlandsbruk i 2003, med en gjennomsnittsinntekt pr. årsverk på kr. 151.400.

I en artikkel i Klassekampen i mars 2011 går det frem at bønder faktisk hadde høyere årsinntekt i 1978 enn i 2009 hvis man justerer for prisstigning og skatteeffekter. Skribenten har tatt utgangspunkt i tall fra Nilf og mener det er lite som tyder på at ”norske bønder er kravstore latsabbar” (Brox 2011). Han sammenligner også bønder med industriarbeidere, og da kommer det frem at industriarbeiderne var 20 % mer produktive i 2009 enn i 2000 og 27 % bedre betalt. Bøndene var 52 % mer produktive i 2009 enn i 2000 og 10 % bedre betalt.⁵¹ Tallene tyder på at bøndene får stadig mindre del av verdiene de skaper. Sett i dette perspektivet, er det kanskje ikke så rart at en del av informantene var litt desillusjonerte da jeg snakket med dem sommeren og høsten 2004. Totalresultatet for 2004 forelå ennå ikke, og det er vel grunn til å tro at bunnåret 2003 preget informantenes bilde av lønnsomheten i næringen. En av dem

⁴⁹ I 1980 var den gjennomsnittlige jordbruksinntekten – målt som vederlag til arbeid og egenkapital pr. årsverk – i Vestlandsfylkene på kr. 184.000 (i 2003-kr.). Gjennomsnittsinntekten gikk så gradvis nedover frem mot 2000-årsskiftet, og holdt seg på et lavt nivå i flere år – med 134.000 kr. som det laveste i 2003. Deretter gikk gjennomsnittsinntektene gradvis oppover, og var for melkebruk i Møre og Romsdal kommet opp i 194.200 i 2009. For ordens skyld kan jeg føye til at Nilf i sine *Driftsgranskninger* har flere statistikker; men at jeg over telefon med kontaktperson i Nilf (18.3.2011) fikk bekreftet at det er statistikken ”*Vederlag til arbeid og egenkapital pr. årsverk*” som er riktig å bruke i denne sammenhengen. Det er den som brukes i jordbruksforhandlingene, og det er også disse tallene som brukes når man for eksempel sammenligner bondens inntekt med industriarbeiderlønn. (Alle tallene er hentet fra: <http://www.nilf.no/Pressemeldinger/Bm/Pressemeldinger.shtml> - Lesedato 4.5.2009 og 15.3.2011)

⁵⁰ Nilf deler landet inn i soner, der ”Vestlandet” er samlebegrep for fylkene Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal.

⁵¹ Regnestykket fanger ikke opp at bøndene ofte er selvstendige næringsdrivende, og ikke har noen arbeidsgiver til å betale pensjon og diverse trygdeavgifter for seg, slik industriarbeiderne har (Klassekampen 14.3.2011).

fortalte at hun nylig hadde kommet over et meierioppgjør fra midt på 1980-tallet. Det var mens faren drev gården – like før de overtok:

Vi har nå hatt omtrent samme geiteantalet i heile denne tida... og då hadde han altså utbetalt nesten 50.000 kr. ... for det vi he utbetalt vel 30.000... Og du veit det at då va 'kkje prisan så høge verken på kraftfôr eller på... dieselen var nå omtrent gratis (K-3).

Antall geiter på denne gården tilsvarer to årsverk. På 1980-tallet kunne man leve av denne gården, men etter at K&M-3 overtok ble lønnsomheten gradvis mindre, og de har i mange år vært avhengige av at en av dem har hatt full jobb utenom. M-6 og kona jobber også utenom gården. Han har følgende kommentar om lønnsomheten i landbruket:

Du vet, det er ikke noe sånn topp økonomi i bondestanden, det er det ikke. [...] (Men) jeg klager ikke, for jeg ordner meg på andre måter. Men, altså, jeg syns vel egentlig ikke du får betalt for den... ... du jobber mye når du har gård. [...] Du kan ikke gå og sammenligne deg med en industriarbeider da, men du sitter ikke igjen med den timelønna som dem har, langt i fra (M-6).

For å tjene litt ekstra tar M-6 heller små jobber som elektriker utenom når det passer. Og én ting er selve inntjeningen på gården isolert sett – noe annet er i forhold til det generelle lønnsnivået. M-5 og kona har også rundt to årsverk på gården og M-5 har følgende kommentar om lønnsomheten: ”Det e liksom ei inntekt og to jobba... [...] Men det e jo nøke samanheng med velstandsaukjen i resten av samfunnet ... forskjellen blir større”. (M-5). I likhet med de fleste av mine informanter, har også dette ekteparet hatt litt inntekter utenom gården – bare to av gårdene har de siste årene levd fullt og helt av selve gårdsdriften. En tredje har hatt en campingplass i tilknytning til gården som tilleggsnæring.

I et forsøk på å få mer inntekter ut av gården har altså noen av informantene sett på setra som en mulighet, og de er dermed helt i takt med signalene fra landbruksmyndighetene. I Stortingsmelding nr.19 står det for eksempel at bonden som selvstendig næringsdrivende selv har ansvar for å utnytte gårdens ressurser og utvikle gården ”slik at inntektsmulighetene kan realiseres” (St.meld.nr.19:50). Videre står det i et kapittel om *Nye næringer i og i tilknytning til landbruket* at ”erfaringene viser at ressursene i landbruket er et godt utgangspunkt for produksjon av en rekke andre varer og tjenester som markedet etterspør” (St.meld.nr.19:67). Denne tankegangen ble fulgt opp av statssekretær Leif Helge Kongshaug i en tale som ble holdt i forbindelse med markeringen av 10-årsjubileet til Norsk Bygdeturisme i 2003:

I Landbruksdepartementet er vi opptatt av å få næringsaktørene i landbruket til å se på turisme som en av mange strategier for alternativ næringsutvikling på gården. Vi mener også det er viktig å synliggjøre at det, på mange områder, er et skjebnefelleskap mellom turistnæringa og landbruket. Turistnæringa etterspør landbrukets produkter, og landbruket tilbyr både kommer-

sielle produkter og samfunngoder som kulturarv og kulturlandskap. [...] Hva med å tilby familier å delta i stølsdrift? Slike opplevelser er mange villige til å betale mye for! (Kongshaug 5.11.03)

Kongshaug poengterte også at bønder må gjøre nye ting, eller gjøre gamle ting på nye måter, og satse på produkter som det er høy betalingsvillighet for (ibid). Og at turistnæringen etter spør landbrukets produkter har flere av mine informanter erfart. For enkelte av dem har det etterhvert vist seg at kombinasjonen seterdrift, foredling og turisme kanskje kan bidra til å skaffe gården en liten ekstraintekt, og dermed bli en form for attåtnering til gården.

Setra som et ekstra bein å stå på

For en av gårdene var det litt tilfeldig at det nettopp ble seterdrift de satset på i forsøket på å skaffe gården flere bein å stå på. Denne gården driver med ku og sau, og ettersom det har vært stram økonomi de siste årene, har ekteparet som driver gården lenge gått med tanker om at de måtte prøve å få noe i tillegg til gården. De visste imidlertid ikke helt hvor de skulle begynne, så da de fikk tilbud om å leie en seter, var de klare til å ta den utfordringen:

M-12: For en to år sida da, så tenkt vi på å slutt med mjølk..... sæl kvotin og slutt...

KE: Hvorfor det?

M-12: Nei, for vi var for små.....

K-12: For små og lite utkom. Og så lyt en finn en jobb attåt, og e vil ikkje ha både jobb og mjølkning. Det er for tungvint, og mykkje arbeid og lite att.

KE: Men dere har kunnet leve av gården frem til nå?

M-12: Vi har levd, men vi leve spartansk... [...]

K-12: Ja, og så har vi gått med tankene lenge, at vi skulle ha noe attåt, det kunne være på garden, grønn omsorg, mange ting vi har gått og tenkt på, men ikkje visst hvor vi skulle.. begynn..... så da seteren kom...

Til denne gården har det aldri hørt noen seter, og det har derfor ikke vært naturlig for disse informantene å tenke på setring. Men da det plutselig ble til at de skulle starte opp med seterdrift, hadde de en plan om å foredle melken på setra og selge produktene hjemme i bygda.

Livet på setra skulle imidlertid vise seg å bli litt annerledes enn de hadde tenkt:

M-12: Så vi hadd en plan da om å foredle melka de to måna'n vi var oppå der, og så sælg produkta heim eller på forretningen her. Men det det vart te, det var nå berre at det kom turista og kjøft oppå der... slik at vi slapp å sælg det heim... så det ble en form for turisme attåt...

KE: Og det hadde dere ikke tenkt på forhånd?

K-12: Egentlig ikkje tenkt så mykkje på sånne ting.

M-12: Vi tenkt at det kom folk, av og te, men ikkje så mykkje, nei... så det var over all forventning; i sommar så var det mykkje... e har ikkje oversikt over hvor mange som kom, men det var mange.

K-12: Ja, det var mange, ja... og i helgan; da he e rømmegrøt... og det var daga det var hundre mennesker innom ja. [...] Og så har e egentlig tenkt på noe foredling lenge, men ikkje riktig...

kommet i vei, og så... foredling e en ting, men å få det sælgt heimefra... så e det så helt annerledes å gjør det fra setra, da går det liksom ta seg sjølv.

Da jeg intervjuet dette ekteparet høsten 2004, hadde de holdt på med seterdriften i to somre, og setra hadde allerede etablert seg som et populært turmål både for hyttefolk og tilreisende. I tillegg til alle som kommer tilfeldig innom, er det også grupper på 20-25 stykker som har bestilt på forhånd. All den positive responsen på setersatsingen har gjort at ekteparet nå ser langt mer optimistisk på hele situasjonen som husdyrbønder, og de får stadig ideer som kanskje kan gi gården enda flere bein å stå på. De har blant annet lyst til å få til et samarbeid med skolene om et undervisningsprosjekt på setra, og all velviljen de har møtt har dessuten gitt dem troen på at de kan satse på noe hjemme også. Og sist, men ikke minst, har det åpnet seg en mulighet for å utvide besetningen med et par kyr ettersom melken de foredler på setra ikke regnes med i kvoten.

Informantene på denne gården er ikke alene om troen på at seterdrift med foredling og turisme i en eller annen form kan gi gården ekstra inntekter. En av de andre gårdene i min undersøkelse har en meget lang tradisjon med turister i kombinasjon med den vanlige seterdriften; de har drevet med seterdrift siden 1740 og begynte å ta imot turister da disse begynte å komme rundt 1860. I 1950 ble det bygget egen innkvartering til turistene. Hele tiden var det tradisjonell seterdrift med melkeproduksjon og -foredling ved siden av, og driften av denne turisthyttesetra fortsatte frem til 1987. Da ble den ordinære seterdriften lagt ned, ettersom min informants besteforeldre, som på det tidspunktet stod for driften, var blitt såpass gamle at de ikke orket alt arbeidet lenger. Driften av turisthytta fortsatte imidlertid; og etter å ha fått opplæring av besteforeldrene, var det fra 1991 min informant – sammen med en kusine – som overtok ansvaret. Etter noen innkjøringsår overtok min informant hele ansvaret for driften av turisthytta. Kyrne var blitt solgt, og gården hadde nå bare sau i noen år, men etter fem år startet gården opp med ku igjen, og i 2000 tok informanten kyrne opp på setra. Ønsket om å kunne skape seg en arbeidsplass på gården var en av grunnene til at han ville ta opp igjen melkeproduksjonen og den tradisjonelle seterdriften med foredling: ”Når vi engang he så lita kvote som vi he... at det skal gå an å få sydd i hop dette her”(M-7). De første årene gikk det ”sånn alldeles rundt omkring null” (M-7), men etter å ha drevet ”turisthyttesetra” i 5 år med en del prøving og feiling, har han nå fått mer styring på driften: ”No greie vi å styr det. Og no e det jo mykkje folk, altså. No går det jo i overskudd og det e’ ein skikkeleg bra attåtning på garden altså” (M-7). Men han føyer senere til at inntekten varierer med været; det siste året var det ”forferdelig dritvær” (M-7) i hele juli, og inntektene gikk ned. Så han lurer litt på

hvordan han skal innrette seg – for han er helt avhengig av å leie inn hjelp til turisthytta, og lønnsutgiftene er de samme uansett. Heldigvis er det nok av unge jenter som har lyst til å jobbe der; de syns det er så artig. Gården har i dag⁵² 130 vinterfora sauer og 5 kyr, og han og faren deler på arbeidet. Gården gir imidlertid ikke nok inntekter til å brødfø to boenheter, og min informant har derfor vært avhengig av å ha en 70 % jobb utenom. Han har mye nattevakter og har ikke problemer med å få permisjon i setersesongen, så det lar seg fint kombinere med arbeidet på turistsetra, men målet er å forsøke å få mer ut av gården og setra slik at han i det minste kan redusere arbeidet utenom bruket etter hvert.

M-7 vurderer, i likhet med K-12, å få noen flere kyr all den stund han ikke fyller gårdens melkekvote når han nå foredler all melken selv i setersesongen. En del av produksjonen av melk, smør og rømme blir brukt på turisthytta og dette bidrar sammen med selvfisket ørret til at turistene får meget god mat og til at utgiftene på turisthytta holdes nede. For øvrig selges smør og rømme i et par butikker nede i bygda. Men det er et mye større potensial mht det å få solgt seterprodukter, og informanten har derfor planer om å lage flere typer produkter for salg. I det hele tatt prøver han å tenke ut måter å utnytte alle gårdens ressurser for å kunne få en arbeidsplass på gården. Og i den sammenheng spiller setra en viktig rolle: ”Og så setra; det e meir peng i setra enn det vi ha greid å generert enda”(M-7). M-7 er i det hele tatt veldig opp-tatt av at man må se på mulighetene isteden for henge seg opp i det som er negativt.

Disse to informantene kan være eksempler på hvordan bønder på små bruk går nye veier i et forsøk på å kunne leve av gården. De er nødt til å være kreative og tenke nytt. Eller for å si det som en tredje informant som er veldig engasjert i Bonde- og Småbrukarlagets arbeid med å hjelpe bønder i gang med tilleggsnæringer på gården gjennom VIL-prosjektet⁵³:

Du må finne din overlevelse, dine utviklingsmuligheter, og da må du sjå på ka du har som ressursa; garden din, du sjøl, interessan dine, kunnskanen dine... og finn på noko. Det e ikkje så vanskelig altså, det e berre å gå 50 år tebacke det, så var det slik de gjord det. Da e det så mykkje meir interessant óg. [...] Ikkje gjør som naboen din sier! [...] Bonden har vært så utrolig lojal og hørt på det som myndigheita har sagt de skal gjør. Og det e jo det dummeste de har gjort. Altså: Frem for kjetterskhet. Tenk sjøl! Tenk sånn som vi gjorde før i tida; ka slags ressursa har du på garden din, og ka slags ressursa har DU ... ikkje minst! (M-8).

⁵² Dette var status i 2004 da mine intervjuer ble foretatt. De har imidlertid planer om å få litt mer sau.

⁵³ VIL står for ”Verdiskapning i landbruket”, og det er et landsdekkende prosjekt i regi av Norsk Bonde- og Småbrukarlag som ble satt i gang i 2003 for å hjelpe bønder med å starte opp ny virksomhet eller videreutvikle noe de allerede er i gang med.

Slik jeg tolker denne informanten, ser han seterdriften som en nødvendig del av det han håper kan bli et noenlunde bærekraftig gårdsbruk. I løpet av de 17 årene M-8 har drevet gården, har han forsøkt å utvikle gårdsbruket sitt mest mulig ved å satse på et allsidig husdyrhold med foredling både hjemme og på den nyetablerte setra. Ved å etablere et seterbruk i et område der det både er en del hytter og en etablert turistvei, får han lett avsetning for produktene sine. Og som jeg var inne på i Kap. 4 (s.51), har han planer om kunne tilby overnatting til familier som har lyst til å oppleve seterlivet på nært hold. M-8 har i det hele tatt tro på at landbruket, og spesielt setrene, kan få en stor plass innenfor kulturopplevelsen, og at en satsing på slik utadrettet virksomhet kan gi ekstra inntekter til mindre gårdsbruk:

M-8: Altså, det som vi veit... 10½ % bruka folk på maten sin i dag... det man bruke mest på nå e kultur... .. kultur og reiseliv. Altså setra og landbruket kan ryddes en stor plass innafør kulturopplevelsa. Mat med kulturopplevelse, mat med... på setra, ikkje sant ... og folk e fornøysessjuka... [...] Eg ser rett og slett ikkje begrensninga e altså..... med å kunne tilby folk noe ekte.[...]Eg meine det at vi må spelle på den nostalgien for det den e verd. [...] Vi må nå sørge for å skaffe oss alliansepartnera; ikkje minst reiselivet ... reiseliv; reiseliv må vi få inn, og få te å skjønne dette her, og vi må selg dette her.

Som denne informanten påpeker, bruker nordmenn i dag gjennomsnittlig mer penger på kultur og fritid enn på mat. Tall for perioden 2006-2008 fra Statistisk sentralbyrå viser at 10,5 % går til mat, mens 12,1 % går til kultur og fritid⁵⁴. På bakgrunn av dette er det ikke så rart at landbruket nå har begynt å se på reiselivsbransjen som en ny alliansepartner.

Allsidig seterdrift – utfordring som kan gi ekstra inntjening og økt trivsel?

Som vi har sett over, er det enkelte av seterbrukerne som tror de kan få en viss inntjening ved å rendyrke tilbudet til turister og andre besøkende. Men ”inntjening” kan defineres på mange måter. Det kan være vanskelig å regne timebetaling i landbruket, og det kommer an på hva man sammenligner med. Ekteparet K&M-12, som er sitert tidligere i dette kapittelet, sier for eksempel at ”finansielt så har det hatt innvirkning... vi har hatt att noe i sommer ja” (K-12) og ”noen kroner bedre blir det vel, men... kanskje blir det bedre i framtiden?”(M-12). Men når jeg spør om de da har regnet på alle timene, svarer de:

⁵⁴ Dette er tall for perioden 2006-2008. Tabellen er delt inn i 12 ulike hovedkategorier, der ”Matvarer og alkoholfrie drikkevarer” utgjør en kategori, mens ”Kultur og fritid” utgjør en annen. Til ”Matvarer og alkoholfrie drikkevarer” ble det totalt brukt 11,6 %; derav 1,1 % til alkoholfrie drikkevarer og 10,5 % til mat. I perioden 2000-2002 ble det brukt 10,1 % til mat og 12,8 % til ”Kultur og fritid”. Andelen av utgiftene som går til mat har holdt seg temmelig stabilt i årene fra 1998 til 2008; med tall på mellom 10,1 % og 10,7 %. Som en tankevekker kan jeg nevne at ca 40 % av inntekten gikk til mat i 1958. På begynnelsen av 1980-tallet brukte nordmenn ca. 20 % av inntekten til mat. (www.ssb.no)

K-12: Nei, e sammenligne med... ha e gått heim og hjelpe te med hesjingen, så ha det'kkje vore nó... E er på seteren nå, så...

M-12: Nei, alternativet e å ta seg fast jobb utenom ... da ble det vel penger... men... du kan ikkje rekne i tima ... det du gjør på et lite bruk. For du må berre sta på... hvis du begynne å rekne timesbetaling, da e du ferdig....

K-12: Nei, det e det først du lyt slutt med... det nytte ikkje si det høyt nei...

M-12: Det går ikkje an... for det at et gardsbruk, det e ikkje... en sånn... lønnsom bedrift...

K-12: Det e livsstil

M-12: Ja, det e en livsstil, så du kan ikkje rekne berre lønnsomhet på kvart bruk. Men sjølvsagt må du ha... slik at du leve med det. Men ... det e ikkje noe business.. [...]

K-12: Og det e viktig for me ... e syns landbruket e såpass viktig, at du kan ikkje berre glemme det, og tenke på pengene.

Og en ting er at det kanskje har blitt noen kroner ekstra. Like viktig er det at de føler at de gjør noe viktig og at arbeidet de gjør blir verdsatt. Alle informantene som har satset på litt utadrettet virksomhet sier de syns det er hyggelig å være bonde når de får så mange positive tilbakemeldinger fra folk; både når det gjelder selve seterdriften og det enkle faktum at det er kyr som går fritt i terrenget. Informantene som er sitert over sier at det å bli verdsatt også blir en form for inntjening: ”Så liksom ein føler litt sånn at du he fått betaling... ikkje i form av pæng, men...”(M-12). K-12 fortsetter: ”Det blir verdsett det du gjer”. Og i tillegg til å bli verdsatt for den jobben de gjør, er det også flere av seterbrukerne som gir uttrykk for at de setter pris på det sosiale ved den utadrettede virksomheten – selv om det tar tid. M-7 sier det slik: ”Det e no som en ferie å væra der sjølv om vi held på frå tidlig morgon til sein kveld”.

Noen av informantene har i tillegg til salget på setra, også solgt seterprodukter på messer eller markeder utover høsten. M-8 påpeker at slike markeder har en meget positiv effekt fordi bøndene her får positive tilbakemeldinger på det de gjør: ”En slags oppvåkning av at du driv på med noe som e bra” (M-8). At det er oppmuntrende med positiv respons blir også fremhevet i artikler i *Seterbrukaren*. Som eksempel kan nevnes en seterbruker fra Telemark som driver med foredling og turisme på setra: ”Var det ikkje for setra, så hadde vi vel ikkje dreve gard med mjølkeproduksjon. Setra er trivsel og gode tilbakemeldingar, som vi lever på heile vinteren” (Nr. 1-2008:4).

Utfordringene ved å prøve noe nytt blir også trukket frem som en positiv ting i forbindelse med foredling og turisme på setra: ”E trong en utfordring på garden... og det he e fått med ta der...” (K-12). En annen informant driver nå et forsøksprosjekt med yoghurtproduksjon; for som han sier: ”Rømme og smør – det e jo ikkje no utfordring å laga det” (M-7). Han har også lyst til å begynne med ysting: ”Drømmen e jo... en mjølkestall med et ysteri i teknytning. Bittelite.” (M-7). M-8 som selv har satset på meget allsidig gårdsdrift med ku, sau og geit,

samt foredling både hjemme og på setra, tror at yngre mennesker i dag vil ha større utfordringer: ”Folk ska prøv å tenk ut fremtidsretta drift. Mange av de yngre vil ha større utfordringa enn å pløye og mjølke uten mastitt, altså. Eg underslår ikkje innholdet i å vær’ bonde og dyktig jordbrukar, men eg trur faktisk at mange vil ha litt meir”(M-8). Og dette er et synspunkt som samsvarer godt med det som kom frem i et forskningsprosjekt om gårdens muligheter i fremtiden⁵⁵. Der fant de blant annet at ”mange overtagere ikke ønsker å videreføre en rent volumproduserende gårdsdrift, men å videreutvikle driften på gården i tråd med egen utdanning og interesser, gjerne ved siden av andre yrker” (Krogh, Aftenposten 2004).

Et godt og meningsfullt liv?

Noen informanter har i dette kapitlet påpekt at gårdsdrift snarere er en livsstil enn en vanlig lønnsom bedrift. Man kan se på *livsstil* som et overordnet begrep som rommer mange av de positive kvalitetene som er kommet frem i flere av intervjuene; både i dette og tidligere kapitler. Og det må understrekes at den følgende diskusjonen gjelder flere enn de informantene som har kommet til orde her.

I likhet med K&M-12 er flere av informantene inne på gårdsdrift som en livsstil. Og at seterdriften hører med i dette bildet, kommer også tydelig frem i artikler i tidsskriftet *Seterbrukaren*. I Nr. 2-2006 forteller for eksempel seterbrukeren Marit at ”stølsdrifta er ei livsform, den høyrer med som ein sentral del av drifta” (Side 5). Livsstil eller livsform⁵⁶. Jeg velger å gjøre som Magnus Bergsten, som i boken *Svenskt Bondeliv* bytter ut ordet *livsstil* med *livsform*. Og han spør: Lever bønder radikalt annerledes enn oss andre? Bergsten hevder at en gård er et lite samfunn for seg, der livets ulike deler blandes: arbeid og fest, alvor og lek, offentlig og privat (Bergsten 1999:176). Flere av mine informanternes utsagn om hverdagen på setra passer etter min mening godt med Bergstens betraktninger om livet på gården. For noen fortøner seteroppholdet seg som arbeid og ferie og sosialt samvær på samme tid.

⁵⁵ Det var et prosjekt under programmet ”Landskap i endring” i Norges forskningsråd der NLH (nå UMB) og Telemarksforskning i Bø samarbeidet.

⁵⁶ Jeg har sjekket opp disse begrepene i to ulike oppslagsverk, og kom til at begrepene ikke er helt entydige. De overlapper hverandre også:

Livsstil – livsførsel (A), livsførsel, livsmønster (B). Livsform – levemåte (A), måte å leve på (B).

Livsførsel – måte å leve på (A), måte å leve på (B). A – referer til Bokmålsordboka, Universitetsforlaget 1986.

B – refererer til Norsk Illustrert Ordbok, Kunnskapsforlaget 1993.

Bondeyrket kan med andre ord fortone seg nokså forskjellig fra andre yrker. I hvertfall kan det være slik på de mer tradisjonelle familiebrukene med husdyr og seterdrift som min undersøkelse tar utgangspunkt i. På slike familiebruk blir dagliglivet strukturert av de ulike arbeidsoppgavene på gården, og disse oppgavene varierer etter årstidene. Den danske etnologen Lone Rahbek Christensen skisserer i boken *Hver vore veje* tre ulike typer *livsformer*: Det er *lønnsarbeiderlivsformen* der arbeid er noe man yter for å kunne oppnå noe som ligger utenfor dette arbeidet – arbeidet er med andre ord et *middel* for å få et økonomisk sikret og meningsfylt liv i fritiden. Så er det *den karrierebundne livsform* med et dagligliv der man finner målet i arbeidet og har fritiden som middel, og til slutt *den selvstendige livsform* med et dagligliv der det slett ikke er noe skille mellom arbeid og fritid. Den selvstendige livsformen finner vi for eksempel på familiebrukene; på disse går virksomheten på gården forut for alt annet, og arbeid og privatliv henger nøye sammen. Gården danner rammen rundt familiens liv, og det er familien som leder, fordeler og utfører arbeidet på bruket (Rahbek Christensen 1987:17ff).

Anders Salomonsson påpeker at denne familiestrukturen innenfor jordbruket er i ferd med å endre seg ettersom bondeyrket i mange tilfeller er blitt et enearbeid for mannen, mens kona har lønnsarbeid utenfor gården (Salomonsson 1999:62). I min undersøkelse er det like gjerne mannen som har lønnsarbeid utenfor gården, mens kona har det daglige ansvaret for det meste av husdyrstell. Andre steder jobber begge mer eller mindre utenom gården – i det hele tatt er det alle slags varianter. Jeg tror man må tillate seg å si at de fleste av mine informanter står med et bein i hver leir; i både *lønnsarbeiderlivsformen* og *den selvstendige livsform*. Flere har mer enn nok arbeid på gården, men må likevel ta en jobb utenom for å greie seg økonomisk. For disse blir ikke lønnsarbeidet et ”middel for å få et økonomisk sikret og meningsfylt liv i fritiden”. Det dreier seg snarere om å få det til å gå rundt sånn noenlunde, og enkelte gir uttrykk for at det er veldig slitsomt og at de gjerne skulle sluppet å arbeide så mye utenom. Det er ikke alt arbeid som er like lett å forene med melkeproduksjon, og både egen kompetanse og arbeidsmarkedet i lokalområdet kan begrense hvilke valgmuligheter man har for lønnsarbeid utenom gården. På den annen side er det også informanter som gir uttrykk for at de *liker* å ha en jobb – stor eller liten – utenfor gården. Det gir avveksling og andre utfordringer, samtidig som det er en måte å treffe folk på. Men selv om ”fritiden” fra lønnsarbeidet for dem er meningsfull nok med husdyrstell og annet gårdsarbeid, blir det vesensforskjellig fra en lønnsarbeider *uten* et husdyrbruk ved siden av. Det er fremdeles rytmen i gårdsdriften som i hovedsak danner rammen rundt dagliglivet, og dette kan i perioder innebære lange dager. Ansvaret for gårdsdriften henger over dem hele tiden.

Noen entydig konklusjon på hvor tilfredsstillende eller slitsomt det oppleves å stå slik med ett bein i hver leir er vanskelig å trekke. Det ser ut til å henge nøye sammen med i hvilken grad de har hatt en frihet til å velge arbeid, hvor omfattende og hva slags lønnsarbeid det er, og hvor godt det passer med rytmen på gården. Ingen vil imidlertid være gårdsdriften foruten – alle gir i intervjuene uttrykk for at de liker arbeidet med dyr. For mange er hensikten med lønnsarbeidet i første rekke å skape en form for levedyktighet. Sett utenfra kan det se ut som det stort sett er den *selvstendige livsformen* de som husdyrbrukere identifiserer seg mest med.

Verdsetting og utfordringer er også faktorer som motiverer en slik livsform som et husdyrbruk med allsidig seterdrift er. Det å få – og takle – utfordringer, og å føle seg verdsatt, bidrar til å gjøre livet mer meningsfylt. I den sammenheng kan det være interessant å trekke inn Roy F. Baumeisters perspektiver som jeg så vidt nevnte i Kap. 1. Han mener det er fire behov som det er avgjørende å få tilfredsstilt for at tilværelsen skal oppleves meningsfull. Det første er behovet for å oppleve at tilværelsen har ”purpose” (Baumeister 1991:32), det vil si hensikt eller formål/mål. Behovet er å oppleve at det man gjør er orientert mot et mål; enten det dreier seg om små mål i hverdagen eller på et fjernere nivå. ”Purpose” må ikke nødvendigvis bli realisert – det er fullt mulig å leve meningsfullt selv om de fjerne mål ikke blir innfridd i løpet av livet. Det andre behovet er ”value” (ibid:36) – verdi – som refererer til menneskets behov for å føle at det de gjør er riktig, godt og forsvarlig. I det hele tatt oppleve at livene deres har en positiv verdi. Det tredje behovet er følelsen av ”efficacy”; som kan oversettes med mestring: ”Having a meaningful life is more than having goals and values; you must also feel that you have some capability to achieve these goals and realize these values”(ibid:41). Følelsen av mestring blir økt av opplevelsen av å møte utfordringer og å oppnå vanskelige mål. Er oppgavene for enkle, gir det liten tilfredsstillelse, men hvis de på den annen side er for vanskelige, fører det til frustrasjon og nederlag. Det fjerde er behovet for ”self-worth” (ibid:44) – egenverdi. Mennesker har behov for å gi livet en mening på en måte som gjør det mulig for dem å føle at de har en positiv verdi: ”More precisely, the need is to find some basis for positive self-worth. People seek some criteria according to which they can regard themselves and convince others to regard them positively. It is a need to have some claim on respect – both self-respect and the respect of others” (ibid).

Flere av informantene legger vekt på at de gjennom den utadrettede formen for seterdrift har fått mye positiv feedback på det de holder på med, og at dette har ført til at de føler seg mer verdsatt. De syns i det hele tatt at det er litt hyggeligere å fortsette som melkeprodusenter.

Respekten fra besøkende på setra har gitt dem økt selvrespekt, eller egenverdi – ”self-worth” som Baumeister kaller det. Noen trekker frem det positive ved at seterdriften og melkeforedlingen har gitt dem nye utfordringer i livet, og de vil også gjerne prøve noen nye produkter for å få flere utfordringer. Som M-7 sier: rømme og smør er jo ingen utfordring. Derfor har han lyst til å forsøke seg på ysting, som er mer krevende, og som dermed vil kunne gi økt mestringsfølelse og mer tilfredsstillelse. Informantene på Dugnadsetra nevner mestringsfølelsen som en veldig positiv verdi for ungdommene som er på sitt første seterkurs. For de av informantene som driver økologisk, får tilværelsen et slags overordnet formål eller hensikt (”purpose”). De gir uttrykk for at de har ”gjødsla og sprøyta nok i sitt liv”, og har valgt å følge sin indre overbevisning om å drive et jord- og husdyrbruk etter mer miljøvennlige og bærekraftige prinsipper. Kanskje man kan si at de lever mer i pakt med sine egne etiske verdier når de har valgt å satse på en driftsform som skåner naturen, og etterlater seg et så lite ”økologisk fotavtrykk”⁵⁷ som mulig? Selve utnyttelsen av ressursene på setra hører også med i dette bildet. Det gjør også de gamle kurasene som egner seg så godt i det ulendte terrenget på nordvestlandet. Mitt inntrykk er at informantene betrakter denne driftsformen som både riktig, god og forsvarlig – elementer som ifølge Baumeister også gir en opplevelse av at livet er meningsfullt.

Vi har i dette kapitlet fått et innblikk i hvordan bønder i dag går nye veier i et forsøk på å kunne leve av gården. Vi har også sett at begrepet *inntjening* kan defineres på flere måter; livet som selvstendige husdyrbrukere kan inneholde mange kvaliteter som ikke kan måles i penger. Det blir mer å betrakte som en livsstil; eller livsform, som ikke nødvendigvis kan sammenlignes med andre yrker. Et allsidig seterbruk med foredling og turisme kan både gi utfordringer og gode tilbakemeldinger, og kan i det hele tatt bidra til at livet kan føles mer meningsfylt.

⁵⁷ Torstein Johnsrud bruker dette uttrykket i sin hovedoppgave om bønder som driver økologisk. Det henviser til den samlede ressursmengde et menneske legger beslag på gjennom sitt forbruk (Johnsrud 2005:33).

Kapittel 6:

Seterbruket i moderne tid

Denne oppgaven dreier seg først og fremst om seterbruket i et moderne samfunn. Det er forankret i tradisjonen, men er samtidig ulikt tidligere tiders seterbruk. I motsetning til før, er seterbruket i dag et mer individuelt anliggende og representerer snarere en motstrømskultur enn sedvane. Samtidig stilles det andre krav og forventninger til landbruket. I dette kapittelet skal jeg først trekke noen tråder bakover for å se i hvilken grad mine informanternes seterbruk forholder seg til det førindustrielle seterbruket. Deretter vil jeg se på hvilken rolle seterbruket har i vår tid. Hva forventes av dagens bønder og seterbrukere? Er det ulemper, eller er det også fordeler forbundet med å gå mot strømmen? Kan det rett og slett være fornuftig for vår tids husdyrbrukere å ta opp elementer fra tidligere tiders jord- og husdyrbruk?

I de foregående kapitlene har jeg i første rekke tatt utgangspunkt i det informantene sier, og seterbrukets rammebetingelser rundt 2004 da intervjuene foregikk. I dette kapittelet vil jeg også i en viss grad trekke inn endringene som kom etter at de ”Regionale miljøprogrammene” (RMP) ble etablert fra og med 2005. Noen av mine informanter var litt usikre på hvordan de nye tilskuddsordningene ville slå ut i de forskjellige fylkene, men flere hadde tro på at det kunne bli en økning i setertilskuddene. Mange var i det hele tatt opptatt av hvilke oppgaver som det i årene fremover kan bli verdsatt at bonden tar ansvar for. I den forbindelse nevnte de bl.a. det å opprettholde åpne kulturlandskap; både i bygda og i seterregionen og det å ivareta en tradisjonell driftsform som seterbruk. Med innføringen av RMP er nettopp slike tiltak premiert i større grad. Først litt om de Regionale miljøprogrammene.

Fra nasjonale til regionale setertilskudd

Etter at de Regionale miljøprogrammene ble innført i 2005 ble en rekke nasjonale tilskuddsordninger fjernet, og det ble opp til fylkene å videreføre disse. Tilskudd til seterdrift var blant dem. I følge *Stortingsproposisjon nr.70 (2002-2003)*, skulle RMP gi føringer for regionale prioriteringer innenfor miljøområdet, med bakgrunn i nasjonale landbruks- og miljøpolitiske målsetninger⁵⁸. Hvert fylke fikk en pott til fordeling og ansvar for ”å etablere egne virke-

⁵⁸ Under punkt 6.8 Andre hovedpunkter. Miljøprogram.

midler /ordninger for å møte de prioriterte miljøutfordringene i sin region”. Det ble påpekt at hver ordning måtte være forankret i et av hovedområdene: ⁵⁹

- Tiltak for å ivareta kulturlandskapet, med de sentrale underområdene:
 - tiltak for å styrke setringen
 - tiltak for å ivareta aktivt beitebruk
- Tiltak for å redusere forurensninger.

Det skulle vise seg at de fleste seterfylkene⁶⁰ økte setertilskuddene til beløp mellom 20 og 30.000 kr. i løpet av den første fireårsperioden med de Regionale miljøprogrammene. Nord-Trøndelag hadde i denne perioden den høyeste satsen; med opptil 50.000 kr. til setre som i tillegg til å foredle melken også oppfylte en del andre betingelser⁶¹. For Møre og Romsdal sin del ble setertilskuddet i første omgang økt til kr. 17.000 pr. seter, og året etter – i 2006 – økt ytterligere, til kr. 30.000 pr. seter. Tilskuddet har siden ligget på det nivået, og betingelsen er melkeproduksjon på setra i minst 4 uker. Formålet med det økte setertilskuddet var å opprettholde og stimulere til økt bruk av setrene i fylket.⁶² I tillegg kom et ekstra tilskudd til husdyr som beiter minimum 8 uker i utmark.⁶³ I forbindelse med rulleringen av RMP (2009-2012) for Møre og Romsdal, ble det tatt inn en egen ordning som skulle stimulere til foredling av melk på setrene. Til slike ”foredlingssetre” gis det nå kr. 50.000⁶⁴. Betingelsen er at minst 3 kyr eller 12 geiter skal melkes på setra hver dag i minst 5 uker, og at setra skal være tilgjengelig for besøk – noe som skal gjøres kjent ved skilting, annonsering, eller på annen måte.⁶⁵

Seterbruket inn i en ny tid

Jeg har tidligere i oppgaven gjort rede for de ulike *setertypene* og *seterbrukstypene* i det førindustrielle jordbruket. Man skilte bl.a. mellom *fullseterbruk* der all melken ble foredlet på

⁵⁹ Under punkt 7.4.2 Miljøprogram

⁶⁰ For ordens skyld: Fylkene Østfold, Oslo/Akershus, Vestfold, Aust- og Vest-Agder, Nordland og Finnmark har ikke seterdrift. (Seterbrukaren nr.2- 2007:3). De resterende 11 fylkene har seterdrift – om enn i svært ulik grad. (Fra 2 i Rogaland til 476 Oppland i 2008).

⁶¹ Seterdrift i minst 4 uker, minst 2 kyr eller 10 geiter som melkes daglig, beiting på ugjødsla beite/utmark, foredling av all melken på setra og at setra skal være tilgjengelig for besøk av interesserte.

⁶² Punkt 3.1 Tilskudd til seterdrift med melkeproduksjon. I: *Veiledningshefte. Regionalt miljøprogram (2005-2009) for Møre og Romsdal* (www.fylkesmannen.no/mr) (lesedato 27.4.2009)

⁶³ Ibid. Punkt 3.6 Ekstra tilskudd til beiting med husdyr i utmark

⁶⁴ I følge ”*Handlingsplan*” *Regionalt miljøprogram (2009-2012) for Møre og Romsdal* var rettledende satser 30.000 kr. til setre med melkeproduksjon, og 60.000 kr. til setre som i tillegg har melkeforedling. Det er imidlertid presisert at satsene vil kunne variere fra år til år. I følge *Veiledningsheftet* for 2009 og *Veiledningsheftet* for 2010 er tilskuddet hhv 30.000 og 50.000 både i 2009 og 2010. Men det er altså mulig at beløpet til ”foredlingssetre” kan bli økt til 60.000 i perioden frem til 2012.

⁶⁵ Punkt 3.13.1 Tilskot til seterdrift med mjølkeproduksjon i *Veiledningsheftet* for 2010 side 4f.

setra, og *melkeseterbruk* der melken ble båret hjem til gården og foredlet der. Full setring omfattet flere funksjoner: Husdyrene beitet rundt setra, de ble melket der og melken ble foredlet på setra. I tillegg ble fôr slått/sanket inn med utgangspunkt i setra.

Går vi til mine informanternes seterbruk og ser tilbake til slutten av 1800-tallet, ble åtte av de tolv⁶⁶ setrene i min undersøkelse drevet som fullseterbruk, og to drevet som melkeseterbruk. To er litt usikre. Ser vi så på utviklingen utover på 1900-tallet og frem til i dag, kan vi gjøre opp følgende status: Et av fullseterbrukene fra 1800-tallet har vært drevet kontinuerlig⁶⁷ som et fullseterbruk. Fire av fullseterbrukene gikk – for å bruke Reintons ord – over til å bli ”mjølkesætrar på ein ny måte” (Reinton 1961:463) da det kom vei⁶⁸, og de ble drevet slik til de ble lagt ned på 1950-, 60- og 70-tallet. De resterende tre fullsetrene ble lagt ned i hhv 1946, ca. 1950 og 1987. Når det gjelder melkesetrene, begynte den ene å sende melken til meieriet da det kom vei rundt 1930, og den har vært drevet slik siden. Det andre melkeseterbruket ble lagt ned rundt 1900. Hundre år senere etablerte denne gården et fullseterbruk i et helt annet område. De to siste setrene var muligens også fullseterbruk opprinnelig, men har i hvert fall vært melkesetre fra veien kom på 1930-tallet, og de har vært drevet slik siden den gang.

Går vi nå frem til 2004, ser vi at mine informanter i ulik grad har videreført eller revitalisert de ulike ”seterfunksjonene” på sine seterbruk. På fire av setrene har det vært sammenhengende drift – én av disse drives fremdeles som fullseterbruk. Beiting og melking foregår på alle setrene, men kun to av mine informanter slår på setra. Totalt sett drives sju av setrene som melkeseterbruk – to av disse har tankhenting på setra, mens de fem andre må kjøre melken hjem til gården der den blir hentet av tankbil. Av de resterende seks setrene, drives fire som fullseterbruk og to som en mellomting mellom de to formene idet en del av melken blir levert. Dette siste ligner litt på det Reinton definerte som et slags 2/3-seterbruk (se Kap.2:21f). Fullseterbrukene må i varierende grad kalles – fritt etter Reinton – ”fullseterbruk på en ny måte”, idet de ikke nødvendigvis tar vare på alle melkens bestanddeler.

⁶⁶ Jeg skriver tolv fordi det ikke har hørt noen seter til den ene gården.

⁶⁷ Dette er en sannhet med modifikasjoner ettersom driften ble flyttet til nabosetra rett ved i 1996. Dette endret imidlertid ikke noe på driften av setra som fra 1972 har blitt drevet nærmest på dugnad med melking, foredling og kursvirksomhet – jeg tillater meg å si at ”ideen” som oppstod på den første setra lever videre i de nye lokalitetene 50 meter unna.

⁶⁸ Hhv rundt 1900, rundt 1930 og rundt 1960. Begrepet ”mjølkesætrar på ein ny måte” innebærer at melken blir sendt til meieriet. Ved de tradisjonelle melkesetrene ble melken båret hjem til gården og foredlet der.

Lars Reinton skrev i 1961 at totalbildet av seterbruket holdt på å bli endret, og at de tidligere tydelig adskilte seterbrukstypene glir over i hverandre (Reinton1961:490). Kjell Hansen og Ingvar Jansson, som foretok en undersøkelse om ”fåboddriften” i Sverige sommeren 1980, mener at dagens setre ikke kan plasseres inn i den tradisjonelle terminologien. De tar til orde for at dagens setre snarere representerer en tilpasning til nye betingelser (Hansen og Jansson 1982:22f). For selv om de færreste av dagens setre foredler melken, er fremdeles et par meget viktige funksjoner ved seterbruket opprettholdt. Som Lars Kardell og Mats Olofsson skriver i boken *Klövsjös fåbodar: Seterdriften ble effektivisert, men ”dess grundtema, kornas betesgang och deras mjölking var och är tidlösa”* (Kardell og Olofsson 1999:55). Mine informan- ters seterbruk passer inn i dette bildet; dyra beiter rundt setra og blir melket der. De som foredler melken har videreført eller revitalisert mer av setertradisjonen. I følge Asbjørn Klepp er tradisjon en ”intrasosial prosess som viderefører kultur over tid og dermed tenderer til å skape stabilitet” (Klepp 1980: 197). Men i likhet med andre tradisjoner har også seterbruket opp gjennom årene vært mottagelig for endringer. Informantene har ganske enkelt tilpasset seterdriften til vår tids betingelser og i mer eller mindre grad videreført eller revitalisert tradisjonen.

Seterprodukter for vår tid?

Dessverre forsvann mykje av den tradisjonelle norske mjølkeforedlinga med nedlegginga av seterbruket og utbygginga av meieria. Den landsomfattande einsformigheita tok over. Det smakar likt, og smakane er få. I dag har vi eitt meieri som lagar gammelost, det vil seie éin smak. Mykje kunnskap og røynsle er gått tapt, no er det viktig at vi bergar det som finst att.[...] Det er viktig å ta vare på tradisjonane kring seterbruket, på hus og reiskapar og på heile seter- landskapet. Men eg har hørt mindre om å berge produksjonen og produkta, trass i at det var avdrått som var grunnlaget for seterbruket. Forbausande lite er nedskrive om produkta og tillaginga, og få setrar er i drift på tradisjonelt vis (Hoel, gjengitt i Daugstad&Sæter 2001:154).

Dette uttrykte bygdebokforfatter og mangeårig budeie Marit Hoel i boken *Seterliv* fra 2001. Etter den tid har imidlertid bildet begynt å endre seg litt idet det nå har begynt å blomstre opp med småskalaproduksjon på gårder og setre rundt omkring i landet. Noen av mine infor- manter er blant disse. Spørsmålet er i hvor stor grad disse seterbrukerne bidrar til å ta vare på den tradisjonelle formen for foredling. Hvilke produkter har de satset på og hvorfor har de valgt nettopp disse produktene? Om den lokale tradisjonen forteller M&K-11 blant annet:

K-11: De brukte kjøle mye mager hvitost.... for at det var; fra dette området her så var det kjøle mye smør som ble laget og eksportert til England... og da var det om å gjøre å få til noe av det som ble igjen, ikke sant?... Og gammelost.

M-11: Og gammelost, ja. Det var kjøle tradisjon med gammelost her... [...]Og likeeins variasjon av surmyssmør med litt forskjellig for å få det til litt anna

Mager hvitost, smør, gammelost og surmyssmør. Andre informanter og lokalhistoriske bøker nevner i tillegg søtmyssmør⁶⁹, skjørost, gubb, dravle, saupost, gomme, sønnost, gjeraost, mjølkost og tettemjølk (Mehlum 2000:32f, Hyldbakk 1959:227ff). Smør og gammelost blir også utpekt som spesielt viktige produkter av flere informanter og i bøker. I boken *Seterbruket på Nordmøre* heter det for eksempel at gammelost var et viktig produkt på Nordmøre; den var både næringsrik og svært holdbar, og var et viktig element i livbergingen gjennom vinteren (Mehlum 2000:33). Boken forteller videre at det ble produsert mye smør på setrene og at smøret var den viktigste salgsvaren (Mehlum 2000:78). Reinton omtaler ”sætersmøret” som ”serleg *hard valuta*, for det heldt seg så godt”(Reinton 1961:493). Og både informanter og bøker forteller om den store smøreksporten til England. Etter at ”Englandsruta” kom i gang i 1889 tok den norske smøreksporten seg opp – mest fra Møre og Romsdal som en tid eksporterte mer enn hele landet forøvrig (Lillebø I [1949] 1999:175).

Smør er fremdeles et viktig produkt på setrene. Informantene på mine seks ”foredlingssetre” produserer smør og rømme, og de fleste lager rømmegrøt som serveres til besøkende. D-11 sier rett og slett at ”det er jo fett på en måte vi har foredlet”. Men selv om rømme og smør kanskje kan kalles hovedprodukter på noen av setrene, produserer de også jevnlig noen lokale, tradisjonelle spesialiteter der mer av melkens bestanddeler blir tatt vare på – for eksempel gubbost der melken kokes inn eller saupost som lages av kjernemelken. Noen lager også dravle, skjørost og sæpgræt⁷⁰. Én av informantene lager yoghurt og en annen produserer ”konfekt-ost” som er en selvkomponert brunost med sjokolade. På to av setrene kokes det brunost (mysost) av ku- og/eller geitemelk, og mens det på én av disse setrene produseres hvitost, har hvitosten – kaseinet – til nå vært et ”avfallsproblem” hos den andre brunostprodusenten⁷¹. K-13 begrunner utvalget slik:

⁶⁹ Myssmør er en brunost. Før ostehøvelens tid var den i smørbar form (Hjeltnes 2003:67) Surmyssmør er kokt av myse fra surmelk, mens søtmyssmør er kokt av myse fra søtmelk

⁷⁰ Sæpgræt er kokt av kjernemelk (restproduktet ved smørkjerning) og tilsatt kardemomme og litt kanel.

⁷¹ På Dugnadsetra har kaseinet (hvitosten) til nå blitt brukt til dyrefôr. For som jeg har skrevet før, har denne setra i flere år brukt mye tid og krefter på å restaurere bygninger for at både arbeids- og boforholdene skulle bli bedre. De har derfor holdt seg til produksjon av noen tradisjonelle produkter – hvitost, som stiller store krav både under produksjon og lagring, har ikke vært blant disse. Over telefon med en i seterstiftelsen juni 2010, fikk jeg imidlertid høre at alle budeiene nå har blitt kurset i hvitostproduksjon, og at de skal forsøke seg på slik produksjon denne sommeren.

Så produserer vi jo rømme... enhver seter med respekt for seg sjøl har rømme liksom... Og om vi på en måte har tid og råd til å lag' smør.... da sjer vi litt på kor mye rømme vi har ... Og så er det en tradisjonell ost, som heter gubbost, som vi produserer... pluss at vi lage litt andre; [...] to osta te som er skjørøst og saupost. [...] Men det lage vi stort sett når vi har kurs og sånne ting. Vi har ikke noe stort salg; det er holdbarhet som kjem inn da... så vi har ikke noe utbredt salg av de produkta... vi har satsa veldig hardt på å få brunosten ... høy kvalitet på den da.[...] Så det er litt sånn reindyrking av noen produkt, tradisjonelle produkt, og ikke minst; salgbare produkt (K-13).

Som på de andre setrene, er det på setra som K-13 representerer et *utvalg* av de tradisjonelle melkeproduktene som produseres. K-13 nevner både holdbarhet og salgbarhet som begrunnelser for dette utvalget. I tillegg til de tradisjonelle produktene, er det, som nevnt over, et par av informantene som også lager noen nyere produkter. En av dem gir uttrykk for at man både bør ta vare på de gamle produktene *og* prøve ut nye. Selv kunne han ha lyst til å forsøke å lage gammelost, men han tilføyer: ”Det e jo mykkje sånne... norske smaka, kanskje, som ikkje den moderne nordmann vil borti da” (M-7). Frem til nå er det bare én av setrene som til enhver tid har tatt vare på alle melkens bestanddeler; både fett, kaseinet og mysen. På de andre setrene blir det en del til overs – i den forstand at det ikke blir brukt til menneskemat – for eksempel skummet melk som blir brukt som fôr til kalver og/eller griser. Dermed blir melkeforedlingen på en del av setrene nokså ulik den som foregikk i fullseterbruket i førindustriell tid da det var om å gjøre å utnytte mest mulig av melkens bestanddeler til menneskemat. For som Reinton skriver, var en av seterbrukets oppgaver nettopp å sørge for å ”skaffe forråd til levemåten på den faste bustaden (gården)” (Reinton 1955:2). Smøret – og til en viss grad gammelosten – var salgsvare, mens de øvrige seterproduktene ble brukt av gårdens folk gjennom vinteren.

Ingen av mine informanter driver imidlertid med melkeforedling for å kunne ha et forråd av melkeprodukter; de selger først og fremst produktene sine til folk som kommer på seterbesøk. Noen seterbrukere har i tillegg avtaler om salg andre steder, for eksempel gjennom utvalgte lokale forretninger eller til turisthytter i nærheten. Virksomheten på disse setrene kan til en viss grad sammenlignes med det Reinton beskriver i siste bind av *Sæterbruket i Noreg*. Han forteller der hvordan seterbruket utviklet seg mange steder etter hvert som turisttrafikken vokste frem mot slutten av 1800-tallet og utover på 1900-tallet: ”Ein stor del av mjølka på sætrane blir selt på staden til fotturistar, hyttebuarar, hotell og pensjonat. Det vesle som då blir laga av sæterprodukt går same vegen” (Reinton 1961:463). Foredlingen på noen av mine informanters seterbruk kan også sammenlignes med det Ragnar Pedersen beskriver i boken *Seterbruket på Hedmarken. Fra system til oppløsning*. Han forteller der hvordan foredlingen på de tradisjonelle fullseterbrukene endret seg i takt med at seterbruket gradvis mistet sin

funksjon. Fra omkring århundreskiftet (1900) ble det etter hvert slutt på den nøyaktige utnyttelsen av all melken. Mange begynte å sløyfe møsmørkokingen, og brukte enten mysen til dyrefôr eller kastet den. Hovedvekten ble lagt på smørproduksjon som var det mest lønnsomme ved salg, og pultost ble bare laget til husbehov (Pedersen 1974: 170ff). Til slutt ble seterbruket på Hedmarken oppløst.

Man kan kanskje si at de som i dag tar opp igjen foredlingsvirksomheten på setra, tar opp virksomheten der de andre slapp. Men dagens seterbrukere møter en annen virkelighet enn sine forgjengere. Nå foredles stort sett all melk på meierier, og strenge hygienekrav setter begrensninger for hva moderne småskalaprodusenter kan produsere under enkle forhold på setra. Virksomhet som på 1800-tallet foregikk på gården og på setra, foregår i dag sentralt og er overtatt av eksperter. Dette gjelder på de fleste områder i et moderne samfunn, og er et kjennetegn ved moderniteten. Fenomenet – at sosiale praksiser og relasjoner ”løftes ut” av sin lokale sammenheng og restruktureres på tvers av tid og rom – kaller den britiske sosiologen Anthony Giddens for ”disembedding” (Giddens [1990]1992:21). På norsk kalles dette for *utleiring*, og Giddens trekker frem to typer utleiringsmekanismer som er svært sentrale i utviklingen av moderne samfunnsinstitusjoner: *Symbolske tegn* (for eksempel penger) og *ekspertsystemer*. Med det siste begrepet mener han systemer av teknisk art, eller faglig ekspertise som organiserer store områder av det materielle og sosiale miljøet vi lever i idag. (Giddens [1990] 1997:24ff). Dagens småskalaprodusenter på setrene møter bl.a. slike ekspert-systemer gjennom Mattilsynets⁷² generelle hygienekrav og gjennom møter med Mattilsynets kontrollører. For eksempel forteller K-12 at hun egentlig kunne tenkt seg å lage både hvitost og brunost, men at hun mer eller mindre har gitt det opp fordi det er så vanskelig å få tillatelse til å lage hvitost. Dette skyldes at det i dag generelt er et krav om pasteurisering av melken.

I den forbindelse kan jeg nevne prosjektet ”Ost 2000” – et delprosjekt under prosjektet ”Levende stølar” – som hadde som mål å stimulere til at ysting på setra kan bli en interessant tilleggsnæring. I rapporten legges det vekt på at den gamle tradisjonen er et avgjørende fundament for å kunne skape ny aktivitet i en nesten glemte næring, men at dette ikke er nok all den stund melkens ysteegenskaper har endret seg⁷³ og disse endringene er ikke fanget opp i den

⁷² Mattilsynet er det som tidligere het Næringsmiddelstilsynet.

⁷³ Disse endringene kom som en følge av at produksjonsmetodene i landbruket ble radikalt forandret etter 2.verdenskrig. Innsatsfaktorer som kunstgjødsel, kraftfôr og ny teknologi innenfor melkeproduksjonen har påvirket både jurlhelsen til norske melkekyr og melkeproduksjonshygienen. (Rapport Ost 2001). Sagt på en annen måte: Mastittfrekvensen har økt og innholdet av naturlige melkesyrebakterier i melken er endret.

tradisjonelle håndbårne ysteteknikken. Dette er en avgjørende utfordring for at tradisjonell ysting skal bli en næring med fremtid. For mens det i all industriell fremstilling av melkeprodukter av ulike slag stilles krav om pasteurisering, må småskalaprodusenter på setrene, som stort sett holder til i enkle hus uten strømtilførsel, basere seg på produksjon uten pasteurisering: ”Dette er særst krevjande, då målet om trygge produkt er det viktigaste av alle krav, om stølsysteminga skal verta eit interessant driftsalternativ på stølane”(Rapport Ost 2001)⁷⁴.

Alle mine foredlingssetre har en form for godkjenning av Mattilsynet, men foreløpig er det bare én av informantene som har godkjenning for produksjon og salg av lagret hvitost basert på upasteurisert melk. Og selv om ingen av mine informanter har hatt store problemer med å få godkjent sin produksjon, er det likevel noen informanter som er litt frustrert over regelverket: ”Landbruksministeren står der og sier at ’det ska vi støtt ja’. Og så møter du et regelverk som e totalt stengt for å drive med det dem støtta”(M-7). Selv om M-7 er litt oppgitt, har han selv bare positive erfaringer med Mattilsynet: ”Dem e fenomenalt greie her.. [...] æ tror han e ”kjøle” kunnskapsrik han som e her og sjekke altså. [...] Han sier at så lenge... æ har gode rutina på hygiene, og prøvan’ e god, så...”. Men M-7 tror at de som står for kontroll og godkjenning generelt trenger mer kunnskap. Det er kanskje på sin plass å presisere at dette ble sagt i 2004. Mitt inntrykk – etter intervjurunden – var at godkjenningen var litt avhengig av kompetansen ved det lokale Mattilsyn. K-12’s seter sogner til en avdeling av Mattilsynet som – i hvert fall i 2004 – hadde ansatte som hadde liten erfaring fra, og kunnskap om, slik småskalamelkeforedling. Hun fikk hjelp av en ekstern rådgiver før Mattilsynets kontroll:

Ho hjalp meg utrolig mykkje. [...] Ho besøkt alle setre i sommer; som har hatt det litt vanskelig med Mattilsynet med å få godkjent produkta... og hjalp te med å få laga sånn intern kontrollplan og alt det der... Og det hjalp godt. [...] Ho stilte opp, ja. Og så er ho så ivrig, og vil så gjerne at vi ska få det te. Ho føler det som en oppgave, og har nå ansatt en gardsbestyrer hjemme på garden og på ysteriet, for ho tykkje det er så viktig å hjelp i gang andre med oste-produksjon (K-12:8).

”Ho” referer til ysteteknologen Pascale Baudonnel – en fransk kvinne som kom til Norge i 1977. Hun slo seg etter hvert ned i den lille bygda Undredal i Sogn, der hun ble både geitebonde og osteprodusent. Undredal har lang tradisjon i å lage hvitost og brunost, men da Undredal fikk veiforbindelse med omverdenen i 1988, kom kravet fra Mattilsynet om at melk til ysting måtte pasteuriseres. Pascale tok da initiativ til å danne Undredal Stølsysteri i samarbeid med to andre geitegårder, hun utdannet seg til ysteteknolog og lærte seg alt om ysting med upasteurisert melk. Sammen med de andre i Stølsysteriet nedla hun mange tusen arbeids-

⁷⁴ Rapporten er dessverre ikke paginert. Sitatet står under punktet *Kurs og opplæring* innledningsvis i rapporten.

timer og masse penger for å få i stand et ysteri som tilfredstilte Mattilsynets strenge krav. På den måten kunne de fortsette den tradisjonelle produksjonen av hvit geitost uten pasteurisering. For Pascale nektet å gå på akkord med kvaliteten på osten. Det finnes en naturlig bakterieflora i osten, og det er denne som setter den gode smaken og gjør den bedre enn industriprodusert ost. Ved pasteuriseringen blir melken ”nullstilt” og bakteriene tilsatt under sterile forhold etterpå, og Pascale hevder at osten aldri blir like god, ettersom alt særpreg forsvinner. Hun mener vi er alt for redde for bakterier her i landet. Dette til tross for at 99 % av bakteriene er sunne og gode, og at vi faktisk trenger dem for å leve. Og når det gjelder bakteriene som kan føre til sykdom, mener hun at vi har kunnskaper nok til å vite hvordan vi blir kvitt dem. Under tilvirkningen av osten lar man rett og slett de gode bakteriene ta knekken på de farlige. Men Pascale påpeker at det er viktig at melken er fersk; Undredal Stølsysteri yster alltid av dagfersk melk⁷⁵.

I 1997 tok Pascale initiativ til å stifte foreningen Norsk Gardsost – en organisasjon for bevaring og utvikling av norske tradisjoner for lokal, håndverksmessig foredling av melk. Pascale er kursleder på ystekurs, og har bl.a. også vært en viktig pådriver i arbeidet for å få aksept hos myndighetene for at småskalaproduksjon av melkeprodukter og ost ikke skal legges under samme regelverk som industriproduksjon.

At det er en utlending som bidrar med rettleiding i melkeforedling er ikke noe nytt. Midt på 1800-tallet var det ”oplyste og kyndige” menn fra Sveits som ble hentet inn. Dette kom i stand etter at ”Det 1. ste norske Landbrugsmøde” i 1849 tok for seg hvordan ”Udbyttet af Sæterbruget kunne forøges” (Reinton 1961: 417). Der kom det frem at rensligheten på setrene måtte bli bedre og at man måtte få nye og finere osteslag. Det ble foreslått å sende ut ”oplyste og kyndige” menn for å undervise og rettlede i bedre seterstell. Sveits var på denne tiden ansett som et mønsterland både når det gjaldt dyrestell, seterbruk og melkeforedling, og i første omgang var det derfor naturlig at det var sveitsere som ble hentet inn til denne oppgaven. De første kom på begynnelsen av 1850-tallet. Senere overtok norske menn – og etter hvert kvinner – opplæringen på setrene (Reinton 1961: 418ff). I vår tid er det altså en kvinnelig ysteteknolog fra et fjellområde i Syd-Frankrike som har stilt seg i bresjen for å bistå norske seterbrukere som ønsker å tilby tradisjonelle melkeprodukter til turistene som kommer forbi.

⁷⁵ For ordens skyld kan jeg tilføye at de i Frankrike har en helt annen tradisjon for slik ysting; der finnes det omtrent 10.000 gårdsysterier, og av dem er det toppen femti som produserer av pasteurisert melk. Opplysningene om Pascale Baudonnel er hentet fra informanter og fra: <http://www.aperitif.no/index.db2?id=105376> (Lesedato 10.7.2009), (lesedato 10.7.09) og fra artikkelen: ”Tradisjonsmat må produseres etter tradisjonelle metoder” av Heidi Fossnes. I: Magasinet *BUNAD* nr. 2/04

Noen av mine informanter er inne på at melkeforedlingen er arbeidskrevende og at de ikke har tid til å få gjort alt de kunne ha lyst til mht melkeforedlingen. Ragnar Pedersen påpeker også hvor arbeidskrevende den gamle seterdriften var. Etter århundreskiftet (1900) ble det vanskeligere å få tak i tilstrekkelig arbeidskraft til setrene fordi industri og handel – som spilte en stadig større rolle – kunne tilby lettere arbeid og bedre betaling enn gårdbrukeren. Pedersen trekker frem mangelen på arbeidskraft som en av tre faktorer som påskyndet prosessen med oppløsningen av seterbruket (Pedersen 1974: 168). De som driver gårder og setre i dag må i stor grad stå for det meste av arbeidet selv – det er ikke blitt billigere å få tak i kvalifisert arbeidskraft. Et par av mine informanter som driver med mye utadrettet virksomhet, har i stor grad måttet basere seg på at de hvert år må lære opp nye unge jenter til ”setertausere”. Flere nevner at tiden de har til disposisjon setter rammer for hva de kan ha kapasitet til. Tiden som et knapphetsgode blir også trukket frem av deltakerne i ”Prosjekt Ost”. De produsentene som har vært i markedet er enige om at avsetningen ikke er problemet; det er *tiden* til å produsere som er den avgrensende faktoren. Men selv om tiden kan sette en stopper for enkelte ting, vil seterbrukerne gjerne lage noen tradisjonelle seterprodukter⁷⁶. Det er særegne produkter som man ikke får tak i så mange steder – produkter som i vår tid gjerne får en tilleggsfunksjon som ”mat med kulturopplevelse”(M-8) eller ”produkta med historie” (M-11).

Flere av de tradisjonelle seterproduktene har dermed gått fra å være ”forråd til levemåten på den faste bustaden” til å bli en del av en opplevelse. For som en av mine informanter sier det: ”E er interessert i at vi skal selg’ opplevelsen. Vi skal selg en brunost, med lukt og smak, og ei søt budeie og... [...] Det er’ke en ost... det er et lite stykke Norge, liksom” (K-13). Som denne informanten, er også flere av de andre opptatt av at det følger en opplevelse eller historie med produktene man kjøper på setra; historier om det tradisjonelle seterbruket, livet på setra, ystingen, de gamle kurasene osv. Dette blir også understreket i oppsummeringen av prosjektet ”Ost 2000” der det bl.a. heter at ”prosjektet har sett fokus på stølsysteming der opplevinga og historia som ein kan knytte til produkta er ein viktig del av sluttproduktet til forbrukaren” (Rapport ”Ost 2000”⁷⁷). De tradisjonelle seterproduktene har med andre ord fått et litt nytt meningsinnhold – eller en tilleggsfunksjon – noe som i følge Anders Salomonsson er ganske vanlig i forbindelse med revitalisering. Han har bl.a. beskrevet hva som skjedde med

⁷⁶ Det er også inntrykket jeg sitter igjen med etter å ha undersøkt litt hva andre ”moderne småskalaprodusenter” rundt omkring i landet produserer og selger. For mens de nyoppstartede gårdsystemene i mange tilfeller lager utenlandskinspirerte oster som chevre, raclette, ricotta og oster av feta-type (Hjeltnes 2003), holder setrene seg hovedsakelig til gamle, tradisjonelle – og lokale – spesialiteter.

⁷⁷ Rapporten har ikke sidetall, men dette står innledningsvis under *Kurs og opplæring*.

det tradisjonelle hjemmebryggede ølet på Gotland etter at hjemmebryggingen ble revitalisert utover på 1970-tallet: ”Lite tillspetsat kan man säga, att det förvandlas från dryck till symbol” (Salomonsson 1985:11). Han påpeker at et gammelt fenomen kan gjenopptas og tilsynelatende være helt uforandret, men at man nesten alltid finner at fenomenet har fått en ny betydning for de ”berørte parter” hvis man studerer det nærmere (ibid). Hva mine informanter angår, er mitt inntrykk er at de er bevisste på at de ved å lage de tradisjonelle produktene både bidrar til å ta vare på en viktig del av setertradisjonen, og at de ved å selge dem, formidler noe av denne historien til de besøkende. For de sistnevnte inneholder setersmøret, dravlen eller sauposten en historie fra en – i våre øyne – romantisk fortid. Man kan kanskje tillate seg å si som Salomonsson; at de tradisjonelle seterproduktene til en viss grad er blitt forvandlet fra mat til symbol i forbindelse med revitaliseringen.

Turister på setra – før og nå

Seks av de tretten setrene som er med i min undersøkelse har åpnet opp for en eller annen form for turisme. Alle disse har i større eller mindre grad foredling, salg og servering; men kun én tilbyr foreløpig – i 2004 – overnatting på selve setra.⁷⁸ Og som jeg skrev i Kap.1, er det ikke noe nytt at folk som ferdedes i fjellet har oppsøkt setrene for å få mat eller nattely. Dette kunne gjelde både jegere og annet ferdefolk, og etter hvert som ”oppdagelsesreisende” eller andre fotturister begynte å oppsøke fjellet utover på 1800-tallet, benyttet også de seg av setrene for å få mat og tak over hodet. Fra 1800-tallet fins det for eksempel utallige bøker skrevet av eventyrlystne engelskmenn som blant annet forteller om sine møter med den norske fjellheimen og den – for dem – meget eksotiske seterdriften. Flere beretter om budeier som overlot gjestene sengene sine og som raust stelte i stand mat til dem. Den Norske Turistforeningens årbøker forteller lignende historier.⁷⁹

Noe større omfang i turisttrafikken ble det ikke før i siste halvdel av 1800-tallet. Da kom også overnatting på setrene inn i mer organiserte former ettersom noen seterbrukere satte opp egne hytter til fotturistene. Flere av dagens mest kjente turisthytter; bla. Gjendebu, Spiterstulen, Skogadalsbøen og Turtagrø, var opprinnelig setre i full drift. Alle disse setrene bygde egne

⁷⁸ I tillegg til denne, kommer Dugnadsetra. Den har ikke overnattingsmuligheter for besøkende på selve setra, men den har en selvbetjent turisthytte som nabo – der kan kursdeltakere og evt. andre interesserte bo.

⁷⁹ Av disse er William H. Breton’s bok fra 1835 den tidligste jeg har kommet over. Etter 1850 er det mange beskrivelser fra vandringer i norske fjell; for eksempel bøkene til Metcalfe [1856], Williams[1859], Wyndham [1861], Lees og Clutterbuck [1882] samt Slingsby[1904]. Alle disse engelskmennene har utførlige beskrivelser av overnattinger på norske setre. I Den Norske Turistforening’s årbok fra 1872 er det for eksempel flere skildringer fra norske fotturister som har overnattet på setre.

overnattingsplasser til fjellfarende i løpet av 1800-tallet⁸⁰ – de fleste i siste halvdel da det ble flere folk i fjellet. Sjølfolket på setrene ble vertskap for turister i tillegg til arbeidet på setra og hjemme på gården. Med økende turisttrafikk utover på 1900-tallet ble turismen gradvis hovedgeskjeften mange steder, og den tradisjonelle seterdriften fikk stadig mindre betydning. Etter hvert ble seterdriften lagt helt ned på disse setrene.⁸¹

Lars Reinton beskriver i 3.bind av *Sæterbruket i Noreg* hvordan turismen i seterstrøkene økte fra slutten av 1800-tallet; spesielt gjaldt dette i seterstrøkene i de store dalene på Østlandet. Denne virksomheten begynte noen steder allerede på 1880-tallet, men økte betraktelig utover på 1900-tallet. Folk tok inn på setre eller seterpensjonater og hoteller som var bygd på setrene, og etter hvert var det også mange som bygde seg hytter i seterstrøkene. Det gamle seterlivet levde videre ved siden av turisttrafikken. Kyrne beitet, de ble stelt og melket. Turisttrafikken ga seterbrukerne større inntekter i kontanter og sparte dem for hjemtransport av varene, men det ble vanskeligere å få tak i budeier fordi de unge jentene heller ville jobbe på pensjonater og hoteller. (Reinton 1961: 463ff). Turisttrafikken var på mange måter med på å holde seterbruket oppe, men den bidro også til endringer. Isolasjonen, søndagsfreden og roen ble det slutt på de fleste steder, og forholdet mellom vert og gjest ble forandret – Reinton mener at den naturlige gjestfriheten på setrene ble borte mange steder. Mens fremmede tidligere stort sett ble mottatt med seterkost og tilbud om gratis overnatting hvis det var nødvendig, ble det nå mer forretningsmessig. Reinton påpeker imidlertid at seterbruket gjennom turisttrafikken også ble en ”formidlar av folkefellesskap og skjønsemd, folkegrupper og land og by imellom” (Reinton 1961:468).

Går vi nå til de seks ”turistsetrene” i min undersøkelse, har én av dem tatt imot turister – også for overnatting – helt siden disse begynte å komme rundt 1860. En annen seter hadde overnatting for turister en tjue års tid frem til den ble lagt ned en periode fra 1946. Denne setra startet med salg og foredling i 1994 – 15 år etter at driften ble gjenopptatt. Dugnadsetra har hatt en form for utadrettet virksomhet siden de begynte med seterkurs på 1970-tallet, mens de

⁸⁰ På Spiterstulen satte Steinar Sulheim opp et tilbygg for jegere og ferdafolk i 1836 (Til fots i Norge 2000:230). I 1875 ga DNT den daværende eier av Skogadalsbøen midler til å bedre losjiforholdene på setra, og i 1888 bygget DNT sin egen hytte der. (JOTUNHEIMEN 1987:102f). På Turtagrø startet Ole Berge hotelldrift på seteren sin i 1888, etter at det i flere år hadde vært vanlig å ta imot fjellfarende i det vesle selet på setra (Møller 2001:99).

⁸¹ På Gjendebru ble for eksempel seterdriften nedlagt i 1946, på Turtagrø tok seterdriften slutt i 1958, på Spiterstulen sluttet de med seterdriften rundt 1965 og på Skogadalsbøen rundt 1980. (Pers. medd.)

tre siste setrene begynte de med turisme først på begynnelsen av 2000-tallet.⁸² Mitt inntrykk etter å ha intervjuet disse seterbrukerne, er at ”turismen” for de aller fleste startet – slik Reinton beskriver – som en naturlig form for gjestfrihet. M-1 sier for eksempel:

Me har jo i alle år... hvis det har kommet turistar og stoppa ute på trappa, så har me ofte invitert dem inn på ein kopp kaffi og slike ting. Og folk har fått komme inn og smaka litt rømme. Og så var det nå enkelte som ymta frempå om at: 'kafor starter dere ikkje opp med litt kafédrift i plassen for å bare gi vekk produktene'? Så blei det nå slik da... (M-1).

Alle seterbrukerne sørget for å få godkjenning fra Mattilsynet slik at de kunne annonsere og selge seterprodukter i lovlige former. Når jeg spør en av dem om hvorfor de driver med slik ”åpen-seter-virksomhet”, svarer hun litt stille: ”Det e mykkje det at det ha vore slik” (D-11). Og hun bekrefter dermed til en viss grad noe etnolog Liv Emma Thorsen antyder i boken *Det fleksible kjønn*. Thorsens hypotese er at bondebefolkningen fortsatt formidler en kulturell tradisjon eller livsform som skiller seg ut fra andre livsformer i det norske samfunnet. Hun påpeker at samfunnsutviklingen i dette hundreåret langt på vei har visket ut de ytre kjennetegnene på kulturell variasjon, ”mens menneskers tankeverdener – de kognitive strukturene i kulturen – har innslag av elementer som har sin rasjonalitet i førindustrielle livsformer” (Thorsen1993:12). D-11 sier at ”det har vært slik”. Hun er vokst opp med et seterbruk der folk som har kommet forbi alltid har vært velkomne. Og selv om de nå har begynt å ta seg betalt for smøret, rømmen eller dravlen som folk får med seg hjem, syns de det er vanskelig å begynne å ta seg betalt for at barn for eksempel er med på melking, eller at voksne er med på en kulturkveld på setra:

KE: Men når dere arrangerer kulturkvelder må vel folk betale en viss sum for å komme inn? Eller er det bare slik at det er muligheter for å kjøpe kaffe hvis noen har lyst?

M-11: Ja, ja... vi e'kje så kjøle gæle kremmere sjø'. [...]Vi e litt for mye slik da... har vore. [...]

D-11: Vi har nå skjönt det nå at vi e nødt te å lær' oss å ta oss betalt. [...] Det e jo på en måte en åpen gård; altså det e jo en opplevls bare det å komm' på setra... en levende støl; at det e dyr der... Ja, det å vetta å ta seg betalt... men ka skal en ta betalt fær?

K-11: Hvordan skal folk komme inn der? Altså... skal det være en port, skal det være gjerder rundt hele..... det blir jo så unaturlig.

Med vår tids rasjonalitet har de etter hvert innsett at de er nødt til å lære å ta seg betalt. Men jeg syns dette sitatet viser at det butter litt imot; de syns fremdeles det er vanskelig å ta seg betalt for opplevelser på setra. Dette er kanskje en bekreftelse på at noe av den ”førindustrielle tankegangen” fremdeles lever videre? Reinton hevder at den naturlige gjestfriheten ble borte

⁸² Disse startet opp med seterdrift i hhv 1985, 2001 og 2003, og startet opp med salg/servering til turister i hhv 2002, 2001 og 2003. Dugnadsetra har hatt sammenhengende drift, og startet med kursvirksomheten i 1972. Hvordan det var med turismen mens eierne drev med tradisjonell seterdrift før den tid, kom ikke frem i intervjuene. Men Dugnadsetra har – i sin nåværende form – i hvert fall i en årrekke vært åpen for servering og salg av seterprodukter i mer eller mindre grad.

mange steder og at ”turismen” ble mer forretningsmessig. Mitt inntrykk er imidlertid at mye av den tradisjonelle gjestfriheten lever videre hos mine informanter – til tross for at alle etter hvert har begynt å ta seg betalt for håndfaste varer som kaffe og seterprodukter. Det som kan kalles tradisjonsformidling er fremdeles stort sett helt gratis⁸³.

Rent ytre sett kan ”mine turistseterbruk” ligne litt på det som Reinton har beskrevet fra seterstrøkene i de store dalene på Østlandet på slutten av 1800-tallet og i første halvdel av 1900-tallet. Spørsmålet er om ikke motivasjonen både hos dagens seterbrukere og turister er ganske annerledes. Riktignok er fire av de seks seterbrukerne avhengig av å få avsetning for melkeproduktene ettersom de ikke kan levere noe av melken. Likevel fremhever nesten alle informantene som har åpnet opp for turister at det å formidle en forståelse for landbruket er en like viktig motivasjon; for enkelte nesten vel så viktig. Som jeg har beskrevet ovenfor, skrev Reinton allerede i 1961 at seterbruket gjennom turisttrafikken også ble en formidler av fellesskap og forståelse mellom folkegrupper og by og land. Slik sett er ikke dette noe nytt. Forskjellen er at dette i dag antagelig er mer bevisst fra seterbrukernes side.

For mine ”turistinformanter” er stort sett meget bevisste på at de har et ansvar for å være en form for formidlere. Og denne bevisstheten eller refleksiviteten er typisk for vår tid. Anthony Giddens hevder at refleksiviteten inntar en annen karakter med modernitetens inntog. For mens refleksiviteten i førmoderne sivilisasjoner stort sett begrenset seg til omfortolkning og klargjøring av tradisjonen, brytes i dag tenkning og handling konstant mot hverandre (Giddens [1990]1997:34). Mine informanter lever i en ny tid; de velger selv i hvilken grad de vil følge tradisjonen og de er relativt bevisste på hvorfor de handler som de gjør. I motsetning til det som var vanlig på slutten av 1800-tallet, lever de i en tid der de færreste har tilknytning til landbruket⁸⁴. Folk flest er fremmedgjort i forhold til landbruket, og maten – som delvis importeres fra alle verdens kanter – er lett tilgjengelig i butikkene. Sett i dette perspektivet er det ikke å undre seg over at en del bønder i dag går aktivt ut og inviterer folk opp på setra. For som det har kommet frem her og i foregående kapitler, er seterbrukerne meget bevisste på at det i vår tid er nødvendig å formidle – som Reinton sier – folkefellesskap og forståelse,

⁸³ Unntaket her er Dugnadsetra, som naturlig nok tar betalt for seterkursene. Her er kost og losji inkludert i kursprisen, men kursprisen er relativt lav sammenlignet med andre kurs av tilsvarende varighet. Men som på de andre setrene, kan alle folk på kortere dagsbesøk, fritt være tilskuere til melking, separering, brunostkoking, kinning osv. Og alt budeiene evt. forteller om prosessene, tradisjonene osv. er selvfølgelig også kostnadsfritt.

⁸⁴ I 1875 var for eksempel 28,4 % av befolkningen over 15 år sysselsatt i jordbruket, mens det i 1990 bare var 2 % som var sysselsatt i jordbruket. For ordens skyld kan jeg tilføye at av den totale befolkningen over 15 år i 1875 var det 61,7 % som var yrkesaktive. Dermed var det nærmere halvparten av de yrkesaktive som var sysselsatt i jordbruket. Tallene er hentet fra: <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/9-2.html>

mellom folkegrupper og by og land. Kanskje dette er den største forskjellen på seterturismen før og nå?

Setra som glansbilde eller ”ekte råvare” i opplevelsesindustrien?

Med sitt åpne seterbruk ønsker informantene å skape en forståelse for hvilke verdier norsk landbruk generelt – og seterbruket spesielt – frembringer. De vil også at folk utenfor landbruket, spesielt barn og ungdom, kan få et lite innblikk i husdyrbrukernes arbeid og hvordan noe av maten vår blir til. Etter at de Regionale miljøprogrammene ble etablert i 2005, begynte bøndene å bli belønnet for å drive slike åpne seterbruk, og jeg syns i den forbindelse at det kan være betimelig å spørre hva som ligger bak når seterbruket blir løftet frem på denne måten. I det hele tatt kan man spørre seg hvilken rolle setra skal ha i fremtiden. Skal den være et slags glansbilde av norsk landbruk – en ”ekte råvare” i turistindustrien?

At mine ”turist-informanter” velger setra og ikke gården, er helt naturlig. Det passer bedre å ”invitere” folk opp på setra ettersom det stort sett bare er der de driver med noen form for foredling av melken. Og, som jeg skrev i Kap. 4, er det på en måte som er lett gjennomskuelig for folk flest fordi foredlingen i høy grad foregår på ”gamlemåten” eller med en enkel form for teknologi – i det hele tatt mer oversiktlig enn i et moderne meieri. I tillegg skjer alt i nærhet til selve melkeproduksjonen; dyr på beite og selve melkingen. Et annet poeng er at det i vår tid antagelig bare er på et slikt sted folk flest kan få anledning til å oppleve noen form for melkeforedling. I et vanlig meieri kan kun grupper – for eksempel skolebarn og folk i voksenopplæring – få omvisning etter avtale.⁸⁵ På setra kan hvem som helst stikke innom uten avtale. De fleste informantene – også de som ikke har satset på foredling og turisme – forteller at det jevnlig kommer folk innom for å titte: ”Alle har likt å komme på setra. Så e har mykkje meir besøk de månedene e er på setra enn det e har når e er heime”(K-10).

Så kan man spørre seg hvilket inntrykk ”vanlige folk” sitter igjen med etter et besøk på en av ”mine” åpne setre. Er det et ”ekte” bilde av seterbruket? Både ja og nei: Jeg vil påstå at det er et ekte bilde av seterbruket i dag med den variasjonen det innebærer. Mine informanter viser frem seterbruket som en levende tradisjon og en bærekraftig driftsform for vår tid. For selv om de er opptatt av å ta vare på setertradisjonen, er de åpne for moderniseringer som gjør hverdagen på setra lettere. Og dette er ikke noe nytt. Seterbrukere har opp gjennom årene vært

⁸⁵ Denne opplysningen har jeg fra en telefonsamtale med Tine’s forbrukersenter. Skoler må selv ta kontakt; det er så mange klasser at Tine ikke har noen mulighet til å tilby alle elever omvisning.

åpne for endringer – for eksempel tok de etterhvert i bruk både separator og melkemaskin som lettet seterstellet betraktelig. Men selve seterbruket ble ikke oppløst av den grunn. For mine informanter handler det om å innrette seg litt mer lettvint og praktisk for at de ikke skal slite seg ut på seterdriften⁸⁶. Slik jeg tolker mine informanter, er de fleste opptatt av balansen mellom det nye og det gamle: ”Utfordringa, det ha vore å få te ei ... rasjonell, moderne seter ... men som ha haft det gamle i seg”(M-11). Motor eller ei; for de besøkende er det likevel relativt oversiktelige og lett gjennomskuelige prosesser. Den motordrevne separatorene er for eksempel nokså lik den tradisjonelle hånddrevne typen, og fungerer som den. Og på de setrene som også driver med ysting eller koker brunost, foregår dette i vedfyrte ystekjeler.

Besøkende vil dermed kunne få et godt innblikk i prinsippene i produksjonen av noen av våre vanligste melkeprodukter, samtidig som de får en anelse av hvordan noe av det tradisjonelle seterarbeidet foregikk. Mange vil utvilsomt få seg en aha-opplevelse når de kan se en del av produktene som nysilt melk kan gi opphav til. Men hvis ikke seterbesøket inneholder en grundig innføring i seterhistorien, vil det være vanskelig å danne seg et godt bilde av seterbruket midt på 1800-tallet da det var på sitt mest intense. De besøkende vil for eksempel vanskelig kunne forestille seg hvor arbeidskrevende all den nitidige melkeforedlingen var; spesielt før separatorene kom på slutten av 1800-tallet. De får heller ikke inntrykk av alt strevet med fôrsankingen som fant sted i tilknytning til setra, eller redselen for rovdyr som de unge gjeterne opplevde. Og sist, men ikke minst, blir de besøkende antagelig heller ikke klar over det store forvalteransvaret kvinnene hadde på setra, eller det tette kvinnefellesskapet som eksisterte i setergrendene før melkeleveringen til meieriene forandret seterbruket. Kanskje vil besøkende på setrene i min undersøkelse sitte igjen med et litt overdrevet idyllisk bilde av moderne melkeproduksjon generelt eller seterbruket spesielt. Men kanskje er det bedre enn ingenting? For mange er dette sannsynligvis den eneste anledningen de får til å oppleve noen form for melkeproduksjon, melkeforedling eller – ja, hva skal man si? – ”landbrukshistorie” på nært hold.

⁸⁶ En av dem har for eksempel bygget seg en enkel, liten melkestall med rørmelkingsanlegg som ligger rett ved seterbua. Melken går via rør direkte på melketanken eller separatorene inne i bua, der separering og kinning foregår. På denne måten spares budeiene for mye tungt arbeid; tidligere måtte de bl.a. trille fulle melkespann opp bakken fra det gamle fjøset, og løfte spannene opp trappen og inn i bua. Andre setre har spannmelkemaskiner; enten i nybygde ”gapahukfjøs” eller i gamle fjøs. To av setrene har selv bygget minikraftverk som er drevet med vannkraft fra små elver/bekker. Andre har aggregater for å få strøm. De fleste har etter hvert fått separatorene som drives med strøm, og enkelte har også montert motor på den gamle kinnen.

Og en ting er seterbrukernes motivasjon for å løfte frem setra, noe annet er myndighetenes motivasjon. For som jeg har vært inne på tidligere, er dette med å åpne opp setra for allmennheten også et ønske fra myndighetenes side. I forbindelse med innføringen av RMP i 2005, ble det tydelig at det å ta vare på og formidle de kulturhistoriske verdiene knyttet til seterbruket er en viktig oppgave for bøndene. Som jeg skrev i begynnelsen av dette kapittelet, har setre som driver med foredling og turisme i Møre og Romsdal fra 2009 fått 50.000 kr. i tilskudd. Under vilkårene for å få ekstra tilskudd står det blant annet:

På seter som får ekstra tilskot, bør det vere mogeleg å få kjøpe lokalt foredla mjølkeprodukt. Vising av seterkulturen ved t.d. demonstrasjon av tradisjonelle driftsformer som kinning, separering, ysting, ljåslått, kvessing av ljå, hesjing, lauving osv vil vere svært positivt. Grupper som t.d. skuleklasser, kan på denne måten få oppleve seterkulturen ved smak, lukt og eigen deltaking i aktivitetar.⁸⁷

Her går det klart frem at det pedagogiske aspektet er tillagt stor vekt. Bonden kan ta med seg noen få dyr på setra for å demonstrere deler av kulturarven⁸⁸. Det kan se ut som bonden med dette tillegges nye roller – som museumsarbeider og pedagog – i tillegg til å være matprodusent. Da syns jeg det kan være på sin plass å spørre hva slags tankegang som ligger bak denne formen for setertilskudd. Bli ikke ”åpne setre” med et så begrenset dyretall og ulike former for demonstrasjoner mer å betrakte som en form for iscenesettelser eller museumsvirksomhet? For man må kunne anta at en seterbruker som kun har 2-3 kyr eller 10-12 geiter⁸⁹ på setra bare har tatt med seg en liten del av besetningen. Skal slike setre kompensere for at det blir stadig færre gårdsbruk og stadig større avstand mellom produsenter og forbrukere? Skal dagens setre være ”råvarer i opplevelsesindustrien” eller relikter som brukes i pedagogisk øyemed?

Folkloristen Gunnar Alsmark har påpekt at myten om ”det gamle bondesamfunnet” i våre dager får god næring av turistindustrien, som i mange sammenhenger utnytter den folkelige kulturarven i kommersiell hensikt. Han mener at det handler om falsk historieskriving når man ”med konstlade medel håller igång, alternativt söker blåsa liv i, från den äldre bondekulturen utvalda och lösrykta kulturelement, antigen av kommersiella skäl eller idealistiska,

⁸⁷ Alle opplysningene er hentet fra ”Rettleiingshefte” for tilskot gjennom Regionalt miljøprogram for Møre og Romsdal 2009. Dette ligger på hjemmesiden til Fylkesmannen i Møre og Romsdal. (Lesedato 11.12.2009)

⁸⁸ Som jeg skrev på s.71 i dette kapittelet, er kravet i Møre og Romsdal minst 3 kyr eller 12 geiter

⁸⁹ Jeg kan for ordens skyld føye til her at Hordaland – i likhet med Nord-Trøndelag – har krav om minst 2 kyr eller 10 geiter som melkes hver dag på setra. I Hordaland er det et krav at det skal være minst 6 ukers setertid, at melken skal foredles på setra og at setra skal være åpen for interesserte. Da oppnås det maksimale tilskuddet på 40.000 kr. Enkeltsetre i Sør-Trøndelag med minst 4 ukers setertid og ”kommersiell foredling” får 35.000 kr. i tilskudd dersom ”hoveddelen av melkeproduksjonen” foregår på setra. Dette er 5.000 mer enn setre uten foredling og salg. Kravene og tilskuddene varierer med andre ord litt fra fylke til fylke.

men för nya syften, i en ny funktion” (Alsmark 1982:31). Lyrikeren Paal-Helge Haugen er, i en artikkel om bruk og vern av kulturminner i høyfjellet, også inne på den nye funksjonen som elementer fra den eldre bondekulturen kan få. Han skriver at mens disse kulturminnene er formet av en sammenheng der slitet for utkomme og daglig brød var det styrende element, er vår tids vern først og fremst koblet til rekreasjon og fritid. Det som en gang var en *overlevelsesressurs* er nå blitt en *opplevelsesressurs*. Våre behov, og dermed vår ressursutnytting, er vesensforskjellig fra de generasjonene som skapte det som i dag er våre kulturminner. Han er inne på at vår ettermoderne tid er preget av en tiltagende følelse av meningstap, og at markedet i en slik situasjon kan komme oss i møte for å dekke vår hunger etter mening og livsfylde. Som eksempel nevner han en turistoperatør som frakter oss til en opprustet seter der vi får røre i primgryten og smake på primen vi selv har rørt i (Haugen 1997:21ff).

Så kan man spørre seg i hvilken grad det dreier seg om historieforskning eller en ferdig-tolket illusjon om seterbruket når noen bønder idag inviterer besøkende inn på setra. Det er helt klart at en del fylker gjennom de økte setertilskuddene har forsøkt å bidra til å holde i gang eller blåse liv i deler av seterkulturen; eller for å bruke Alsmarks ord; utvalgte og løstrevne kulturelementer fra den eldre bondekulturen. Det faktum at seterbrukere kan få relativt store tilskudd ved å ta med seg en liten del av besetningen på setra og åpne opp for ”kommerisiell foredling”, øker inntrykket av en form for historieforskning eller illusjon. Men kanskje er det tross alt bra at det fremdeles eksisterer noen arenaer der allmennheten kan få et lite innblikk i deler av den tradisjonelle primærnæringen? Og mennesker som har hatt en positiv opplevelse på en seter vil kanskje ha en større forståelse for de positive sidene ved å opprettholde norsk landbruk?

Paal-Helge Haugen skriver at det som en gang var en *overlevelsesressurs* nå blitt en *opplevelsesressurs*. Jeg vil hevde at enkelte av mine informanter også ser på setra som en slags overlevelsesressurs, men da i en ny mening av ordet. Noen av dem har for eksempel gitt uttrykk for at reiselivet kan være en viktig alliansepartner; fordi man i flere sammenhenger har sammenfallende interesser. Og fordi setra i seg selv kan være en attraksjon for turistene. Enkelte av seterbrukerne ser mulighetene for at foredling, salg og servering på setra kan gi kjærkomne ekstraintekter til gården. For mens myndighetene i festtaler i mange år – og nå også gjennom RMP – har fremhevet hvor viktig det er å ta vare på de aktive setrene som er igjen, har det samtidig blitt vanskeligere og vanskeligere å overleve på de mindre husdyr-

brukene som vitterlig er de som stort sett opprettholder det tradisjonelle⁹⁰ seterbruket her i landet. Tidligere leder av Norsk Seterkultur, Jostein Sande, påpekte denne dobbeltheten i en leder i *Seterbrukaren*: ” I det politiske lendet står paradoksa i kø, fagre ord og auka tilskot til seterdrifta, men samstundes hardare akkord for det seterbrukande gardsbruket samla sett” (Nr. 2-2006:2). For det er en nok en kjensgjerning at det er ”familiebrukene” som holder liv i seterbruket her i landet: ”Berebjelken i seterdrifta vår er ’familiebruk’, små og mellomstore bruk, og utan at desse bruka no får eit løft får vi heller ikkje levande stølar og livskraftige setergrender” (Seterbrukaren nr.1-2006:2).

Uansett ser det ut til at myndighetene har innsett at det er vel verdt å forsøke å opprettholde det lille vi har igjen av seterdrift her i landet; både for å ta vare på den kulturarven seterbruket representerer, for å opprettholde noe av det tradisjonelle seterlandskapet og i mer pedagogisk henseende for å kunne la ettertiden få et lite glimt inn i den særegne seterkulturen som har hatt så stor betydning for den norske bonden – og det norske folk! – i flere hundre år. I så henseende kan det være nærliggende å se på setra som en slags relikv i vår tid. Men fra mine seterbrukeres synspunkt er setra ingen etterlevning fra det førindustrielle landbruket, men snarere en fornuftig og bærekraftig driftsform som burde ha fremtiden foran seg.

Seterbrukeren som kulturlandskapspleier ?

En mer eller mindre politisk styrt prosess innebar nedlegging av setrene og avvikling av fjellbeitet, sentralisering av meierier og konsentrasjon om innmarksdrift. Dette har ikke bare ført til at en tradisjonsrik institusjon som seterbruket mer eller mindre har forsvunnet. Det har også medført at jordbruket styres av monokulturens økologiske prinsipper hvor de spesielle naturforholdene i vårt land ikke utnyttes. Det synlige uttrykket er at utmarka gror til med økende hastighet (Christensen 1997:39).

Dette skrev etnolog Arne Lie Christensen i DNT's Årbok for 1997. Og det faktum at utmarka sakte men sikkert er i ferd med å gro igjen flere steder blir også understreket i sluttrapporten til prosjektet *Levande stølar*. Der slås det fast at gjengroingen av seterlandskapet er merkbar overalt – også i områder der det har vært kontinuerlig seterdrift – fordi antall dyr og dyreslag har minket som følge av at mange av setrene lagt ned driften. Rapporten peker spesielt på at det har fått stor betydning for gjengroing av utmarka at antall geiter har gått drastisk ned etter som geita i stor grad beiter ”buskvekster” som einer, vier og fjellbjørk. Samtidig blir det ikke lenger blir sanket ved i utmarka til ystingen på setrene (Norderhaug og Sickel 2002:36). I lik-

⁹⁰ Her mener jeg enkeltsetrene. Moderne fellessetre med store oppdyrkede og inngjerdede beitearealer rundt blir jo noe ganske annet.

het med de siterte skribenter, påpeker også mine informanter at utmarka gror igjen, og de ser med bekymring på hvordan det skal bli dersom utviklingen fortsetter som nå. Flere av dem fremhever at åpne seterlandskap har betydning for mange mennesker, og trekker i tillegg frem det faktum at det nå ser ut til at det fra flere hold etter hvert er blitt økt fokus på de såkalte samfunnsgodene som jordbruket produserer. Dette er også mitt inntrykk etter å ha fulgt med i avisene. For eksempel skriver forskerne Arne Olav Bævre og Ann Norderhaug fra Norsk institutt for planteforskning i en kronikk i Aftenposten med tittelen ”Kulturlandskapet – et samfunnsansvar” at vårt gamle kulturlandskap med tilhørende livskvalitet er truet. De mener at de største kulturlandskapsverdiene i form av bl.a. biologisk mangfold i dag stort sett finnes på de mindre og ekstensivt drevne gårdsbrukene og i utmarka, og at det er viktig at Stortinget nå er seg sitt ansvar bevisst:

Det er mulig å berge mye av det, dersom det finnes en gjennomtenkt nasjonal strategi for landbruk og levende bygder. [...] Budskapet til landbruket er lønnsomhet, men det er ofte ikke forenlig med å sikre den nasjonale arven i landskapet. [...] For kulturlandskapet vil et mangfoldig landbruk som utnytter et stort spekter av stedlige ressurser være positivt (Bævre og Norderhaug 2004).

Som jeg har vært inne på tidligere, har det også fra myndighetenes side vært poengtert at kulturlandskapet som landbruket produserer er av stor betydning for allmennheten. At seterlandskapet har en viktig samfunnsverdi ble også poengtert av Leif Helge Kongshaug på en seterkonferanse i 2003⁹¹. I sin åpningstale sa Kongshaug innledningsvis at Norge, i motsetning til de fleste andre europeiske land, fremdeles har igjen sterke setermiljøer, og at Norge derfor har et særskilt ansvar for, også i internasjonal sammenheng, å ta vare på verdiene i seterlandskapet. Han fremhevet at det er et felles ansvar å ta vare på setra og seterlandskapet; både fordi det er viktig for landbruksnæringen og turistnæringen, og fordi det er en del av arven til neste generasjon. Videre understreket han at aktiv seterdrift er viktig for det biologiske mangfoldet. Kongshaug trakk også frem at Norge har vært en sentral aktør i WTO-forhandlingene når det gjelder å legge vekt på landbrukets bidrag til å produsere viktige fellesgoder som bl.a. kulturlandskap og biologisk mangfold i tillegg til produksjonen av matvarer. Han mente at den såkalte grønne støtten var i ferd med å bli den mest ”stuerene” form for støtte; den har liten innvirkning på produksjon og handel (Kongshaug 2003).

Sommeren 2004 foregikk det intense WTO-forhandlinger i Genève. Da jeg snakket med mine informanter utpå høsten dette året, var det naturlig at vi kom inn på WTO-forhandlingene og

⁹¹ Konferansen ”Norsk stølsdrift – levende kulturarv av stor internasjonal verdi” var et samarbeid mellom Landbruksdepartementet, Norges Turistråd, Norsk Bonde- og småbrukarlag, Norges Bondelag og Norsk seterkultur.

hvilke følger en evt. WTO-avtale ville kunne få; både for norsk landbruk generelt, og de forholdsvis små husdyrbrukene og seterbruket spesielt. Noen hadde ikke fulgt med i debatten, og blant de andre var det litt delte meninger. Flere var skeptiske til en slik avtale, mens noen hadde et håp om at det kanskje kunne være en fordel, fordi det åpner mulighetene for at staten kan gi mer støtte til for eksempel seterbruk og kulturlandskapspleie:

Men at vi kan dra fordeler av det i Norge, det trur e på. Fordi at det som nå åpne seg av støtteordninga, det e nettopp de grønne; ikkje produksjonsdrivende. Altså; ta vare på bygder, kulturlandskap, hindre forurensing, ta vare på tradisjona, kultur, rasa, ikkje sant, alt det der; sætring – det kan vi få så mye vi vil. Og ikkje minst sosiale goda; det med avlørsartilskudd; disse bitan der... det kan vi nesten gjære ka vi vil med (M-8).

I likhet med Kongshaug nevner også M-8 de grønne tilskuddene. Før jeg går videre, kan jeg for ordens skyld ta med en kort forklaring på de ulike ”boksene” som støtten til landbruket grupperes i innenfor WTO. Gul boks er støtte som har direkte effekt på produksjonen ved at det sikrer et visst inntektsnivå gjennom for eksempel målpriser eller produksjonsrettede tilskudd. Blå boks er areal- og dyrestøtte som skal ha begrenset produksjonseffekt, mens grønn boks innbefatter støtte til landbruket som ikke skal være knyttet til produksjon⁹². For eksempel miljøstøtte, velferdstiltak og støtte til vedlikehold av kulturlandskap. M-8 er aktiv i Bonde- og småbrukarlaget, og han er overbevist om at det må være grønt dersom vi skal ha tilskudd til landbruket i fremtiden. Han mener at dette begynner å sige inn hos stadig flere, og han er ikke alene om å være optimist. M-11 sier det slik:

M-11: Og det trur e, i fremtid'n så he staten... littvintar for dæm å kunna betal oss som landskapsarkitekta og kulturlandskapsarbeidera... hell å betal oss for å produsér mjølk eller kjøtt.[...]Men da e det om å gjær å kunn produsér mjølk og kjøtt på en slik måte at du kan gjær ta derre ... og det gjær du med å driv seter. For æ trur alder at vi kan få te å driv en landskapspleie uten at det e som en del tå næringa... Vi kun'kje reist inn på setra og så dreve ... og slie og berre haft det vækk...

KE: Men er det en slags dreining; at man skjønner at bønder gjør en viktig jobb som kulturlandskapspleiere?

M-11: Det begynna no å komm'. Og no sist mandag så ha vi besøk tå statssekretæren i Landbruksdepartementet, han Kongshaug, og den nye Bondelagslederen i fylket. Han óg seier det at ... at vi e storsamfunnets gartnera... Det e helt nytt. Det e bare slike særinger som vi det, som he preka om det no i ganske mang år.

M-11 er overbevist om at det ligger muligheter i dette med kulturlandskapspleie. Han er som M-8 opptatt av at staten kan bevilge penger på dette området – også innenfor en WTO-avtale all den stund slike tilskudd er i ”grønn boks”. Men når jeg spør om Kongshaug ga konkrete

⁹² Opplysningene er fra en kronikk i Nationen av Christian Anton Smedshaug , 19.1.2007. (www.nationen.no/meninger/Kronikk/article2530350.ece)

signaler om at myndighetene nå skulle begynne å subsidiere bønder for kulturlandskapspleie, svarer han: ”Han sa vel ikkje det hølt klårt; han villa ikkje ... Han la ikkje ut at dér kunna dem pøs ut peng’. E villa nå ha ham te å sei det da, men det fekk e ikkje te. Men han sa væl det at dér låg det muligheite” (M-11).

Og at bøndene har fått en stadig viktigere rolle som kulturlandskapspleiere er en tanke som også folk utenfor landbruket er opptatt av. For eksempel henviser en informant til noe finansmann og investor Trygve Hegnar har sagt i forbindelse med gjengroing av kulturlandskapet: ”Det e jo som Hegnar sa da; å betala kvar bonde eit visst beløp i året, var det ikkje eit par hundre tusen, var det ikkje det? 220 – 230 tusen. Og så la dei få halda kulturlandskapet” (M-1). Dette er et forslag som flere av mine informanter syns virket temmelig kunstig; de vil heller at de skal få betalt for selve produktene de fremstiller. Men forslaget om at bønder bør betraktes som kulturlandskapspleiere, er ikke Hegnar alene om. Sommeren 2004 kunne man for eksempel lese følgende i et avisinnlegg:

Den dagen samfunnet oppdager at Norge gror igjen, som følge av at landbruket ikke gis levelige kår, da vil statskassen åpnes for å ansette ”uproduktive” landskapspleiere. Det kan synes som om det i befolkningen er i ferd med å bli en økende forståelse for og vilje til å ansette mennesker som skal gjøre på heltid det bonden har hatt som et biprodukt av sitt arbeid [...] Derfor bør myndighetene være kjappe i vendingen og sørge for å endre yrkestittelen fra bonde til landskapspleier, mens det ennå er bønder igjen i bygdene. Når jobben allerede er betalt, vil landskapspleieren som et biprodukt kunne levere mat til konkurransedyktige priser (Oppen 2004).

Arne Lie Christensen er også inne på at bønder i vår tid må tenke nytt om sin rolle. I Fortidsminneforeningens Årbok *Kulturmiljø og landskap* (2003) antyder han at bøndene begynner å se på seg selv – eller ser seg nødt til å se på seg selv – som gartnere som vedlikeholder det norske landskapet. Han skriver videre at mange av dem samtidig prøver å skape nye næringer gjennom ulike former for turisme; gjerne med utgangspunkt i gamle og lokale tradisjoner: ”Mange bønder er i ferd med å gå over fra å produsere mat til å produsere landskap og kultur” (Christensen 2003:19). Så er det naturlig å spørre om bøndene vil akseptere – og finne seg til rette i – rollen som gartner eller museumsarbeider. Etnolog Ragnhild Hoel tror nok dette er vanskelig for mange, men hun trekker frem et eksempel på en seterbruker fra Hemsedal som ga uttrykk for at han trivdes i denne nye rollen. På en konferanse om seterdrift i Valdres sommeren 2000 sa han med ettertrykk: ”Vi era naturforvaltera, tradisjonsberera og kulturarbeidera” (Hoel 2003:54).

Ragnhild Hoel trekker frem at kombinasjonen natur, kulturarv og kulturlandskap blir fremhevet som Norges fremste fortrinn som reisemål av åtte av ti utenlandske turister, og at turistnæringen nå har kommet på banen og påpekt betydningen av et jordbrukslandskap i aktiv bruk. Hun refererer videre til Øystein Dahle i Den norske turistforening. I forbindelse med ”Fjellenes år” i 2000 erklærte han at ”bare tanken på at utkanten gror igjen får det til å gå kaldt nedover ryggen på oss i Turistforeningen”(Hoel 2003:54). Dahles uttalelse er omtrent på linje med flere av mine informanter som også ser på gjengroingen av utmarka med stor bekymring. K-9 sier for eksempel: ”Den gror tilbake ja. Skrekk og gru seier æ. Og det e hælt forferdeleg for heile Norge, så vidt æ sjer det” (K-9)..

Som denne informanten påpeker, berører denne gjengroingen av kulturlandskapet mange mennesker. Men hun ser positivt på den oppmerksomheten dette får i aviser og tidsskrifter: ”Det hjelper te å få folk bevisst, vet du, [...] og dem begynna vel å sjå det litt folk óg da, det e no snakk om det... at vi gjær en stør jobb hell... fortjeneste åt oss sjøl, ja”(K-9). Samtidig ser hun, som mange av de andre informantene, positivt på at myndighetene nå ser ut til å ville sette i verk tiltak som kan stimulere bønder til en drift som kan hindre gjengroing av kulturlandskapet. Men denne kulturlandskapspleien må være en naturlig del av næringen. Dette er understreket i Stortingsmelding nr.19:

Et system der det stilles krav om en produksjon av kollektive goder, men der det ikke er incentiv til en produksjon av jordbruksvarer er det ingen land som har gjennomført, og det vil sannsynligvis medføre betydelige kostnader knyttet til administrasjon og kontroll for at en skal oppnå hensikten og unngå misbruk. Det er videre et spørsmål i hvor stor grad en faktisk vil oppnå det etterspurte godet. Et kulturlandskap produsert uten en aktiv landbruksproduksjon, vil ikke bli oppfattet av produsentene og samfunnet som meningsfull virksomhet. (St.meld.nr.19:102).

Mange av mine informanter er også veldig opptatt av at kulturlandskapspleien må være en naturlig del av næringen. M-11 er sitert tidligere, og M-5 sier det slik: ”Grunnlaget må vær lønnsom drift tå vanlig jordbruksdrift”.

Med fortiden inn i fremtiden?

På en seterkonferanse i 2006 omtalte Jens Petter Løvstad fra Norsk Bonde- og Småbrukarlag både utmarka og seterdriften som ”den glemte ressurs”, og han avsluttet med å spørre om svaret på fremtidens utfordringer kanskje ligger i fortiden (Stenvik 2006). I dag høster for eksempel husdyra 285 millioner fôrenheter fra utmarka mens det i 1939 ble høstet ca. 740 millioner fôrenheter – dette til tross for at det da hadde det vært en lang periode med tilbake-

gang i beiting og setring. Potensialet i utmarka er altså langt større enn det som utnyttes i dag (Edelmann 1997:48). Hun mener det er viktigere enn noen gang at vi tar vare på og høster av de fornybare ressursene i utmarka. At dette også kan sees i et større perspektiv, ble understreket av avdelingsleder i Bioforsk Øst, Håkon Johs. Skarstad, i forbindelse med at regjeringen skulle legge frem en ny fjellpolitikk våren 2009. Han påpekte at det i et globalt perspektiv med klimaendringer og matmangel også er viktig å fokusere på utmarksressursene i fjellbygdene (Skarstad 2008).

Ved å drive seter utnytter mine informanter ressursene i utmarka, og flere gir uttrykk for at dette med å ta opp elementer fra fortiden er fornuftige løsninger også for vår tid. På hjemmesiden til Dugnadsetra – Gammelsetra i Grøvdalen – kan man for eksempel lese følgende:

Setertradisjonen høyrer med til ein levemåte som er økologisk i sitt grunnsyn, og difor tek det omsyn til ressursane slik at dei heile tida kan nyttast om att. [...]. Vi vil bruke Gammelsetra som eit døme på korleis ein i tidlegare tider utnytta utmarka og foredla mjølka på staden, og det livet som spann seg ikring dette. Vi vil ikkje først og fremst gjenskapa fortida, men derimot stiller vi spørsmål om ikkje noko av dette kan ha overføringsverdi for oss i framtida og om vi har råd til å la alt dette gå i gløymeboka⁹³.

Selv om ikke alle seterbrukerne i min undersøkelse sier det så direkte som i dette sitatet, har de i større eller mindre grad tatt opp elementer fra tidligere tiders jord- og husdyrbruk. Ni av de tolv gårdene har på eget initiativ tatt opp en – i manges øyne – gammelmodig og utdatert driftsform som seterdrift. Resten har videreført en drift som var i gang da de overtok. Bortimot halvparten foredler melken på setra; alt eller noe av den. For mange var det å kunne ta i bruk ressursene i utmarka en viktig motivasjon, og fem av de åtte setrene som driver med ku har etter hvert gått over fra NRF til gamle kuraser som er ”spesialister på utmark”. I tillegg er det én som har både NRF og Vestlands fjordfe. M-11, som driver med ”Sidet Trønderfe og Nordlandsfe” (STN), beskriver fordelene med denne kua i forhold til NRF-ku slik:

Den e ber beitar, han e mer mobil. Han e bér te å dra ut og flenkar te å komm tebakkers ... Og så e det en annen ting, [...] det går på det at det e ei ku som he minder kroppsvækt, og dermed så he du minder livnæringsfôr [...]. For å sei det enkelt; du får fler slåmaskinå på sommå kilo levende vekt... og de slåmaskinan e littar på foten... Den trår opp minder og den fêr littar).

Nettsiden til STN bekrefter uttalelsene fra denne informanten. Det står også at rasen er fruktbar, helsesterk og nøysom. I tillegg har STN som andre landraser et variert beitemønster, med

⁹³ www.gammelsetra.no (lesedato april 2007)

stort opptak av lauv og urter, slik at dyra utnytter utmarksbeitet godt.⁹⁴ Tre av informantene har Vestlands fjordfe, og om denne rasen heter det i en artikkel i Nationen at de er flinke til å ta seg frem og har appetitt på alt. Videre står det at de melker en del dårligere enn NRF, men at de til gjengjeld kan bruke mer beite og mindre kraftfôr. De har gode bein og klauver; spesielt tilpasset terrenget på Vestlandet (Høidalen 2007). De gamle, stedegne rasene har med andre ord egenskaper som det er vel verdt å ta vare på dersom man vil utnytte ressursene i utmarka, og i det hele tatt dreie produksjonen i en mer bærekraftig retning. Som jeg har vært inne på tidligere, tror flere av informantene at det også er penger å spare på en slik driftsform.

Noen av informantene mener at de gamle rasene også kan brukes som en slags merkevare. K&M&D-11 har STN-kyr og de ser for eksempel at det kan være fordeler med denne kurasen når de driver med turisme på setra: ”Og så e det nå no’, at ska du driv med turisme, så e det jo kanskje ei penar ku...” (D-11). ”Og så e det jo stedegen ku... før i dag så e det viktig å kunna sæl et budskap”(M-11). STN er en av våre eldste storferaser og blir av mange også sett på som et nasjonalt symbol⁹⁵ (Elden 2006). Og en ting er STN-kuas utseende og symbolverdi. En annen ting er kvaliteten på produktene fra denne rasen. For eksempel forteller M-8 at ”Sida Trønder’n e dokumentert å ha en helt annen mørbarhet enn anna kjøttslag. Det e Matforsk som har funne ut det”. Dette bekreftes av tester gjengitt i informasjonsbladet *Bjellekua*⁹⁶ som viser at ”kjøttet og melka til STN har spesielle gode egenskaper på fettinnhold, proteininnhold, smak og mørhet” (Elden 2006). Det er også flere ting som tyder på at utmarksbeiting i seg selv kan ha en positiv effekt på fettsyresammensetningen både i melk og kjøtt⁹⁷. Med andre ord: sunnere produkter! I 2006 startet Bioforsk et forskningsprosjekt der målet var å dokumentere kjøttkvalitet på storfe produsert på utmarksbeite – med særlig fokus på fettsyresammensetningen (Schärer 2006). Og mht melk ble det i 2007 startet et femårig forskningsprosjekt i regi av Bioforsk, UMB og Nilf der målet var å undersøke hvorvidt det er forskjell på kvaliteten på vintermelk og melk produsert på fjellbeiter. Resultatene etter ett år indikerer bl.a. mellom 50 og 100 % mer E-vitamin og betakaroten, betydelig høyere innhold av umettet fett og lavere innhold av mettede fettsyrer i forhold til vintermelken. Blir resultatene bekreftet

⁹⁴ <http://www.stn-avl.no/om-rasen/index.php> (lesedato 27.8.2009)

⁹⁵ Kari Mette Elden skriver videre i *Bjellekua* at Sidet Trønderfe og Nordlandsfe frem til midten av 1960-årene var den dominerende rasen i dal- og fjellbygdene i Sør-Trøndelag, på Nordmøre, i traktene langs svenskegrensen og i Nord-Norge. STN-rasen er en del av vår kulturarv, kulturhistorie og tradisjon (Elden 2006).

⁹⁶ *Bjellekua* er et informasjonsblad for husdyrgenetiske ressurser. Bladet er blitt gitt ut av Genressursutvalget for husdyr og Norsk Landbruksmuseum.

⁹⁷ En undersøkelse har vist at det er høyere innhold av flerumettede fettsyrer i lammekjøtt produsert på fjellbeite sammenlignet med lammekjøtt produsert på gjødslet innmarksbeite. (Schärer 2006: <http://www.forskning.no/Artikler/2006/oktober/1160912299.87/>)

når det femårige prosjektet er ferdig, kan dette øke verdien av seterdrift og bruk av utmarksbeite (Schärer 2008a og b). I et oppslag i *Nationen* høsten 2008 går det frem at organisasjonen Norsk Seterkultur er i dialog med Tine med tanke på å få egen tapping av setermelk – en melk som evt. kan selges som et bedre, sunnere og mer eksklusivt produkt enn vanlig melk fra kulturbeite (Bårdsgård 2008).

Fire av gårdene i min undersøkelse har etter hvert lagt om til økologisk drift; en driftsform som er basert mer på gårdens egne ressurser og uten bruk av industrielt fremstilte driftsmidler som kunstgjødsel og sprøytemidler. Med andre ord en drift som bygger på mange av de samme prinsippene som det allsidige husdyrbruket som ble praktisert mange steder her i landet frem til 2. verdenskrig. På en av gårdene valgte de å endre driften etter å ha sett baksiden av vår tids effektive og kraftfôrkrevende melkeproduksjon med høytstående dyr. K-9 forteller at de var med i Husdyrkontrollen de første årene de drev med geiter, og fulgte anvisningene mht kraftfôrmengde til punkt og prikke. Det ble masse kraftfôr, mye jurbetennelse og høye dyrlegeregninger. Til slutt valgte de å kutte drastisk ned på kraftfôret og legge om driften: ”Vi driv på gammeldags vis; æ trur det e likså greit æ. Vi ha forresten lagt om jorda te økologisk óg vi da. Vi bruka ikkje kunstgjødsel længer, og ikkje sprøte vi... æ tykkje ikkje det e riktig rett, æ trur itj det. Vi menneska bli dårlig av å held på sånn”. K-9 utdyper kanskje mer enn de andre informantene de negative konsekvensene av vår tids landbruk, men flere er inne på det samme. Noen reagerer også på at transportutgifter og miljøforurensing ikke tas med i det totale regnskapet. I tillegg gir flere uttrykk for at de er svært uenige i de statlige føringene mht stordrift i melkeproduksjonen.

Så kan man spørre seg om mine informanter er en samling bakstreverske, konservative bønder som lengter tilbake til en idyllisert fortid. Man kan oppfatte det som en form for nostalgi; definert av Ulrika Wolf-Knuts som ”längtan efter det förgagna” eller ”längtan tillbaka till något förlorat” (1994:62f). Selv velger jeg heller å tolke det som et ønske om å ta med seg det beste i det gamle jordbruket fordi det rett og slett vurderes som både fornuftig og bærekraftig. Flertallet av mine informanter har stilt spørsmål ved vedtatte sannheter i moderne landbruk; enten det gjelder veiledernes råd om kraftfôrmengder, det konvensjonelle landbrukets forbruk av kunstgjødsel og sprøytemidler eller bruken av kyr som ikke egner seg så godt i terrenget på nordvestlandet. Og mange av svarene har de funnet i tradisjonen. Men de har ikke bare blindt overtatt noe de har fått overlevert fra forfedrene. Eller for å si det med den britiske sosiologen Anthony Giddens ord: de har ikke sanksjonert en praksis fordi den er tradisjonell. Det holder

ikke: ”Tradisjonen kan rettferdiggjøres, men bare i lys av viten som ikke i seg selv er godt-gjort av tradisjonen” (Giddens 1997: 34). For i motsetning til tidligere tiders bønder, har mine informanter et valg; de kjenner alternativene og kan velge det de anser som det beste. Og dette refleksive forholdet til eget virke er i følge Giddens typisk for dagens mennesker. Det er et kjennetegn ved moderniteten. Kanskje man kan tillate seg å hevde at tankegangen til en del av mine informanter er noe i likhet med det etnolog Hilmar Stigum kaller for *ingeniørroppfatningen av tilværelsen* – dvs. at folk ikke er fornøyd med den løsningen de har overtatt fra andre og forsøker å finne en bedre⁹⁸ (Stigum 1947:55). Informantene har reagert på sider ved det industrialiserte landbruket; en form for landbruk som i løpet av en drøy mannsalder ble den nye normen. For Stigum er *ingeniørroppfatningen av tilværelsen* en motpol til *den konservative idé* – som vil si at man bare overtar det man har fått overlevert fra forfedrene som kulturarv. Dette gjelder både arbeidsmåter, religion, moral osv. (ibid:66). Stigum brukte det siste uttrykket om bønder som stort sett bare drev slik som fedrene hadde gjort før dem, mens de som stod for *ingeniørroppfatningen av tilværelsen* bl.a. var de som stod for nyvinningene som etterhvert skulle føre oss til dagens industrilandbruk. I dag kan man kanskje si at bildet er snudd på hodet. At det er det rådende konvensjonelle industrilandbruket som er den konservative idé – bøndene gjør bare det som den offisielle landbrukspolitikken og veilederne legger opp til, med stordrift, utstrakt bruk av kunstgjødsel, sprøytemidler og kraftfôr – mens det er bønder som mine informanter, som på sett og vis representerer et opprør mot dette ”nye tradisjonelle”, som står for *ingeniørroppfatningen av tilværelsen*. De utnytter sin frihet og vurderer på fritt grunnlag hva som er best for jord, dyr osv. De har tatt selvstendige, bevisste valg, og det de velger er elementer fra det gamle jordbruket som viser seg å være fornuftig og bærekraftig – også for oss i dag.

I sin hovedoppgave om bønder som driver økologisk, kaller Torstein Johnsrud informantene sine for nybrottsmenn og -kvinner, ikke relikter (Johnsrud 2005:2). Det er en treffende betegnelse også på de av mine informanter som selv har tatt initiativ til å starte opp med seterdrift og utmarksbruk, legge om til økologisk drift og/eller gå over til tradisjonelle, stedegne kurerer. Man kan kalle dette for revitalisering og dermed antyde at utviklingen har stoppet opp og blitt tilbakeskuende. Eller man kan kalle det en slags mottrend eller motkultur midt i globaliserings- og effektiviseringstrendene i jordbruket. I en artikkel om endringene i jord-

⁹⁸ Tankegangen henger sammen med *merkantilismen* – en betegnelse for en økonomisk politikk som var fremherskende i Europa fra midten av 1500-tallet til henimot slutten av 1700-tallet (Aschehoug og Gyldendals STORE NORSKE leksikon, bind 8, Kunnskapsforlaget, Oslo, 1982). Da gjaldt det først og fremst å forbedre, for eksempel redskaper og maskiner, slik at det kunne produseres mer og selges mer.

brukslandskapet som følge av de sterke strukturendringene i jordbruksnæringen, beskriver Ragnhild Hoel hvordan vår tids bønder også skal produsere kollektive miljøgoder og ta vare på kulturarven. Hun forteller bl.a. om bønder som har satset på seterdrift og turisme, og hun konkluderer med at disse mottrekkene kan kalles ”alternative, fornuftige løsninger for drift og næring, basert på lokale ressurser og lokal kunnskap – og mer i tråd med det vi i dag kaller bærekraftig utvikling” (Hoel 2003:55). For meg er lett å være enig i hennes synspunkter.

Det usamtidige i samtiden

Seterdrift betraktes nok av mange som en anakronisme i dag; en utdatert driftsform som har utspilt sin rolle i et moderne norsk landbruk. Mitt inntrykk er imidlertid at dagens seterbrukere stort sett er meget bevisste på at seterdriften er en fornuftig form for ressursbruk. Flere av de setrene som er igjen, blir i økende grad betraktet som små oaser det er vel verdt å ta vare på, og dette inntrykket blir forsterket ved at fylkene har økt setertilskuddene gjennom RMP de siste årene. For seterbrukere som har satset på turisme er det antagelig bare en fordel at seterdrift er en usamtidig og spesiell driftsform. For noen kan det imidlertid være en ulempe.

En av seterbrukerne fikk for eksempel problemer med naboene da han skulle bygge nytt fjøs på setra. I den gamle seterdalen der han holder til, hadde det ikke vært seterdrift på 40-50 år da han og to andre bønder valgte å ta opp igjen seterdrift med ku på hver sin seter på 1990-tallet. Dalen var nå preget av hytter, og selv om nok flertallet av hytteeierne var positive til å ha dyr rundt der inne, var det også noen som ikke ville ha det, og som derfor var imot fjøsbyggingen: ”De mente at det ikke hørte hjemme med... fjøs innpå stølen. [...] Det de grunnga det med var at det ikke hørte hjemme med fjøs der nå, fordi det var så mye hytter” (M-6). Min informant fikk imidlertid medhold overalt; både i kommunen, i fylket og til slutt i departementet: ”Jeg tror ikke det er mange fjøs som har gått helt dit”. Etter at fjøset kom opp, jenket naboskapet seg heldigvis til etter hvert, og nå går det greit. Muligens hadde det vært verre dersom det var innpåslitne geiter det hadde dreid seg om...

Da jeg tok min lille ringerunde våren 2009 kunne M-5 fortelle at kommunen nå har regulert inn et hyttefelt like i nærheten av hans seter. Han sier at hytteeierne selv må stå for gjerdingen hvis de ikke vil ha kutråkk rett innpå hytta, og at de vet at det er en seter i nabolaget som starter melkemaskinen kl 6 om morgenen hele sommeren. Men informanten lurer likevel på hvordan dette naboskapet vil utvikle seg etter hvert. Og mine informanter er ikke alene om å

være litt skeptiske til at det blir for mye hytteutbygging i seterområdene. I sin hovedoppgave *Eit skigardsdele – det kulturelle møtet mellom hytteturistar og bygdefolk på Beitostølen ikring 1980* siterer Knut Aastad Bråten en skribent som stiller seg skeptisk til turisme i seterområder: ”Stølsdrift og turisme går ikkje saman. Utbygging for turistformål i aktive stølsområde er begynnelsen til slutten på stølsdrifta” (Sondre Svalastog 1983, sitert i Bråten 2006:47). Bråten er selv ikke så kategorisk, og mener at mange faktorer har vært med på å avgjøre fremtiden for aktiv seterdrift på Beitostølen. Og at det er delte meninger om hyttebygging i seterstrøk kommer også frem i den svenske spørreundersøkelsen *Fäbodbruket – hotat näring*. Mange av bøndene mente at turismen og fritidshusbebyggelsen ofte er et stort hinder for seterdriften; blant annet fordi dyrenes bevegelsesfrihet kan bli innskrenket eller at hyttenaboene klager på at det lukter møkk. Men i rapporten ble det også påpekt at det ikke alltid er konflikt, og at noen av seterbrukerne også har uttalt seg positivt om turister og hyttefolk (Hansen og Jansson 1982). I fjerde bind av Norges Landbrukshistorie beskriver Reidar Almås litt generelt hvor sterkt bonderollen har endret seg i siste halvdel av 1900-tallet, og han er blant annet inne på ulempene ved å være husdyrbonde når ingen av naboene lenger er det. Lukt av gjødsel som tidligere ble forbundet med grotid og grøde, fører i dag heller til irritasjon og sinte henvendelser fra naboene. På den måten har det blitt tyngre å drive gårdsbruk i dag (Almås 2002: 398). Almås skriver ikke her spesielt om seterbruket, men mange paralleller kan trekkes til seterdriften. Med økt hyttebygging, er det ikke umulig at det kan bli vanskeligere å være ”kjerringa mot strømmen” i tiden fremover.

Et annet problem ved å drive med noe de fleste andre har sluttet med, er at det er få beitedyr i utmarka. Dette er bl.a. konsekvensen av de siste års landbrukspolitik som har prioritert større enheter – for det er ikke først og fremst samdrifter eller andre store melkeproduksjonsbruk som sender husdyr på utmarksbeiter. Noen av mine informanter ga uttrykk for at beitet i utmarka rundt setra blir for dårlig når det lir utpå sommeren:

Utmarkja gror jo att... og det e jo det so e en del tå problemet for kyrne òg; at beitetrykkjet e så lite, at graset blir gammalt før det blir beita. Så... det veks ikkje upp nytt, fordi kyrne vandra... så mykkje. Så hvis det hadde vøre større beitetrykk, så hadde det kjøme mykkje friskere gras og vøre bedre utøve hausten... Men det e for lite dyr, og det blir bare verre og verre[...] Øss he jo hatt enkelte vårbære, og dei tørke opp, altså, i august... så det går ikkje (M-5).

At kvaliteten på beitet blir dårligere som følge av mindre beitetrykk, slås også fast i Handlingsplanen for RMP (2009-2012) for Møre og Romsdal: ”Produksjon og kvalitet på beitet i det lågalpine området særleg i seterregionen og fjell-bjørkeskogen vert forringa på grunn av

for dårleg avbeiting”⁹⁹. Situasjonen er med andre ord ganske motsatt av tilstandene midt på 1800-tallet da ressursene i utmarka ble utnyttet til bristepunktet. Det gjaldt både det som kunne beites, det som kunne sankes til vinterfôr og alt som kunne brukes som brennstoff til ystingen. I dag er utmarka i ferd med å gro igjen mange steder og de regionale myndigheter har begynt å gi et tilskudd til beitedyr i et forsøk på å demme opp for denne gjengroingen. Så vil fremtiden vise om bruken av utmarka får sin renessanse.

Jeg har i dette kapittelet sett på ulike sider ved seterdrift i vår tid, og som vi har sett, møter seterbrukere i dag andre utfordringer enn sine forgjengere på 1800-tallet. Seterdrift er i dag blitt en marginal virksomhet og myndighetene har gjennom de Regionale miljøprogrammene forsøkt å stimulere til at vi skal klare å opprettholde det lille som er igjen av seterdrift her i landet. Med foredling og utadrettet virksomhet på setra har flere seterbrukere etter hvert gått inn i rollen som tradisjonsbærere og kulturformidlere, og noen setre fremstår som små oaser der folk flest kan få et lite innblikk i både husdyrstell og melkeforedling. Ettersom det tradisjonelle seterlandskapet sakte men sikkert er i ferd med å gro igjen mange steder, blir dagens seterbrukere også til en viss grad betraktet som kulturlandskapspleiere. Sett utenfra kan man undre seg på hvorfor bønder i dag vil ta opp igjen en usamtidig driftsform som seterbruk. For noen bønder er seterdrift imidlertid en fornuftig og bærekraftig driftsform som utnytter ressursene i utmarka, og som muligens også kan gi oss melk og kjøtt som er sunnere enn det som er produsert på kulturbeiter hjemme på gården og med høyt tilskudd av kraftfôr.

Men er det av den grunn noe som tyder på at det i årene fremover vil være rammebetingelser som gjør at seterbruket er liv laga? I neste kapittel skal vi se litt på om det er grunn til optimisme mht seterbrukets fremtid.

⁹⁹ Under punkt 3.1 *Utfordringar knytt til attgroing av kulturlandskapet*. I: Handlingsplan, Regionalt miljøprogram (2009-2012) Møre og Romsdal (sist revidert 2. juni 2009). www.fylkesmannen.no/mr

Kapittel 7

Fremtid for seterbruket?

De aller fleste seterbrukerne i min undersøkelse viste både stor interesse og stor glede over seterdriften, og hadde, med et par unntak, håp om at de kunne opprettholde seterdriften – ihvertfall en stund til. De sier for eksempel: ”Øss kjem te å halde på ei stund te, men om ti år e e pensjonist”(M-5), ”Jeg kommer til å fortsette innpå der så lenge det går”(M-6) og ”E e vel så sta enda at e held vel på ei stund te” (M-4). De færreste vet imidlertid med sikkerhet hva som skjer med setra når de selv gir seg. Er det grunn til optimisme mht seterbrukets fremtid? La oss først gå tilbake til 2004 og se litt på hva informantene sier om fremtidsutsiktene.

Mangel på fritid er et argument som går igjen hos flertallet av informantene når jeg spør om hvorfor neste generasjon kvier seg for å overta: ”Spesielt fritida; det trur æ har veldig mykkje å sei... For når man har dyr, så e man butten... heile tida... 365 daga i året ... og mykkje om og men for å få seg litt fri...” (K-2). Denne informanten snakker her litt generelt om hvorfor ungdom vegrer seg for å ta over en gård med melkeproduksjon. For selv om det er fremtiden for gårdens *seterdrift* vår samtale dreier seg om, er det i første omgang *gårdens* videre eksistens som er av interesse – det er gårdsdriften med melkeproduksjon som danner grunnlaget for fortsatt drift på setra. Når flere av informantene regner med at seterdriften blir lagt ned den dagen de gir seg, er det fordi barna ganske enkelt kvier seg for eller ikke er interessert i å overta en gård med melkedyr. Mye arbeid og lite fritid er ett argument. For det er ikke alltid så lett å få tak i avløsere. De fleste informantene fremhever også lønnsomheten i landbruket – eller mangel på sådan – som en viktig grunn til at neste generasjon kvier seg for å videreføre driften:

E trur, hvis det var bedre inntekt i landbruket, så... så ha fleire helde på... Det e på grunn av at det blir for lave inntekta at mange tå dei slutte. En del e selvfølgelig ved generasjonsskifte, men hvis det var godt inntektsgrunnlag for den nye generasjon, så ha dei kanskje fortsett (M-4).

Noen informanter etterlyser mer langsiktighet i rammebetingelsene for selve gårdsdriften. De mener at politikerne har for kort horisont; landbruket trenger forutsigbarhet for å kunne planlegge og investere. Flere er opptatt av at setertilskuddet burde være høyere. Både fordi det er ekstra utgifter og mye ekstra arbeid forbundet med seterdriften. Og fordi seterdriften bidrar med samfunns-goder som allmennheten har glede av. En av informantene fremhever den mer psykiske effekten med setertilskuddet; det er en liten oppmuntring og anerkjennelse av jobben

du gjør: ”Det e nokke med det at ... at ein føle at det blir sett pris på óg på en måte. Det e like viktig det... so desse pengane, altså... det at både myndigheita og følk sette pris på det du driv med, altså” (M-5). Andre informanter nevner myndighetenes fokus på samdrifter og store enheter. I 2004 ble det fra statlig hold fremdeles lagt vekt på rasjonalisering i melkeproduksjonen¹⁰⁰ som flere informanter mener er seterbrukets verste fiende. De tror slike driftsformer vanskelig lar seg kombinere med seterdrift i tradisjonell¹⁰¹ forstand: ”Fordi myndighetene hele tiden vil ha større eininger ... og da blir det nesten umulig å drive seterdrift på den gamle måten... det tror jeg i alle fall, men jeg skal ikke si noe sikkert...”(M-6). Og mye kan tyde på at informantene langt på vei har rett. Gårdene som driver med setring i Norge i dag er gjenomgående små; de har antageligvis en gjennomsnittskvote på mellom 50 og 60 tonn¹⁰² (Seterbrukaren nr.3-2001:2). Dermed kan det se ut som at det – stort sett i alle fall – er de små eller mellomstore enkeltbrukene som bidrar til å opprettholde seterdriften her i landet. Og det er nettopp vilkårene for slike gårder de fleste informantene mener er kjernen i problemet: Der som myndighetene vil at det tradisjonelle seterbruket skal opprettholdes, må de sørge for at det gis levelige vilkår for de små og mellomstore enkeltbrukene som driver med melkeproduksjon. Noen av informantene er litt pessimistiske i så henseende, og de er i det hele tatt litt bekymret for fremtiden for landbruket i regionen:

Hvis den landbrukspolitikken som... drives i dag; hvis den får fortsetta på samma sporet... så e det vel tvilsomt om det blir så mange bruk på Vestlandet i det heile tatt om en 20 – 25 år, når den generasjonen som driv i dag går ut. [...] Så det e vel det som blir problemet i det heile tatt... å få folk te å driva (M-1).

Enkelte er også inne på at rasjonaliseringen av landbruket kan ta motet fra neste generasjon: Færre enheter og færre bønder har gjort bondeyrket til et mer ensomt yrke, samtidig som det er blitt et større press på de som er igjen. Enkelte tror også at den litt negative innstillingen til norsk landbruk fra folk utenfor landbruket er medvirkende til at neste generasjon har liten lyst til å overta etter foreldrene: ”E trur det e mykkje det óg e; det psykiske... med det. At du rett og slett ikkje... sjer noe poeng i å begynn en jobb der du e uglesett i utgangspunktet” (M-7).

¹⁰⁰ I Stortingsmelding nr. 19 heter det for eksempel at det er klare stordriftsfordeler i melkeproduksjonen (s.13).

¹⁰¹ Som jeg har nevnt før, mener jeg med dette enkeltsetre. Da jeg intervjuene foregikk i 2004 var det ikke anledning til å ta dyr ut av samdrifter for å ta dem med på sin egen seter. Dette er imidlertid endret nå.

¹⁰² I følge hjemmesiden til Norsk Seterkultur er middelen i det sentrale seterområdet i Valdres vel 56 tonn (www.seterkultur.no lesedato 26.2.2009). For ordens skyld kan jeg legge til at mine informanter har kvoter på mellom 30 og 95 tonn; med et gjennomsnitt på 54 tonn. Dugnadsetra er ikke med her. Av de resterende sju som har ku på setra, er det én som ikke har kvote, mens de andre har hhv30, 30, 40, 60, 70 og 95 tonn. Det bør kanskje tilføyes at gårdene med minst kvote foredler alt eller deler av produksjonen på setra, og at denne melken går utenom kvoten. Disse gårdene har en del sau i tillegg. Gården med 95 tonn i kvote, fyller ikke kvoten – de har Vestlands fjordfe som melker mindre enn NRF.

Hvis jeg nå skal gjøre opp en form for status for hvordan informantene – i 2004 – så på fremtidsutsiktene for driften på sine respektive setre, var de som følger:

”Han e’kkje interessert i å driv sånn som æ ha dreve”(K-9)

To av informantene vet med sikkerhet at setrene blir lagt ned; de har hatt seterdrift med geiter i mange år, men neste generasjon er ikke interessert i å videreføre denne driften. Fra sentralt hold er det heller ikke noe ønske om at geiteholdet på disse to setrene på Nordmøre skal opprettholdes. For som et ledd i rasjonaliseringen forsøker Tine å samle geitebesetningene, og Tine Midt-Norge har derfor oppmuntret de siste geitebøndene i dette distriktet til å satse på annen produksjon¹⁰³. Og når informantene vet at de som kommer etter dem hverken kan eller vil fortsette med geiter, syns de det er like greit å gi seg nå istedenfor å slite seg ut. For selv om de har likt å holde på med geiter, og de syns det har vært veldig trivelig på setra, har de stor forståelse for at den yngre generasjon ikke vil fortsette slik de selv har holdt på. Både K-9, K-10 og ektefellene deres er over 60 år, og de syns egentlig at det skal bli litt godt å slutte nå; de føler seg litt slitne etter å ha vært bundet opp med melking hver sommer år etter år.

”Det e vel siste generasjon... rekna e med da”(M-1)

Tre av informantene regner det som lite sannsynlig at noen vil overta. For egen del har de tenkt å holde på med seterdriften en stund til, men de har voksne barn som har andre jobber. Og ”kem e det som går ned 3-400.000 i lønn... for å ta øver en gard?” (K-3). På en av gårdene er det liten interesse for gårdsdriften i det hele tatt, mens det på de to andre gårdene nok er interesse for å videreføre driften, men her er det økonomien i gårdsdriften som er ankepunktet mot å overta. På disse to gårdene har de vært avhengige av å arbeide mye utenom, og informantene legger ikke skjul på at det til tider har vært slitsomt. ”Og når du då skal gå på arbeid, og så skal du driva gårdsbruket, og så skal du... Så det e klart det at... periodevis fekk du problemer med søvnen. Så det blei... blei for hardt” (M-1).

”E he nå dei so e fole interessert no då, men det e for tidleg å sei”(M-4)

På tre av gårdene er det barn som foreløpig er for unge til å ta noen avgjørelser både mht gården og seterdriften. Barna er imidlertid interessert i driften og hjelper gjerne til. Informantene tenker foreløpig ikke så mye på hva som skjer når de selv gir seg; de har tenkt å holde på

¹⁰³ Tine Midt-Norge omfatter Nordmøre og Trøndelag. Tine har mottaksplikt, men har forsøkt å inspirere geitebøndene til å satse på annen produksjon. Mine informanter var de siste som leverte geitemelk på Nordmøre; den siste som leverte i Sør-Trøndelag sluttet i 2006. (Pers. medd. fra Tine Midt-Norge)

slik de gjør og så får de se hva det blir til etter hvert: ”Det tenker jeg ikke så mye på, men altså... . jeg tenker nok; hvis han sønnen min overtar... og økonomien tilsier at ... at det går an å drive, så tror jeg han vil drive der inne”(M-6). Ingen av dem vil presse barna til å overta: ”For vi ska’kkje press no’n te å overta ’ta her, på ingen måte; dem ska få gjera av fri vilje [...]. Det e’kkje no’n tradisjonsplikt, nei, det e det ikkje (M-12). Selv om det er for tidlig å si, ser ingen av disse informantene bort fra at noen vil videreføre driften slik den er i dag dersom de ytre omstendighetene gjør at det ligger til rette for det.

”Æ e overbevist om at det går i vår retning” (M-11)

Informantene fra de fem siste setrene har stor tro på at noen kommer til å videreføre seterdriften den dagen de selv gir seg. Hos en av dem skulle gården skrives over på sønnen året etter at jeg var der, og han har ingen planer om å slutte med seterdriften. Når det gjelder de fire andre setrene, driver samtlige med foredling og turisme i en eller annen form. Dugnadsetra hører innunder her, og både seterdriftslaget og dugnadsgjengen som er drivkreftene bak denne setra arbeider aktivt for at det skal være mulig å opprettholde seterdriften og den utadrettede virksomheten også i fremtiden. Informantene fra Dugnadsetra har stor tro på at det er liv laga for fortsatt drift. Det har også informantene på de tre siste setrene: ”Når du sjer at det blir minder og minder setre... da blir dem meir og meir verdifulle dem som blir igjen...[...] Derfor da, meiner æ det må vær’ rett å sats på seter” (M-11). En annen informant svarer slik på spørsmål om det er noen fremtid for seterdriften: ”Ja... det trur æ absolutt... [...] Og så e det det at det fungere kjøle godt i lag med turisme... slik det e nå; æ fær sælt produkta... og det e litt interesse rundt det, det e jo viktig” (M-7). Når denne og de andre informantene som driver med turisme tror at det er håp for seterdriften, er det nettopp fordi de mener at det fremover blir mer og mer interesse for slike tilbud. Hos den siste av disse fem seterbrukerne er det ingen i familien som vil overta gården og setra. Han har likevel stor tro på at det er folk som vil videreføre driften den dagen det blir aktuelt, ettersom det er en allsidig gård med foredling både hjemme og på setra. M-8 tror det er mye enklere å få noen til å overta en slik gård – som gir mange utfordringer – fremfor en mer ”vanlig, moderne gård” med ensidig produksjon: ”E trur det e lettar’ å få folk te å taka over *den* type bruk enn eit tradisjonelt bruk” (M-8).

På en av gårdene er datteren – som sannsynligvis skal overta gården – med på intervjuet. Hun har vært meget engasjert i seterdriften i mange år, og forteller med kjærlighet og begeistring om de gamle kurasene de har og om livet på setra. Hun vil nok gjerne fortsette omtrent slik

foreldrene har gjort, men kvier seg samtidig litt fordi hun har sett at det har vært veldig mye arbeid for foreldrene. Hun svarer slik når jeg spør om hun vil fortsette seterdriften:

Æ e jo litt arvelig belasta med den idealismen og greier da... det e æ jo. Men samtidig så e æ kanskje litt meir sånn altså, æ orke ikkje å arbeide så mye som mamma og pappa har gjort. [...] Æ vil ha litt ferie og fritid..... og det med at det e litt lønnsomhæt.[...] Det e jo å ta valg og... og tenkje litt på det og beregne litt på det. [...] Det e nå kjøle mykkje mulighæte egentlig, og hvis en ønska det så e det mulighæte. [...] E har lyst te kjøle mykkje og tykkje folk e triveleg, og det meste e triveleg, men .. men altså, så og peng e vel ikkje det vektigaste i livet... ha vorre i grunnen..... men.... (D-11).

Jeg lar D-11 få det siste ordet. Hun kan stå som eksempel på at neste generasjon stiller litt andre krav både mht fritid og lønnsomhet. Men samtidig er hun, som hun sier, arvelig belastet med idealismen. Hun er sosialisert inn i en kultur der ”lønnsomhet” er et vidt begrep – alt kan ikke måles i penger. Så får tiden vise om hun bestemmer seg for å videreføre seterdriften.

For å oppsummere litt grovt til slutt, kan det se ut som det er mer optimisme på gårder som driver med foredling og har en form for utadrettet virksomhet på setra. Det er også en tendens – selv om det ikke er helt entydig – at det er mer tro på seterdriftens fremtid blant dem som har litt avløsning i husdyrstelllet innimellom, slik at de har muligheter til å reise litt bort fra gården. På noen av gårdene dreier det seg ganske enkelt om at neste generasjon ikke vil fortsette gårdsdriften med melkeproduksjon som i dag. Manglende interesse og økonomiske betraktninger er de viktigste begrunnelsene her.

Hva slags rammebetingelser kan bidra til seterbruk i fremtiden?

Da jeg snakket med informantene høsten 2004, sa mange at det ikke hadde manglet på fine ord og ønsker fra offisielt hold mht seterdriftens fortsatte eksistens. Flere av dem fortalte at de hadde vært til stede på møter der Leif Helge Kongshaug hadde kommet med ”store ord” om norsk landbruk, kulturlandskap og om seterbrukets fortsatte eksistens. På seterkonferansen jeg har nevnt tidligere¹⁰⁴, la han for eksempel vekt på at seterkulturen ikke bare er verneverdig som et kulturminne: ”Den er og må fortsette å være en aktiv og dynamisk del av landbruket” (Kongshaug 2003). M-1 deltok på denne seterkonferansen, og, som flere andre, uttrykte han en viss frustrasjon over at det i grunnen kom lite ut av alle de gode målsetningene:

Det som heile tida har vore problemet, og som dei sa på det møtet óg, nesten alle som var der, det var det at det var jo desse festtalane, og så blei det ikkje no' meir. Slik at han; han prata jo

¹⁰⁴ Se Kap. 6 side 89.

voldsomt flott og skrytte voldsomt av dei som dreiv på med seterdrift, han Kongshaug. Men når det var spørsmål om det følgte nokre kroner med dette her, var det ikkje mange ord å få (M-1).

I sin praktiske hverdag som bønder hadde de ikke merket noe som skulle tilsi at myndighetene hadde et ønske om å stimulere bønder til å opprettholde seterdriften. Dette ble sagt i 2004.

Men hva skal så til for å få bønder til å opprettholde seterdriften? Mine informanter har på de første sidene i dette kapittelet gitt uttrykk for hva *de* tror må til for at neste generasjon skal få lyst til å videreføre seterdriften. Setereierne som var med i undersøkelsen *Seterbruk i Oppland* la mest vekt på å øke tilskuddet til selve seterdriften. I tillegg mente mange at produksjonstillegget burde økes og at man burde få tilskudd til oppgradering av fjøs samt bygging av moderne melkerom (Seterbruk i Oppland 2000:53ff). I rapportens konklusjon ble det lagt vekt på økning av setertilskuddet, tilskudd til å gjennomføre ombygninger av fjøs og melkerom, samt tilskudd til dyr på beite i utmark. Rapporten avsluttes med å slå fast at dagens seterdrift opprettholdes delvis som en nødvendig del av gårdsdriften, men minst like mye av seterbrukernes tradisjonsbevissthet og glede over å være på setra: ”Dette positive engasjementet er det viktig at myndighetene stimulerer – både med konkrete virkemidler og ved å uttrykke anerkjennelse av den innsatsen hver enkelt gjør for å opprettholde norsk seterkultur!” (Seterbruk i Oppland 2000:66ff).

Med innføringen av RMP fra 2005 ble tilskuddene til seterdrift økt – om enn i varierende grad i de forskjellige fylkene. Men det spørs de økte setertilskuddene er tilstrekkelig for å ta vare på det lille som er igjen av seterdrift her i landet. Seterbruket står og faller med gårdsdriften, og i årene som er gått siden jeg snakket med informantene, er antall melkeproduksjonsbruk i Møre og Romsdal redusert betraktelig¹⁰⁵. Går man tilbake til 1996 er antallet mer enn halvert¹⁰⁶. Statistikken viser også at det i Møre og Romsdal har vært stor satsing på større driftsenheter, slik at det i 2009 var 30 % av kumelken som ble produsert i samdrifter¹⁰⁷. Nedgangen i antall bruk generelt er en gjennomgående trend for hele landet, men utslagene har vært sterkere i M&R enn i landet under ett. Likevel ser det foreløpig ikke ut til at denne nedleggingen av melkeproduksjonsbruk har hatt så mye å si for seterdriften i Møre og Romsdal. I følge statistikken har antall setre i Møre og Romsdal holdt seg temmelig stabilt på

¹⁰⁵ Antall driftsenheter med melkekyr er redusert fra 1.681 i 2004 til 1.129 i 2009. Antall geitebruk er også betydelig redusert – fra 61 i 2004 til 43 i 2009.

¹⁰⁶ For ordens skyld kan jeg tilføye at det i 1996 var 2.637 driftsenheter med melkekyr i Møre og Romsdal.

¹⁰⁷ Fylket var med sine totalt 172 samdrifter landets fjerde største i så henseende.

rundt 20 enkeltsetre og 40 fellessetre i perioden 1996-2008.¹⁰⁸ Enkelte setre er lagt ned, mens andre har kommet til. Kan det bety at det nå er de mest standhaftige seterbrukerne man har igjen? Ser man på landet som helhet, har antall setre blitt redusert med rundt 600¹⁰⁹ i samme tidsrom. Reduksjonen fortsatte også etter at RMP ble innført fra 2005, men ser man på utviklingen i hvert enkelt fylke, er det to som skiller seg klart ut i positiv retning. Det er Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag¹¹⁰. De andre fylkene har hatt en stabil eller negativ utvikling i antall setre i drift.

Våren 2009 kontaktet jeg informantene for å gjøre opp status for mine utvalgte setre. Som jeg har vært inne på tidligere, var setersesongen 2004 den siste for to av seterbrukerne. For øvrig har de andre foreløpig opprettholdt seterdriften – om enn med noen endringer. M-1 har sluttet med turisme fordi det ble så mye stress forbundet med det. K&M&D-11 som i stor grad har drevet med turisme og som tidligere har foredlet all melken på setra, har fått en avtale med meieriet om tankhenting av melken, og skal nå bare foredle av ett mål hver tredje dag. Det blir åpent for turister to dager i uken. Flere av informantene har økt dyretallet litt, men det har så langt ikke fått konsekvenser for seterdriften. K-3, som driver med geiter, har anskaffet 20-30 Afrikanske boergeiter med tanke på å få en attåtæring med kjøttproduksjon. Ettersom boergeiter omtrent spiser alt de kommer over, og de dermed er meget flinke kulturlandskapspleiere, kan det bli aktuelt å leie ut disse geitene som kulturlandskapspleiere i Verdensarvområdet rundt Geirangerfjorden. M-8 vurderte for en stund siden å selge gården og få seg en annen jobb – for å jobbe mindre og tjene bedre. Men han avventer det litt og håper at folk snart får øynene opp for at det er viktig å kunne produsere mat her i landet. Han har full satsing på setra med foredling og salg, men er ikke optimist mht landbrukets fremtid.

¹⁰⁸ Tallet på enkeltsetre har stort sett ligget på 19 og 20, med 18 som det laveste i 2000, og 23 som det høyeste i 2002 og 2003. For fellessetrene har antallet stort sett svingt mellom 39 og 41, med et høydepunkt på 45 i 1999. Tallene for 2008 er hhv 19 og 39. De siste tallene er fra en kartlegging utført av Norsk institutt for skog og landskap www.skogoglandskap.no/kart/temakart_seteridrift (lesedato 7.10.2009). De andre tallene skriver seg fra statistikken til Statens landbruksforvaltning (SLF): www.slf.dep.no

¹⁰⁹ I 1996 var det på landsbasis 1881 setre – av disse var 1622 enkeltsetre. (Tallene fra slf)

¹¹⁰ Den positive utviklingen i Trøndelagsfylkene må både kunne sees i sammenheng med den satsingen disse to fylkene har hatt på setring gjennom RMP og det fokuset som *Interregprosjektet Grenseløs seter – Fåbodriket* har satt på seterbruket. Trøndelagsfylkene var for eksempel de eneste som i den første RMP-perioden ga høyere tilskudd til setre med foredling. Mht interregprosjektet, pågikk det i tiden 1.4.2004 til 31.12.2006 og var et samarbeid mellom Länsstyrelsen i Jämtland og Fylkesmennene i Sør- og Nord-Trøndelag. Målet var at man ved å øke lønnsomheten og langsiktigheten i det fjellnære jordbruket skulle greie å bevare seterkulturen i disse områdene. (Seterbrukaren nr.4-2006:5 og nr.2-2007:3 og <http://hem.passagen.se/fabodriket/beskrivning.html> lesedato 11.4.2005)

Til slutt kan jeg ta med K&M-12 som har drevet med foredling og turisme på setra i noen år, men som skulle slutte med ku når setersesongen 2009 var over. Kona skal jobbe utenom gården og de skal øke antall sauer og utelukkende ha sau. Seterdrift med melkeproduksjon og foredling blir det dermed slutt på. Ettersom de leide en seter i nabofylket Sør-Trøndelag fikk de betraktelig høyere tilskudd etter at de regionale miljøprogrammene ble innført¹¹¹, og da jeg snakket med M-12 i april 2009 ga han uttrykk for at disse tilskuddene var en bra stimulans, og at setringen har gitt et ekstra tilskudd til økonomien. Men, som han sa: man skal jo leve resten av året også – man kan ikke leve av idealisme i det lange løp. For selv om myndighetene har talt varmt for seterdriften, og de regionale miljøprogrammene også har bidratt til at setertilskuddene er økt, har rammebetingelsene for gårdene som driver med denne driftsformen ikke blitt bedre. Gården føyer seg dermed inn i statistikken over nedlagte melkeproduksjonsbruk i Møre og Romsdal.

Levende gårdsbruk danner grunnlaget for seterbruket. Uten gårder med melkeproduksjon kan ikke setertradisjonen overleve. Flere av seterbrukerne i denne undersøkelsen har med stor iver og et inderlig engasjement satset på seterdriften, og det har gitt dem gode sommeropplevelser og positive tilbakemeldinger. Men mangel på inntjening i melkeproduksjonen totalt sett, kan true både gårdsdriften og seeterdriften. Enkelte av de som har drevet aktivt med turisme, har måtte slutte eller innskrenke virksomheten fordi det ble for slitsomt. Seterdriften med melking lever likevel videre. Andre har for eksempel sett muligheten til å alliere seg med reiselivet ved å leie ut geiter som kulturlandskapspleiere – det viser at bønder i dag kan være kreative og gå nye veier i et forsøk på å øke inntjeningen på gården. På den måten kan de også opprettholde seterdriften. Og så vil tiden vise om myndighetene vil verdette denne formen for landbruk; et bærekraftig landbruk som utnytter lokale ressurser. Økte setertilskudd er vel og bra, men antagelig ikke nok til å få flere til å opprettholde setertradisjonen. En god prsjon idealisem er ikke nok i lengden.

¹¹¹Sør-Trøndelag økte tilskuddene betraktelig allerede fra 2005 da RMP ble innført. K&M-12 fikk kr. 30.000 i setertilskudd, pluss kr. 5.000 for foredling, pluss kr. 20.000 i tilskudd til de ti Telemarkskyrne. I tillegg har de fått kr. 1000 pr. ku i nasjonalt tilskudd for å ha gammel rase. Møre og Romsdal har foreløpig ikke gitt egne tilskudd til kyr av gammel rase.

Kapittel 8:

Oppsummering:

Seterbruk i vår tid – mellom nostalgi og realisme?

Målet med denne undersøkelsen har vært å beskrive seterbruket i vår tid – med utgangspunkt i Møre og Romsdal på begynnelsen av 2000-tallet. Jeg har forsøkt å få frem hvorfor bønder i dag velger å videreføre eller ta opp igjen seterdrift, og det viste seg at det var mange ulike vurderinger som lå til grunn; både praktiske og mer kulturhistoriske. Mange la også vekt på at det var godt både for folk og fe å være på setra, og at seterdriften i det hele tatt var en hyggelig forandring i årsrytmen.

At setra både kan og bør være et tilbud til allmennheten, er en side ved seterdriften som med et par unntak ikke hadde større betydning i starten, men som har blitt viktig etter hvert for rundt halvparten av informantene. Med ett unntak driver alle disse med melkeforedling og turisme. De har erfart at det kan være nødvendig å drive en form for folkeopplysning ettersom folk utenfor næringen stort sett er ganske fremmedgjort mht vår tidligere ”modernæring”, og de fleste er meget bevisste på at landbruksnæringen har et stort ansvar i så måte. Dessuten vil de gjerne vise hvilke verdier landbruket bidrar med i tillegg til kjøtt og melk. På den måten håper de å øke forståelsen for fordelene ved å opprettholde et allsidig landbruk i hele landet.

I forbindelse med at de Regionale miljøprogrammene ble innført fra 2005, ble slike åpne setre med foredling ”premiert” med ekstra tilskudd i et par fylker. Møre og Romsdal begynte med slik premiering i forbindelse med rulleringen av RMP i 2009. I det hele tatt ser det ut til at seterbrukere i dag tillegges nye roller; bl.a. som kulturlandskapspleiere og turistverter. Til dels også som pedagoger. Seterbruket har dermed fått en litt annen funksjon nå enn det hadde i det førindustrielle landbruket – da det primært handlet om slått og annen fôrsanking med utgangspunkt i setra, samt å skaffe gårdens folk et vinterforråd av melkeprodukter.

I motsetning til på 1800-tallet, utgjør gårdbrukere med melkeproduksjon en liten gruppe i dag. I løpet av de siste 15 årene er mer enn halvparten av melkebrukene i Møre og Romsdal lagt ned; det blir færre og færre ”yrkesbrødre” og det råder en del pessimisme blant en del av de som er igjen. Av den grunn setter informantene ekstra stor pris på all den positive responsen

de får på setra. De opplever at folk verdsetter jobben de gjør, og dette gjør seterdriften enda mer meningsfull. Flere av informantene setter også pris på utfordringene i seterdriften.

Fire av gårdene driver økologisk, og flesteparten av de som driver med ku har gamle raser som både er nøysomme og egner seg godt i terrenget på nordvestlandet. Mange informanter gir i det hele tatt uttrykk for at det kan være fornuftig å ta opp elementer fra tidligere tiders jord- og husdyrbruk. Så kan man spørre seg om dette er et utslag av *nostalgi*. For rent ytre sett kan det nok se slik ut, men jeg tror snarere at denne revitaliseringen av seterbruket i stor grad er et utslag av *realisme*. Mitt materiale gir ikke grunnlag for å tro at mine informanter lengter tilbake til en forgangen tid. De mener rett og slett at seterbruket kan være en fornuftig driftsform også i dag. Flere er opptatt av å utnytte mer av gårdens egne ressurser; i det hele tatt etablere et mer miljøvennlig og bærekraftig gårdsbruk. For en del dreier det seg om å innrette seg praktisk i hverdagen – det er for eksempel mye enklere å ha geiter på setra om sommeren.

Enkelte informanter ser imidlertid muligheten for å få en liten ekstrainntekt ved å utnytte det faktum at tradisjonen har fått en verdi og mening pga det moderne. Seterbruket er preget av tradisjon i betydningen stabilitet, lange linjer og langsom endring. Det blir en verdifull motvekt til det moderne som kjennetegnes ved raske endringer – noe som har gitt mye rastløshet. Flere informanter kommenterer det faktum at besøkende på setra tar seg god tid. De setter seg ned og betrakter dyr som beiter og budeia som arbeider. Kanskje man kan tillate seg å si at noen seterbrukere drar nytte av nostalgiske følelser hos de besøkende?

Når det gjelder fremtiden for setrene i min undersøkelse, er den litt usikker. Det er ikke lett å leve av et familiebruk med melkeproduksjon i dag, og selv om seterbruket generelt – og setre med foredling og turisme spesielt – har fått et løft gjennom RMP, hjelper det lite når inntektene resten av året ikke er til å leve av. Noen informanter er redde for at mangel på inntjening kan gjøre det vanskelig å i det hele tatt få noen til å drive gårdene videre. Flere i den yngre generasjonen vil helt sikkert videreføre gårdens seterdrift, mens andre generelt kvier seg for å overta en gård med melkeproduksjon. Dette henger både sammen med inntektsnivået i landbruket og mangel på fritid.

Kilder:

Bøker, samt artikler i aviser og tidsskrifter

Almås, Reidar 2002: *Norges landbrukshistorie. Bind 4(1920 – 2000). Fra bondesamfunn til bioindustri*. Oslo.

Alsmark, Gunnar 1982: Folktraditionenes roll vid utformandet av nationell och regional identitet. I: Nenola-Kallio, Aili(red.): *Folketradition och regional identitet i Norden*. NIF Publications. Side 25-39.

Baumeister, Roy F. 1991: *Meanings of life*. New York.

Bergsten, Magnus 1999: Bonden i bladet. I: Salomonsson, Anders (red.): *Svenskt bondeliv. Livsform och yrke*. Lund. Side 147-183.

Bokmålsordboka. Universitetsforlaget, Oslo 1986.

Breton, William Henry [1835] 1975: *Gamle Norge. Reisehåndbok anno 1834*. Oslo.

Brox, Johan 2011: Tener lite på hardt arbeid. I: *Klassekampen* 14.3.2011

Bråten, Knut Aastad 2006: *Eit skigardsdele – det kulturelle møtet mellom hytteturistar og bygdefolk på Beitostølen ikring 1980*. Oslo.

Bævre, Arne Olav og Ann Norderhaug 2004: Kulturlandskapet – et samfunnsansvar. I: *Aftenposten* 14.4.2004. Oslo.

Bårdsgård, Hans 2008: Setermelk på boks. I: *Nationen* 17.9.2008.

Centergran, Ulla 1992: Folklorism och revitalisering. I: Birgitta Skarin Frykman og Helene Brembeck (red.): *Brottningar med begrepp*. Side 115 – 132. Göteborg.

Christensen, Arne Lie 1981: Hvordan skal vi framstille de muntlige kildene? I: Hodne, Bjarne, Knut Kjeldstadli og Göran Rosander: *Muntlige kilder. Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*. Oslo. Side 98-107.

Christensen, Arne Lie 1997: Seterhus og seterliv. I: *Levende vern. Den Norske Turistforeningens Årbok 1997*. Side 28-39. Oslo.

Christensen, Arne Lie 2003: Å lese et landskap. I: *Kulturmiljø og landskap. Fortidsminneforeningens Årbok 2003*. Side 10-19.

Christensen, Lone Rahbek 1987: *Hver vore veje*. Lyngby.

Daugstad, Karoline og Svein Sæter 2001: *Seterliv*. Oslo.

- Den Norske Turistforening 1872: Årbok. Oslo.
- Den Norske Turistforening, Oslo og Omegn: *TURTID SOMMER*. 2008, 2009 og 2010.
- Edelmann, Aina 1997: Utmarksbeitet – den glemte ressurs. I: *Levende vern. Den Norske Turistforenings årbok 1997*. Oslo. Side 47-51.
- Ehn, Billy 1996: ”Närhet och avstånd”. I: Ehn, Billy og Orvar Löfgren: *Vardagslivets etnologi*. Stockholm.
- Elden, Kari Mette 2006: Informasjonsprosjekt for Sidet Trønderfe og Nordlandsfe. I: *Bjellekua nr.1-2006*. Ås. Side 4
- Engeset, Bergljot 1996: *Geita*. Oslo
- Eriksen, Anne 1993: Den nasjonale kulturarven – en del av det moderne. I: *Kulturella perspektiv - Svensk etnologisk tidskrift* 1- 93. Side 16-25.
- Fägerborg, Eva 1999: Intervjuer. I: Kaijser, Lars og Magnus Öhlander (red.) 1999: *Etnologisk fältarbete*. Lund.
- Fet, Ole Jostein 1992: *I samhold og strid: dei gamle bondesamvirka i Velledalen*. Sykkylven.
- Fossnes, Heidi 2004: Tradisjonsmat må produseres etter tradisjonelle metoder. I: *Magasinet BUNAD* nr. 2/04.
- Giddens, Anthony [1990] 1992: *The Consequences of Modernity*. Cambridge.
- Giddens, Anthony [1990] 1997: *Modernitetens konsekvenser*. Oslo.
- Gilje, Nils og Harald Grimen 1993: Hermeneutikk: forståelse og mening. I: Gilje, Nils og Harald Grimen: *Samfunnsvitenskapens forutsetninger. Innføring i samfunnsvitenskapens vitenskapsfilosofi*. Oslo. Side 142-174.
- Gjerdåker, Brynjylv 2002: *Norges landbrukshistorie. Bind 3 (1814 – 1920). Kontinuitet og modernitet*. Oslo.
- Gjerde, Ole 1999: *Seterdrift i Moldskreddalen*. Stranda.
- Hansen, Kjell og Ingvar Jansson 1982: Fäbodbruket – hotad näring. Rapport om fäbodbruket i Sverige 1980. Östersund.
- Hansen, Silke 2002: *Seterlandskapet på Innfjordsfjellet. Historisk utvikling, dagens bruk og utviklingsmuligheter for framtiden*. Molde.
- Haugen, Paal-Helge 1997: Fra livsgrunnlag til opplevingsregi. I: *Levende vern. Den Norske Turistforenings årbok 1997*. Oslo. Side 16-25.
- Hjeltnes, Arne 2003: *YST! En reise blant folk og ost i Norge*. Oslo

- Hoel, Ragnhild 2003: Jordbrukslandskapet i endring. I: *Kulturmiljø og landskap. Fortidsminneforeningens Årbok 2003*. Oslo. Side 42-56.
- Hyldbakk, Hans 1959: Bygdesoge for Surnadal. Bind II. [Orkanger] : Surnadal Kommune.
- Høidalen, Sigbjørn 2007: Urku skal redde verdsarven. I: *Nationen* 12.11.2007.
- Johnsrud, Torstein 2005: "Viktig og riktig..." – En kvalitativ undersøkelse om bønder som driver økologisk i Norge. Hovedoppgave i Kulturhistorie. Universitetet i Oslo.
- JOTUNHEIMEN fra hytte til hytte*, Faarlund Thorbjørn (red) 1987. Oslo.
- Kaijser, Lars og Magnus Öhlander (red.) 1999: *Etnologisk fältarbete*. Lund.
- Kardell, Lars og Mats Olofsson 1999: *Klövsjös fäbodrar*. Uppsala.
- Klepp, Asbjørn 1980: Tradisjon og kultur. I: *Norveg 23*. Oslo. Side 195-223.
- Klepp, Asbjørn 1988: Fra muntlig kommunikasjon til tekst. Kildemessige særtrekk ved intervjumateriale. I: *Norveg 31*. Side 31-40.
- Krogh, Erling 2004: Er stordrift redningen for norsk landbruk? I: *Aftenposten* 6.9. 2004.
- Lees, J.A. og W.J.Clutterbuck [1882] 1998: *Tre i Norge ved to av dem*. Oslo.
- Lillebø, Peter Andreas (ved Ingebrigt Karbø, Aamund Lillebø og Thorleif Hauso) [1949] 1999: *Synnylven og Geiranger*. Bind I.
- Mehlum, Marit Holme 2000: *Seterbruket på Nordmøre. En studie av seterbruksformer i ytre og midtre strøk*. Kristiansund.
- Metcalf, Frederick [1856] 1967: *På reise i Norge*. Oslo.
- Møller, Arvid 2001: *Jotunheimens døtre*. Oslo.
- Norderhaug, Ann og Hanne Sickel 2002: Levande stølar og kulturlandskap. I: *Sluttrapport – Prosjekt Levande stølar*. Side 36-38.
- Norsk Illustrert Ordbok. Kunnskapsforlaget, Oslo 1993.
- NOU 1980:49 (Noregs offentlige utgreiningar): Revisjon av gjerde- og beitelovgjevinga. Oslo
- Oppen, Asle 2004: Norge kommer til å gro igjen. I: *Aftenposten* 19.7.2004.
- Orten, Per Eilert 2000: *Den nye dagen gryr. 1800-1900: allmenn historie*. Bind 2 av Bygdabok for Aure. Aure kommune.
- Pedersen, Ragnar 1974: *Seterbruket på Hedmarken*. Fra system til oppløsning. Oslo.
- Reinton, Lars 1955: *Sæterbruket i Noreg*. Bind I. Oslo.

- Reinton, Lars 1957: *Sæterbruket i Noreg*. Bind II. Oslo.
- Reinton, Lars 1961: *Sæterbruket i Noreg*. Bind III. Oslo.
- Reinton, Lars 1969: *Til seters. Norsk seterbruk og seterstell*. Oslo.
- Reinton, Lars 1976: *Til seters. Norsk seterbruk og seterstell*. Oslo.
- Salomonsson, Anders 1979: *Gotlandsdricka*. Karlstad.
- Salomonsson, Anders 1985: Revitalisering och region. I: *Nord Nytt 25*. "Den gamla goda tiden". NEFA-Norden. Viborg. Side 5-18.
- Salomonsson, Anders 1987: Gammal mat med ny mening. I: Salomonsson, Anders (red.): *Mera än mat*. Stockholm. Side 66-95.
- Salomonsson, Anders (red.) 1999: *Svenskt bondeliv. Livsform och yrke*. Lund.
- Sande, Jostein 2006a: Styrk dei regionale miljøprogramma! I: *Seterbrukaren* nr.1 -2006.
- Sande, Jostein 2006b: Stå på! I: *Seterbrukaren* nr.2 -2006.
- Schärer, Jon 2008a: Fjellbeite gir sunnere melk. I: *Nationen* 12.9.2008.
- Schärer, Jon 2008b: Fjellbeite gir sunnere melk. I: *Seterbrukaren* nr.3 – 2008.
- Skarstad, Håkon Johs. 2008: Ny fjellpolitikk. I: *Seterbrukaren* nr. 3-2008. Side 6.
- Slingsby, William Cecil [1904] 1966: *Til fjells i Norge*. Oslo.
- Stenvik, Erik 2006: Seter og fäbod – gammel tradisjon i ny tid. I: *Seterbrukaren* nr.1-2006.
- Stigum, Hilmar 1947: Ingeniøroppfatningen av tilværelsen og den konservative idé. I: *By og Bygd*, nr. 5-1947. Side 55-76.
- Store Norske leksikon 1981-1982. Kunnskapsforlaget (Aschehoug og Gyldendal). Oslo.
- Stormoen, Gjermund 2004: Utviklingen i antall setrer i drift. I: *Seterbrukaren* nr. 1-2004.
- Tandstad, Ola 1962: *Bygdebok for Sykkylven*. Sykkylven.
- Thorsen, Liv Emma 1993: *Det fleksible kjønn*. Oslo.
- Til fots i Norge*. Den Norske Turistforening 2000. Lauritzen, Per Roger (red.). Oslo.
- Widerberg, Karin 2001: *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Oslo
- Williams, W. Mattieu [1859] 2005: *Til fots i Norge for hundre år siden*. Oslo.

Wolf-Knuts, Ulrika 1985: Folklorism – kejsarens nya kläder. I: *Nord Nytt* 25. "Den gamla goda tiden". NEFA-Norden. Viborg. Side 19-22.

Wolf-Knuts, Ulrika 1994: Tiden/historien som dimension i etnologisk och folkloristisk forskning med spesiell hänsyn till nostalgi. I: Anders Gustavsson (red.): *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning*. Uppsala. Side 62-80.

Wyndham, Francis M. [1861] 2004: *Villmarksliv i norske fjell*. Oslo.

Aalborg, Berit Strøyer 2008: Rekordoppslutning for jordbruksstøtten. I: *Nationen* 30.4.08

Pressemeldinger og nettartikler

Aftenposten 4.11.2004: *Melkebønder blant de tøffeste blant bønder*. NTB-melding.

Aftenposten 15.8.2010: *Bønder tviler på fremtiden*. NTB-melding.

Klassekampen 19.3.2011: *862 færre bønder det siste året*. NTB-melding.

Schärer, Jon 2006: *Biff á la utmark – sunnere og bedre?* (23.oktober 2006)
<http://www.forskning.no/Artikler/2006/oktober/1160912299.87/> (Lesedato 8.11.2006)

Smedshaug, Christian Anton 2007: Kronikk i *Nationen* 19.1.2007:
www.nationen.no/meninger/Kronikk/article2530350.ece

Forskningsrapporter

Det Kongelige Selskap for Norges Vel 2001: *Norske stølslandskap – et nøkkelområde for stølsdrift i Europa*. (Kjell Håvard Tuv). Oslo.

Det Kongelige Selskap for Norges Vel 2001: *Rapport Ost 2000*. Rapport fra osteprosjektet som var en del av hovedprosjektet "Levande Stølar" i regi av Norges Vel. (Ved Geir Harald Fodnes). Oslo.

Det Kongelige Selskap for Norges Vel 2002: *Prosjekt Levande stølar*. Sluttrapport fra et prosjekt om seterdrift i regi av Norges Vel. (Ved Kjell Håvard Tuv). Oslo.

Prosjektrapport 2000: *Seterbruk i Oppland. Status og utfordringer*. Utarbeidet på oppdrag fra Riksantikvaren. Oslo.

Stortingsmeldinger og -proposisjoner

Stortingsmelding nr. 19 (1999-2000) Om norsk landbruk og matproduksjon.

Stortingsproposisjon nr. 70 (2002-2003)

Taler – fra Regjeringens dokumentarkiv

Kongshaug, Leif Helge 4.9.2003: ”Norske stølsområder – nasjonale muligheter og internasjonalt ansvar?” Foredraget ble holdt på konferansen ”Norsk stølsdrift – levende kulturarv av stor internasjonal verdi” på Beitostølen. (Lesedato 21.10.2008).

Kongshaug, Leif Helge 5.11.2003: Norsk bygdeturisme 10 år – Ord til jubilenten. Talen ble holdt i forbindelse med markeringen av 10-årsjubileet til Norsk Bygdeturisme i 2003. (Lesedato 5.6.2008).

Kongshaug, Leif Helge 30.11.2004: ”Landbrukspolitikken skal legge til rette for å ta bygdenes ressurser i bruk”. Innlegget ble holdt på dialogmøtet mellom regionalt partnerskap og representanter fra regjeringen. (Lesedato 21.10.2008).

Statistikk:

Statistisk sentralbyrå, Statistikkbanken (<http://statbank.ssb.no/statistikkbanken>)

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (<http://www.nilf.no/Pressemeldinger>)

Statens landbruksforvaltning (www.slf.dep.no)

Internettsider:

Norsk Seterkultur: www.seterkultur.no

Fylkesmennenes hjemmesider: www.fylkesmannen.no

Fylkesmannen i Møre og Romsdal: www.fylkesmannen.no/mr

Bioforsk: www.bioforsk.no/

Nordisk Genbank Husdyr:

http://www.skogoglandskap.no/fagartikler/2007/nordisk_genbank_husdyr

Regjeringens dokumentarkiv: <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv>

Seterstatistikk 2008: http://www.skogoglandskap.no/kart/temakart_setreridrift

<http://www.bondelaget.no/fakta-om-landbruket>

www.bondelaget.no/fakta-om-landbruket/category2617.html

<http://32.247.61.17/skf/prodrapp.htm>

http://www.skogoglandskap.no/filearchive/regional_forvaltning_og_beveringsarbeid.pdf

www.innpaatunet.no/FLIB/977-Rapport%20seterleir%20042.pdf

<http://www.gammelsetra.no>

www.finsefondet.no

www.seterlandet.no/?div_id=3&pag_id=3

<http://www.dovrefjellradet.no/Default.asp?WCI=DisplayGroup&WCE=113&DGI=113>

<http://www.aperitif.no/index.db2?id=105376>

<http://www.aperitif.no/index.db2?id=90139>

<http://www.ssb.no/histstat/tabeller/9-2.html>

www.nationen.no/meninger/Kronikk/article2530350.ece

<http://www.stn-avl.no/om-rasen/index.php>

<http://hem.passagen.se/fabodriket/beskrivning.html>

Spørreguide til intervju av bønder

Selve seterdriften

Hvorfor har du /dere valgt å ta opp igjen seterdriften?

(Evt. hvorfor har du/dere fortsatt med seterdriften?)

- Er dere nødt til å bruke setra for å kunne ha husdyr?
- Økonomiske grunner? Økologiske grunner?
- Praktiske grunner?
- Har et ønske om å ta vare på setertradisjonen / kulturlandskapet / gamle husdyraser..., opptatt av verdier.....?
- Nybygd fjøs? Innleid hjelp? Levering av melk?.....

Foredling av melken

- Foredler du/dere noe av melken selv på setra. Eller har dere tenkt å gjøre det?
- Hvorfor?
- Hvilke produkter? Tradisjonelle, lokale spesialiteter eller mer moderne/utenlands-inspirerte produkter? Hvorfor nettopp disse produktene?
- Har dere fått noen form for hjelp til å sette i gang? (Etableringsstøtte, råd fra ”Verdiskapningsprogrammet for norsk matproduksjon”, Norsk Gardsost, ystekurs....)
- Samarbeidet med Mattilsynet?
- Fordeler/ulempes ved å foredle melken selv?
- Er det lett å få solgt produktene? Hvor selges de?
- Er det god økonomi i å foredle all melken /deler av melken selv?

Turisme

- Tar dere imot turister eller har dere tenkt å begynne med det?
- Hvorfor? Er det som en attraktiv næring? Hyggelig å ta imot folk på setra? Fordi dere gjerne vil bidra til at folk idag skal få anledning til å bli kjent med en gammel tradisjon?.....
- Salg/servering/åpningstider....
- Hva syns de besøkende om tilbudet?
- Hva slag folk er det som kommer? (Barnefamilier, eldre mennesker, byfolk..)
- Hva tror dere er grunnen til at folk kommer på besøk på setra?

Bondens rolle i dag og i fremtiden

- Som tradisjonsbærer, kulturlandskapspleier.....?
- Har seterbruket noen plass i fremtidens landbruk? Evt. hvorfor? For hvem?
- Ang. kulturlandskapet – hvordan var det ”opprinnelige landskapet”. Var det ikke mye vegetasjon her før beiting og vedhogst i setringens ”glansperiode” bidro til å fjerne det meste? Hvorfor skal vi ta vare på *dette* landskapet?

Bakgrunn, utdanning....

- Tilknytning til gården, hvor lenge har dere drevet gården, bakgrunn, utdanning....
- Arbeid utenom gården?

Neste generasjon

Er det noen som vil videreføre seterdriften? Tanker rundt dette.

Spørreguide til ledere på seterkursene

1. Har familien din tilknytning til Grøvudalen?
 2. Hvordan fikk du høre om seterkursene i Grøvudalen?
 3. Hvor kommer du fra? (*gård med husdyr, gård med seterdrift, gård med korn, mindre tettsted, by.....*)
 4. Har du vært på andre setre før?
 5. Hadde du vært i Grøvudalen før du meldte deg på kurs?
 6. Når var du på kurs her (- *første gang*)?
 7. Kom du da alene eller sammen med en venn/flere venner/familie?
 8. Hvorfor meldte du deg på seterkurs?
 9. Hvordan opplevde du oppholdet på seterkurset? Svarte det til forventningene?
 10. Hvorfor kom / kommer du tilbake for å være kursleder?
 11. Hvor mange år har du vært kursleder?
 12. Kan du tenke deg å være leder på et eller flere seterkurs neste år? Flere år fremover?
 13. Syns du det er viktig at seterdriften i Grøvudalen opprettholdes? I tilfelle ja; hvorfor?
 14. Syns du det er viktig at tilbudet om seterkurs i Grøvudalen opprettholdes? I tilfelle ja; hvorfor?
 15. Hva tror du er grunnen til at folk melder seg på seterkurs?
 16. Tror du at folk vil melde seg på kurs også i fremtiden?
 17. Ser du på deg selv som tradisjonsbærer når du er leder på kursene? Syns du det er meningsfylt arbeid?
-